

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM
DALI

**Siyasal Liderlik ve Söylemin Dönüşümü:
Recep Tayyip Erdoğan Örneği**

Doktora Tezi
Zübeyr Şakar

Haziran 2024

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM
DALI

**Siyasal Liderlik ve Söylemin Dönüşümü:
Recep Tayyip Erdoğan Örneği**

Doktora Tezi

Zübeyr Şakar

Danışman

Prof Dr. Alim YILMAZ

Haziran 2024

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Zübeyr Şakar tarafından hazırlanan "Siyasal Liderlik ve Söylemin Dönüşümü: Recep Tayyip Erdoğan Örneği" başlıklı bu Doktora Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Alim Yılmaz

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Hayrettin Özler

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Doç. Dr. Yasemin Abayhan

Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Veysel Kurt

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Tarkan Oktay

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 24/04/ 2024

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin APA yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun APA kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Alim Yılmaz

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Zübeyr Şakar

ÖZET

Siyasal Liderlik ve Siyasal Söylemin Dönüşümü: Recep Tayyip Erdoğan Örneği

Şakar, Zübeyr

Doktora Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Alim Yılmaz

Haziran 2023

Çağdaş siyaset, siyasetin kişiselleştiği ve liderlerin kişiliğinin kitlelerin -neredeyse anlık- talepleri doğrultusunda şekillendiği karşılıklı bir etkileşim içeren popülist bir gerçeklik haline gelmiştir. Bugünün Türkiye ve Dünya pratik siyaseti açısından liderlik, eskisinden daha belirleyici bir dinamik içerisindedir. Bu doğrultudan yola çıkan araştırmanın amacı, Erdoğan'ın ve söylemlerinin Türkiye siyaset pratiğine yaklaşık çeyrek asırlık damga vurmasının psiko-politik, sosyo-politik, siyasal kültür ve siyasal iletişim açısından nedenlerini incelemektir. Araştırmanın önemi, Türkiye siyasetinin yaklaşık çeyrek yüzyılına Erdoğan'ın liderliğinin damga vurmasının ve söylem üstünlüğüyle geniş halk kitlelerini konsolide ederek gündemi belirleme ve kitlelerin desteğini alma başarısında dil ve söylem üstünlüğünün psiko-politik açıdan nedenlerini irdeleyerek literatüre kazandırmaktır. Türkiye'de son çeyrek asırdaki siyasal, sosyal, ekonomik ve hukuksal dönüşümler göz önüne alındığında Erdoğan'ın kimi zaman siyasi riskler de içeren liderlik yapma biçiminin ve kişisel özelliklerine bağlı dil ve söylemlerinin siyaset psikolojisi literatürü içinde dönüştürücü liderlik profiline karşılık geldiği çıkarımında bulunulabilir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Lider-Takipçi Etkileşimi, Dönüştürücü Liderlik, Kitle Psikolojisi, Siyasal Kültür.

ABSTRACT

Political Leadership and Transformation of Discourse: The Example of Recep Tayyip Erdoğan

Şakar, Zübeyr

Phd Thesis, Department of Political Science and Public
Administration

Thesis Advisor: Prof. Dr. Alim Yılmaz

Jun, 2023

Contemporary politics has become a populist reality involving a mutual interaction in which politics becomes personal, and the personalities of leaders are shaped in line with the demands of the masses -almost instantaneously. Today's practical politics in Türkiye and the world, leadership is in a more decisive dynamic than before.. In this direction, the aim of the research is to examine the reasons why Erdogan and his discourses have marked the last twenty-one years of Turkish political practice in terms of psycho-political, socio-political, political culture and political communication. The importance of the research is to bring it to the literature by examining the psycho-political reasons for Erdogan's leadership to mark nearly a quarter century of Turkish politics and for the success of setting the agenda and gaining the support of the masses by consolidating the large masses of the people with the superiority of discourse. Considering the political, social, economic and legal transformations in Türkiye in the last two decades, it is deducible that Erdogan's leadership style, which sometimes includes political risks, and his language and discourses based on his personal characteristics correspond to his transformative leadership profile in the political psychology literature.

Keywords: Leadership, Leader-Follower Interaction, Transformational Leadership, Mass Psychology, Political Culture.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	1
TABLOLAR LİSTESİ	3
KISALTMALAR LİSTESİ	1
BÖLÜM I: GİRİŞ.....	2
1.1. Sunuş	2
1.2. Araştırma Soruları, Araştırmanın Amacı ve Kapsamı.....	3
1.3. Araştırmanın Metodolojisi.....	6
1.3.1. Eleştirel Söylem Analizi	7
BÖLÜM II: LİDERLİK KAVRAMININ SİYASET PSİKOLOJİSİ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	13
2.1. Lider-Takipçi Etkileşimindeki Temel Kavramlar ve Teoriler	13
2.1.1. Lider ve Kitle Kavramları.....	15
2.1.2. Lider- Takipçi Etkileşimi Üzerine Temel Teoriler	18
2.2. Liderlik Tipolojileri ve Liderlik Teorileri	24
2.2.1. Erken Dönem Liderlik Çalışmaları.....	28
2.2.2. Günümüzde Kategorize Edilen Liderlik Tipolojileri.....	40
2.2.2.1. Yıkıcı Liderlik	42
2.2.2.2. Karizmatik Liderlik	43
2.2.2.3. Popülist Liderlik.....	44
2.2.2.4. Etkileşimsel Liderlik	45
2.2.2.5. Yozlaşmış Liderlik Türleri	46
2.2.2.6. Dönüştürücü Liderlik	47
2.2.2.7. Statik Liderlik.....	50
2.2.2.8. Dinamik Liderlik	50
2.2.2.9. Makyavelist Liderlik	51
2.3. Kitlelerin Liderlerle Kurduğu Psikolojik Bağlar	54

2.3.1. Kitlelerin Ruhunu Anlamak.....	57
2.3.2. Kendiliğinde Düzen Anlayışı ve Kitle Psikolojisi.....	63
2.3.3. Lidere Bakış: Resmi Olmayan, Duygusal ve Kişisel Bağlar	64
2.3.4. Duygular ve Duygulanımın Siyasal Davranışa Olan Etkisi	68
2.3.5. Duyguların Nasıl Biçimlendiği Üzerindeki Güncel Fikirler	70
2.3.6. Duygular, Lider Değerlendirmesi ve Oy Tercihi.....	73
BÖLÜM III: TÜRKİYE SİYASETİNDE SÖYLEME ETKİ EDEN TOPLUMSAL YAPI VE SİYASAL KÜLTÜR	77
3.1. Türkiye Siyasetinde Lider Söyleminin Tarihsel-Kültürel Arka Planı.....	78
3.2. Türkiye Toplumunun Siyasal Davranışı'nın Yapısal Temelleri	79
3.3. Türkiye Siyasetinde Cumhuriyetin Söylemsel Mirası.....	82
3.4. Demokrat Parti ve Menderes'in Sivil Siyaset Mücadelesi	87
3.5. 1960- 1980 İki Darbe Arasındaki Sivil Siyaset Mücadelesi ve 1980 Sonrası Özal'ın Liberal Söylemi	90
3.6. 28 Şubat Süreci'nin Etkileri	91
BÖLÜM IV: DÖNÜŞTÜREN VE DÖNÜŞEN BİR SÖYLEM OLARAK ERDOĞAN SÖYLEMİ.....	94
4.1. 2002'de Başlayan “Yenilikçi” Bir Söylem.....	99
4.1.1. İç Siyasete Dair Söylem.....	100
4.1.2. Ekonomiye Dair Söylem.....	111
4.1.3. Dış Politika'ya Dair Söylemler.....	114
4.2. Erdoğan'ın Söylemi'nin Dönüşümü: 2013- 2017	115
4.2.1. İç Siyasi Söylem	115
4.2.2. Ekonomik Söylem	133
4.2.3. Dış Politika Söylemi	134
4.3. 2017 Anayasa Referandumu Sonrası Erdoğan'ın Söylemleri	136
4.3.1. İç Politikada Değişen Söylem.....	137
4.3.2. Dış Politikada Dönüştürücü Söylem.....	142

4.3.3. Ekonomide Dönüşen Dil.....	147
4.4. Erdoğan'ın 6 Şubat 2023 Depremlerinden 31 Mart 2024 Seçimleri'ne Kadar Geçen Süredeki Dil ve Söylemleri	151
4.4.1. İç Siyasete ve Ekonomiye Dair Söylemlerin Değişmesi	152
4.4.2. Dış Politikadaki Söylem	154
SONUÇ	167
KAYNAKÇA	173
Kitaplar ve Makaleler	173
İnternet Kaynakları	182

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Liderlik Türleri ve Özellikleri Tablosu.....	52
Tablo 2: Söylem Analizi Tablosu.....	163
Tablo 3: Bulgular ve Sonuç Tablosu.....	165

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AP: Adalet Partisi

AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP: Anavatan Partisi

BM: Birleşmiş Milletler

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DP: Demokrat Parti

DSP: Demokratik Sol Parti

FETÖ: Fethullahçı Terör Örgütü

İBB: İstanbul Büyükşehir Belediyesi

MİT: Milli İstihbarat Teşkilatı

NATO: Kuzey Atlantik Paktı

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TOKİ: Toplu Konut İdaresi

SHP: Sosyaldemokrat Halkçı Parti

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

BÖLÜM I: GİRİŞ

1.1. Sunuş

Türkiye’de bugüne kadar yaşanmış olan pek çok siyasal ve sosyal pratik siyasal liderlerin günlük hayatı ve onun bir parçası olan siyaseti, söylem yoluyla kendi siyasal hareketini ve iktidarını değiştirip dönüştüren söylemlere başvurmuştur. Toplumsal, iktisadi ve siyasal niteliklerle dönem dönem ortaya çıkan siyasal kırılmalarda anayasal düzenlemelerin ya da toplumsal, iktisadi ve siyasal hayatı belirleyecek olan pratiklerin uygulanmasında tarihsel olarak liderlerin dil ve söylem yoluyla siyasal kariyerlerine ve ülkelerinin siyasal hayatlarına yön verdikleri önemli bir gerçekliktir (Demirel, 2019). Örneğin Türkiye siyasetine tarihsel olarak bakıldığında Mustafa Kemal Atatürk, Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Turgut Özal gibi dönüştürücü kişiliğe sahip liderler, söylem yoluyla kitleler tarafından sahiplenilerek hem kendi siyasal iktidarlarına yön vermişler hem de Türkiye’deki siyasal, toplumsal ya da ekonomik temelli değişim ve dönüşümlere yol açmışlardır.

Türkiye siyasetinde dönüştürücü liderlik motifi, geçmişten beri daima süregelen bir olgu olarak görülse de, bunun son ve belki de en kuvvetli örneklerinden birinin Recep Tayyip Erdoğan’ın dinamik ve dönüştürücü liderlik tarzı olduğu söylenebilir (Göksu, 2019). Erdoğan’ın kitleler karşısındaki liderlik tarzının kabaca bir değerlendirme ile Weber’in karizmatik otorite biçimine uyumlu olduğu söylene bile, onun liderlik yapma biçiminin Türkiye’ye ve kendisine özgü olduğu siyasal kültür ve siyasal iletişim açısından derinlemesine incelenmesi gerektiği bir gerçektir.

Erdoğan’ın liderlik anlayışını dönemlere ayırarak bu dönemlerdeki söylemlerinin siyaset bilimi, politik psikoloji, siyasal iletişim ve siyasal kültür bağlamları açısından karşılaştırmalı analizi, önemli bir ihtiyaca karşılık gelmektedir. Recep Tayyip Erdoğan’ın 1990’ların başından itibaren dinamik bir biçimde yükselen, 2002 yılında AK Parti’nin iktidara gelişiyle yapısal bir hüviyet kazanan, 2010’lu yıllarda giderek popüler hale gelen ve 16 Nisan 2017 referandumunda kabul edilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet

Sistemi ile siyasal sistemin merkezi haline gelen liderliğinin dönemlere ayrılarak incelenmesi önem arz etmektedir.

1.2. Araştırma Soruları, Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Recep Tayyip Erdoğan'ın dönüştürücü bir lider olmasının ve kitleler ile etkileşimi ile giderek artan liderlik etkisinin hangi temel faktörlerden kaynaklandığı ve Recep Tayyip Erdoğan'ın kitleleri etkileme başarısının siyasal kültür ve siyasal iletişim açısından belirleyici faktörlerinin neler olduğu araştırmanın birinci sorusudur. İkinci olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın dönemsel olarak dönüşen söyleminin politik psikoloji açısından etmenlerinin neler olduğu ikinci araştırma sorusudur. Ayrıca bu araştırma, Erdoğan'ın siyaset yapma tarzının ve kolaylıkla dönüşebilen ve dönüştürebilen söyleminin kitlelerin ve ona oy veren çoğunluğun talepleriyle nasıl uyuştuğu ve nasıl örtüştüğü araştırma sorusunu da içermektedir.

İkinci bölümde kavramsal bir çerçeve çizilmiş, ilk olarak literatürdeki grup psikolojisi, büyük grup psikolojisi, kitle psikolojisi ve kitlelerin psikolojik ikna süreçlerine dair kavramsal ve teorik bir altyapı ortaya konmuştur. İkinci olarak liderler ve takipçileri üzerine yapılan teorik tartışmalar ve ampirik bulgulara dair literatür çalışmaları çalışmanın geniş bir perspektif yakalaması açısından ele alınmıştır. Bununla birlikte kitlelerin etkileşimdeki rollerine yönelik geliştirilen teoriler ile liderlerin kitleleri etkileme biçimleri ve karar alma süreçlerindeki kişilik özelliklerine atf yapan çalışmalar birlikte ele alınmıştır. Erdoğan'ın liderlik tarzını anlamak için lider- takipçi etkileşimi üzerine farklı yöntemler üzerine çalışan teorik ve ampirik çalışmalar da bu çalışmada yararlanılmıştır.

Dolayısıyla bu araştırma sorusunun teorik ve pratik alandaki karşılıklarını ortaya çıkaran faktörleri analitik düzlemde sosyal psikoloji ve politik-psikoloji yaklaşımlarıyla ortaya koymak; siyaset bilimi, siyaset psikolojisi ve siyaset sosyolojisi alanlarındaki boşluğu doldurmaya çalışmak açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi liderliğini söylemin dönüşümlere ve kırılmalara ayrıldığı dönemlere ayırarak, bu ilgili dönemlerin söylemlerini karşılaştırmalı olarak incelemek

de mühim görünmektedir. Bu yönüyle araştırmanın kapsamı, Türkiye’de siyasal kültürün bir parçası olarak değerlendirilebilecek lider-kitle etkileşiminin psiko-politik bir incelemesini oluşturur.

Türkiye’de güçlü lider kültürünün ve kitlelerin lider etrafında kümelenerek sosyal, ekonomik ve siyasal taleplerini dile getirme biçiminin ‘‘Recep Tayyip Erdoğan’ın dönüştüren ve dönüşen liderliği’’ örneğinde siyasal kültür, siyasal iletişim ve siyaset psikolojisi bağlamında Türkiye sosyal bilimler literatüründe yeterince çalışma bulunmamaktadır. Bu yönüyle araştırmanın konusu ve araştırma sorusu yeterince çalışılmamış ve tartışılmamıştır. Literatürdeki kayda değer derecedeki bu boşluk, ilgili konunun çalışmasını daha da kıymetli hale getirmektedir. Araştırmanın amacı da bu boşluğun doldurulmasını sağlamak ve Erdoğan’ın liderliğinin tabandaki ve kitlesindeki psikolojik dinamiğini anlamaya çalışmaktır.

Türkiye özelinde kitlelerin dönüştürücü liderler etrafında toplanmasının politik psikoloji, siyasal iletişim ve siyasal kültür bağlamlarında yeterli düzeyde tahlil edilmediği ve politik psikolojik analizinin Türkiye literatüründe eksik kaldığı gözlemlenmektedir. Türkiye siyasetinde dönüştürücü lider motifinin Erdoğan liderliği örneğinde eşgüdüm ile işbirliği sorunlarında kitlelerin nasıl bir çözüm yöntemi olarak gördüğü, liberal demokrasinin ilkelerinin yerleşmesi, sivil ve özgürlükçü bir siyasal ve toplumsal yapının ortaya çıkması ile dönüştürücü liderlik olgusu arasında nasıl bir bağlantı olduğu bu araştırmanın temel sorularını oluşturmaktadır.

Bu bağlamda araştırma, Recep Tayyip Erdoğan’ın dönüştürücü ve dönüşen siyasal söylemi ve liderliği örnekleme çerçevesinde Türkiye siyasetinde kitlelerin motivasyonlarının dönüştürülmesinin politik psikoloji ve siyasal kültürle olan güçlü bağı ile sınırlandırılmıştır. Bununla beraber araştırmanın örnekleme Erdoğan’ın AK Parti’yi kurduğu ve siyasi liderliğe sahip olduğu 14 Ağustos 2001’den 31 Mart 2024 Yerel Seçimleri’ne kadar geçen son yirmi üç yıllık süre ile sınırlıdır, fakat 1994 yerel seçimlerinden itibaren liderliğine etki eden olgu ve olaylara da zaman zaman değinilmiştir. Siyasal kültürün dil ve söylem üzerinden anlaşılmaya çalışıldığı söylem

analizi yöntemi de sadece bu örneklem üzerine yapılmıştır. Türkiye siyasetinde dönüştürücü liderlik motifinin neden ön planda olduğunun Recep Tayyip Erdoğan'ın dönüştürücü siyasal söylemi ve liderliği ile kitleleri etkileme başarısı örneğinde irdelenmesi dışındaki konular araştırmanın kapsamının dışında bırakılmıştır.

Türkiye siyasetini anlamak üzere yapılan teorik çalışmaların zaman zaman kimlik ve ideoloji saiklerle normatif biçimde yapıyor olduğu bir gerçektir ve bunların çoğunlukla politik propaganda amaçlı yapıldığı da doğrudur. Fakat Demirel'in de vurguladığı gibi Türkiye siyaset literatüründe özellikle aydınlanmacı ve pozitivist açılardan etkilenen normatif teorik fikirler, siyasetin yönlenmesinde bireysel tercihlerin, duyguların ve imajların etkisini incelemek bağlamında yetersiz kalmıştır. Osmanlı Modernleşmesinden itibaren Türkiye teorik ve pratik siyasetinde etkili olan büyük fikir ve idealleri karakterize etmek ve normatif bilginin peşinden gitme arzusu, siyasetin mikro dinamiklerin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Sözü edilen çalışmalarda vatandaşın önemi, bireyin kanaatleri ve tecrübeleri göz ardı edilmiştir. Ayrıca yöntemsel olarak konunun kültürel, sosyolojik, sosyo-psikolojik ve politik psikolojik irdelenmemesinin sonucunda oluşan bilgi eksikliği, partizanlık, tarafgirlik ve açık politik tutum gibi sosyal bilimlere aykırı tutumların alınması diğer literatür problemlerinden bazılarıdır. Literatürdeki ilgili sorunları ve metodolojik yanlışları tekrar etmemek, bir sosyal bilimci olarak olanı işlemek çalışmanın yazarının bir düsturu, yaklaşımı ve sorumluluğu olacaktır.

Bu çalışmayı öne çıkaran fark, Türkiye siyaset bilimi literatüründe bugüne kadar dönüştürücü siyasal lider tipinin siyasal iletişim ve siyasal kültür açısından nedenlerinin sosyo-psikolojik ve politik psikolojik yönlerinin irdelenmemesidir. Türkiye literatüründeki bu boşluğun ve bu konunun incelenmesine yönelik ihtiyacın, çalışmayı kıymetli kılabileceği söylenebilir. Ayrıca araştırmanın konusunun oldukça yeni, güncel ve aktüel olması hem konuyu çalışan araştırmacının azmini artıracak hem de çalışmanın nihayete ermesi halinde okuyucusunun merakını cezbedeceği ifade edilebilir.

1.3. Araştırmanın Metodolojisi

Araştırma, Türkiye’de Erdoğan’ın siyasal liderliğinin etkisinin ve siyasal hayatta lider kültürünün belirleyici olmasının psiko-politik nedenlerini siyasal kültür açısından neden sonuç ilişkisi içerisinde belirli teorilerden faydalanarak ilgili araştırma sorunsalını cevaplamaya çalışılmıştır. Surowiecki’nin kitlelerin bilgeliği tezi ve erken dönem lider-takipçi çalışmaları irdelenmiştir. Bununla birlikte liderlik ve takipçilik, karşılıklı bir siyasal iletişim mekanizması muhteva ettiğinden lider psikolojisi (kişilik özellikleri) ve takipçi psikolojisi teorik açıdan karşılıklı ve karşılaştırmalı biçimde incelenmiştir. Lasswell’in, Hermann’ın, James Macgregor Burns’ün ve Richards’ın lider-takipçi teorileri, Muzaffer Şerif’in grup ve gruplar arası ilişkiler teorisi ile kriz dönemlerinde liderler ve takipçileri teorileri bu doğrultuda değerlendirilmiştir. Bununla birlikte tarihsel olarak kitle taleplerini, oy verme davranışını ve demokratik işleyişin siyasal kültür dinamiklerini anlamaya yardımcı olabilecek Türkiye Siyasal Hayatı okumaları, yol gösterici olması açısından araştırmanın literatür incelemesi ve teorik ve yönetsel çerçevesinde kaynak olarak kullanılmıştır.

Araştırmanın Türkiye pratik siyasetinde lider kültürünün özel olarak son yıllarda kitlelerin Erdoğan’ın siyasi partisinden ziyade dönüştürücü kişiliğinde kümelenmesinin politik psikoloji açısından faktörlerin neler olduğu sorusuna spesifik bir örneklem üzerinden cevap arayacak olması ve söylem analizi desenini ve eleştirel söylem analizi modelini kullanacak olması, onu nitel (kalitatif) özelliği baskın olan bir çalışma yapmaktadır. Ayrıca araştırma, hem siyasal iletişim bağlamıyla hem de siyasal kültür yönüyle lider-kitle ilişkisini ele almıştır. Bu minvalde Van Dijk’ın eleştirel söylem analizi yöntemi ile Erdoğan’ın başarılı olduğu seçim sonuçlarındaki balkon konuşmalarında kullandığı söylem ve dilin kitlelerdeki karşılığı ve lider takipçi etkileşimindeki rolü ele alınmıştır. Bununla birlikte siyasal söylevleri sırasında kitlelerin liderleriyle etkileşime girerken kullandıkları imgelem ve semboller, mitinglerdeki söylemler ve onların kitlelerdeki karşılığı incelenmek suretiyle politik psikoloji, siyasal kültür ve siyasal

iletişim açılarından ile yorumsamacı bir epistemoloji ile toplumsal kodları anlamak için değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yukarıda sz edilen söylem analizi deseni ve Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi modeli araştırma teknikleri Türkiye siyasetinde dönüştürücü liderlerin etkili olması olgusunun Erdoğan'ın son yirmi üç yıldaki liderliği rneklemi özelinde incelenerek psiko-politik nedenlerini söylem, dil ve siyasal kültür içerisinde aramaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Türkiye'de siyasal kültür içerisinde kitle- lider ilişkisi, Erdoğan'ın dönüştürücü liderliği örnekleminde doğrudan kitlelerin eylemleri, davranışları ve söylemleri; kültürel semboller ve kodlarla anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle bu araştırma bir yandan bir siyasal kültür analizi biçiminde değerlendirilebilirken diğer taraftan da bir siyasal iletişim alanına yönelik bir çalışma olarak da nitelendirilebilir.

Geniş bir tanım yelpazesine sahip olan söylem kavramını ve olgusunu, söylemek fiilinin dil bilimi ile sosyal bilimleri ilgilendiren kesişim kümesi olarak tanımlamak yanlış olmaz. Diğer bir ifadeyle söylem, dil biliminin inceleme alanı olmasının yanı sıra, bir eylem bütünselliği içerdiğinden birden çok disiplinin bir parçası haline gelmektedir. Esasında söylemin başlı başına bir eylem olduğu kabulü, onu bir yöntem olarak tanımlamanın da yolunu açan bir düşünsel pratiğe karşılık gelmektedir. Söylem, söz kelimesinin eylemselleşmiş ve aynı zamanda yntemselleşmiş hali olan siyasal, sosyolojik ve psikolojik bir olgudur. Ayrıca söylem, felsefe, dil bilim, antropoloji ve kültür gibi birden çok disiplini ve alanı kapsayan bir yöntem ve metodoloji bütünüdür (Günay, 2018).

1.3.1. Eleştirel Söylem Analizi

Söylem, söz kelimesinin bir karşılığı olarak durumu ifade eden söz olarak ifade edilse de kelimenin kendisini, cümleleri, paragrafları aşan özneye sorumluluk yükleyen sosyal olguları şekillendiren, sosyolojik, psikolojik, kültürel, sosyal iletişimsel oluşan koşulları öznenin bakışıyla kodlayan bir araçsal bütünlük olarak ifade edilebilir (Günay, 2018).

Söylem analizi ise Yunancadaki yapı bozmak (analuein) ve Latince'deki geriye ve ileriye koşmak (discurrere) fiillerinden türemiştir.

(Anarat, 2023). Söylemi, sözü ve ifadeyi anlamak ve sosyal bilimler mantığı çerçevesinde değerlendirmek olarak tanımlanabilen söylem analizi, Foucault tarafından olay ve olguları anlatan dili, iktidar kavramıyla ilişkilendirerek iki olgu arasındaki ilişkinin bilincinde bir söz değerlendirilesi olduğunu vurgulamıştır. Eleştirel söylemin psikolojiyle olan ilişkisi de literatürde Foucault üzerinden kurulmuştur. Dilin bir araçsal dinamik taşıdığına dair sav, eleştirel söylem analizinin ve onun psikolojik işlevselliğinin bir sonucudur. Örneğin Arkanuç (2014), söylemde retorikğin öne çıktığını, bir çeşit iletişim sunumu olarak psikolojik bir araçsallaştırma amacı taşıdığını ifade etmektedir.

Eleştirel söylem analizi, dil, hitabet ve söylevlerin buzdağı misali görünür ve görünmez fakat analiz edilebilir bir yönünün olduğundan hareket eder. Kelimelerin, cümlelerin arka planı ve anlamı bulunduğunu, bir kelimenin bir kelimedenden daha fazla anlamlar barındığından yola çıkar. Söylenilen her sözün psikolojik birer yansımaları olduğu teorilerini destekler nitelikte olan bu yaklaşım aynı zamanda sosyal bilimlerde araştırma yöntemi olarak kullanılan yorumsamacı (hermeneutik) geleneğin de içerisinde kabul edilebilir. Van Dijk ve Teun (2001) eleştirel söylem analizini tanımlarken onun semantik gelenekten geldiğine ve aynı zamanda dilin toplumsal olarak yeniden üretim aracı olduğuna vurgu yapması, bu bağlamda önemlidir (Cüceloğlu, 1974).

Eleştirel söylem analizi, bir ifadenin nasıl söylendiği, hedef kitlesinin kimler olduğu ve ifadenin hangi işlevsel ve fonksiyonel sonuçlar elde edeceği ile ilgilenir. Diğer bir ifadeyle mezkur yöntemde pratik siyasetin pragmatik yönüne dikkat çekilir. Ayrıca metin ya da söylemde siyasal kültür, toplumsal yapı, ideoloji, tarihsellik arasında dolaylı ya da doğrudan bir bağlantı ve bağlam vardır. Söylemin siyasi tarihle, siyasi ya da kültürel geçmişle bir bağlantısı aranır (Angermuller ve Kollmorgen).

Söylem ilgili durumların yanında siyasal bir meşrulaştırma aracıdır. Dil ve söylemin pragmatik yapısı, kültürel ve sosyal dokulara olan teması ve pratikliği, siyasal aktörün meşruluğunu sağlayan önemli bir dinamiktir. Siyasetçiler, doğal ilgili olgunun pratik karşılığını bildiklerinden kelime ve

kavramlarla siyasi meşruluk girişiminde bulunurlar. Sosyal bilimcinin ve çalışmacının mezkûr bağlamı bilerek söylem analizi yöntemini kullanması, eleştirel söylem analizinin önemli bir dinamiğini oluşturur (Fairclough, 2001).

Eleştirel söylem analizi, dilin iletişimdeki etkisinin ve gücünü önemseyerek, siyasal iletişim açısından dil, söylem ve söylevin yaratıcılığı üzerine toplumu, toplum psikolojisini, siyaseti ve siyaset psikolojisini anlamlandırmaya yardımcı olur Van Dijk ve Teun (2001). Toplumsal kurumlar, kurallar ve işleyişle birlikte, dilin toplumsal sosyal-psikoloji ve siyasal-psikoloji açısından etkileşimi ve dönüştürücülüğü ve yeniden üreten ve yaratan nosyonu, toplum açısından belirleyicidir.

Ayrıca eleştirel söylem analizi, kültürü ve kültürel kodları da sosyal bilimlerde araştırma ve incelemek bağlamında ön planda tutar. Kültürel, toplumsal değerlerin dilde olan yansımalarının siyasal sonuçlar üretebileceğinden hareket eden eleştirel söylem analizi, yargılamaktan kaçarak, fakat anlama ve anlamlandırarak olanı ifade etme sanatı olarak dilin ve söylemin yorumlanmasına kıymet verir. Bu nedenle dilin kültür ve siyasal kültür içerisindeki yerini anlamaya çalışmak, eleştirel söylem analizi açısından kayda değer ölçüde önemlidir (Güngör, 2020). Toplumdaki güç ilişkileri, hiyerarşi, kurumların ve elitlerin durumu, iktidar istenci, güç ilişkileri gibi topluma, psikolojiye, felsefeye, siyasete ve kısacası entelektüel tüm çabalara dair kavramlar ve olgular, eleştirel söylem analizinin konusu ve yönlendiricisidir. Söylem üzerine çalışma yapan, emek ve zaman harcayan ve çaba harcayan pek çok çalışma sosyolojik yol ve yöntemlerin gelişmesini sağlamıştır.

Bununla birlikte iletişim ve etkileşim açısından dilin felsefi ve psikolojik olarak yeniden üretimi ve toplumsal olarak yapıcılığı, iktisadi, psikolojik ve sosyal süreçleri politik olarak yeniden kazandırır. Dilin ve söylemin toplumda çağrıştırdığı duygu ve düşünceler, politik açıdan bir yeniden üretim süreci olarak değerlendirilebilir. Siyaset bilimi ve siyaset psikolojisi başta olmak üzere siyasal iletişim, siyasal kültür ve liderlik çalışmalarında genel olarak söylem analizi yöntemleri ve özel olarak

eleştirel söylem analizi pek ala başarıyla uygulanabilir (Çelik ve Ekşi, 2008).

Söylem analizi, söylemin veya söylevin disiplinli olmasına, kurumsallaşmasına ve tekil olmamasına özen göstermelidir. Kelimelerin ve cümlelerin siyasal kültür ve siyasal gelenek içerisindeki yeri ile güncel pratik siyasetteki karşılığı analiz edilmek suretiyle bir değerlendirme çalışmasıdır (Günay, 2018). Sosyal bilimlerde söylem analizi içerisinde yorumsamacı bir yöntemle de başarılı olmak mümkündür. Esas itibarıyla, yorumsamacı/hermenuetik gelenek, söylem analizi ile uyumludur. Çünkü mezkûr geleneğin anlama ve anlamlandırma arayışı, sosyal bilimlere önemli katkılar sunmuştur.

Zaman zaman etimoloji ve dil bilimin önemli metot ve yöntemleri de eleştirel söylem analizinin araçları olarak kullanılsa da belirgin bir biçimde tarihsel ve olgusal süreçlerin anlamlandırılması ve yorumlanması toplumu ve insanı anlama bağlamında sosyal bilimlere önemli katkılar sunmuştur. Siyaset biliminin, onun alt alanları olan siyasal kültürün, siyasal iletişimin, siyaset psikolojisinin ve siyaset sosyolojisinin yararlandığı söylem analizi yöntemi, dil ve söyleme dair önemli bir yorumsamacı bakış içerir. Eleştirel söylem analizi ise yalın söylem analizinden farklı olarak dil ile güç ve iktidarın ilişkisini dışarıdan bakmaya gayret ederek inceleme yol ve yöntemidir. Eleştirel söylemin amacı, söylemin iktidar ile dilin siyasal açıdan ve psikolojik ve ontolojik bakımdan nedenlerini analiz etmektir (Şah, 2020). Sosyal bilimler açısından mesafenin anlam ve önemi, dilin ve söylemin analiz edilmesinde hayati bir rol oynar görünmektedir.

Sosyal bilimcinin amacı, literatüre katkı sağlarken dil ve söylem ile iktidar arasındaki ilişkide mesafeli olarak analiz yapmaktır. Hermenuetik ve yorumsamacı yaklaşımın da belirttiği üzere söylevi ortaya koyan ile söylevi anlamaya çalışan arasında mesafe olması ve sosyal bilimci ya da sosyal teorisyenin mezkûr söylemleri ilgilendiren olgu ve olaylar karşısında soğukluğunu ve mesafesini kurmalıdır (Demirel, 2019). Tüm sosyolojik yaklaşımlar açısından esas itibarıyla sosyal bilimcilerin mesafeli davranması beklenmektedir.

Eleştirel söylem analizi, söylemin arka planında yer alan toplumsal, psikolojik ve siyasal arka planı irdeler. Bu bağlamda söylemin arkasındaki sosyal psikolojiye, siyaset psikolojisine, siyasal kültüre ve siyaset sosyolojisine dair kavram ve dinamikleri irdelemek ve onun üzerine söylem analizini yapmak, eleştirel söylem analizini kullanan sosyal bilimciler adına vazgeçilemez bir yol ve yöntemdir. Ayrıca eleştirel söylem analizi, toplumsal ve siyasi soyut kavramları, somut olgular ve olayları anlamlandırmak ve onların dil ile ilgisini ve ilişkisini değerlendirmek için kullanır. Bu bağlamda kavramsal ve soyut bir çerçeve çizmek, teorik ve soyut tartışmaların pratik siyasetteki olgu ve olaylara dair kültürel ve sosyolojik izdüşümlerini bulmak önemli bir söylem analizini ortaya koymak bağlamında önemlidir. Dolayısıyla söylem analizi hem teorik hem de pratik olarak araştırma kapasitesi gerektiren, siyaset teorisi kadar siyasal kültürden de faydalanan bir yöntemdir. Teorik siyaset ile pratik siyasetin izdüşümleri, kültürel farklılıklar ve benzerlikler, siyasi tarih, siyasetin psikolojik dinamikleri, sosyoloji ve siyaset sosyolojisi etkin bir eleştirel söylem analizinin konusu olabilir. Siyaset felsefesinin ve siyaset psikolojisinin özü pek ala eleştirel söylem analizinin konusu olabilir.

Tarihselci yorumsamacı yaklaşım bakımından eleştirel söylem analizinin siyasal, sosyolojik ve psikolojik bir analiz içerdiğini ifade etmek oldukça anlamlı olacaktır. Siyasal olarak pek çok zaman oldukça insan ve toplum merkezli bir yaklaşım gösteren yorumsamacı yöntem ve yaklaşımın siyasal olarak belirleyici olduğunu söylemek de anlamlıdır. Tarihsel süreç içerisinde, siyaset bilimi ve sosyolojinin önemli teori ve tezlerini hayata geçirmede tarihsel yorumsamacı yaklaşımın payı büyüktür (Demirel, 2019). Tarihsel yorumsamacı bakış açısından sosyal bilimler ve siyaset bilimi literatürüne önemli katkılar sağlayan çalışmalar çıkmıştır. Bunlardan pek çoğunun önemli ölçüde psikolojik ve sosyolojik ve insan varlığını önceleyen bir tahayyül içerisine girmiştir. Siyaset bilimi açısından yorumsamacı/tarihselci yöntem pek çok bağlamıyla ele alınması gereken bir düzleme işaret eder. 1990'lardan itibaren akademik hayat dar bir zümrenin elinden çıkmaya başlamıştır. Hatta 2020'li yıllara gelindiğinde artık

çeşitliliğin tekdüzeliğin yerini aldığı bir akademik ve entelektüel ortam mevcuttur (Demirel, 2019). Sosyal bilimsel yöntemde melezleşme, çeşitlilikle birlikte tekelleşmeyi ortadan kaldıran bir gelişme olmuştur. Siyasal açıdan önemli ve etkili pek çok siyasal olay ve olgunun önemli bir yöntemsel pratik olabileceği söylenmelidir.

Ayrıca siyaset bilimi açısından önemli siyasal olguların ve olayların değişim rüzgârıyla kendisini kuşattığını söyleyen ve bu bağlamda yönetim pratiğinin anlamsal bütünlüğünü korumasını sağlayan pek çok gelişme önemli ölçüde etkileyici ve belirleyici olmuştur. Siyasi açıdan önemli olan politik, sosyolojik ve psikolojik faktörler, hayatın her alanını belirleyen bir misyona ve vizyona sahip tarihsel yorumsamacı bakış açısının bir özelliğidir. Siyaset pratiğinde pek çok tarihsel izlen ve yöntemin psikolojik ve sosyolojik yönlerinin bulunduğu ve önemli yöntemsel pratiklerle gelişeceği bir gerçektir. Siyaset pratiğinin ve olgusal olanın, idealizeleştirilmesi, pratik hayatta katkı sunmayacağı gibi teorik kalacağı ve gerçek hayattan bağımsız düşünüleemeyen bir pratik gerçeklikle bağlantılı düşünülebileceği de rahatlıkla söylenmelidir. Tarihsel yorumsamacı yöntem, siyasal pratiğin önemli bir yöntemsel ve yönetsel açıklayıcısı olmakla birlikte, belirgin bir biçimde etkili ve belirleyici bir çeşitlilik kazanmış ve kazandırmıştır (Demirel, 2019). Eleştirel söylem analizi yöntemini yorumsamacı bir anlayış ile kullanmak, bir sosyal bilimciye bireyi, toplumu ve topluma dair incelediği konunun kültürel, sosyolojik, psikolojik ve etimolojik arka planını sergileme rahatlığı ve kolaylığı sağlar.

Dolayısıyla eleştirel söylem analizi, bir nevi anlama ve anlamlandırma yol ve yönteminin bizatihi kendisidir. Çünkü eleştirel söylem analizinin içerisinde siyasal kültüre, sosyolojiye, bireye, topluma, toplumun psikolojisine ve siyaset sosyolojisine dair pek çok desen, dinamik, çeşitlilik, olgulara ve olaylara dair psikolojik arka plan kolaylıkla çözülebilir.

Ayrıca eleştirel söylem analizinin sosyal bilimciye ve araştırmacıya zorunlu olarak kattığı çalıştığı konuya “mesafeli olmak gerekliliği” çalışmanın hem özgül ağırlığını artıran hem de sağlıklı hale gelmesini

sağlayan bir dinamiğe sahiptir. Konu ile araştırmacı arasındaki “mesafe” çalışmayı nesnele yakın kılmakla birlikte hem kendisine hem de literatüre katkı sağlamasına neden olan sorumluluk bilincini de kazandırmaktadır. Bu yönüyle eleştirel söylem analizinin çerçevesini çizmek ve pek çok alanda ve disiplinde kullanmak suretiyle çeşitlendirmek, bugünün sosyal bilimler literatürünün aradığı bir formülizasyondur.

BÖLÜM II: LİDERLİK KAVRAMININ SİYASET PSİKOLOJİSİ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Lider kitle ilişkisini anlamak ve anlamlandırmak ile Erdoğan’ın Türkiye siyaseti ve gündemi üzerinde dönüştürücü ve bu dönüşen bir aktör olup olmadığını anlamak amacıyla ve ilgili sorunsalı test etmek nedeniyle belirli bir kavramsal ve teorik çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bölümde öncelikle lider, grup ve kitle gibi siyaset psikolojisinde önemli olan kavramlar açıklandıktan sonra lider- takipçi etkileşimini irdeleyen belirli düzeyde teoriye yer verilmiştir. Bu incelemenin en başında otorite, itaat, meşruluk, liderlik, lider- kitle ilişkisi, siyasal kültür ve siyasal iletişim gibi siyaset biliminin temel olgularının ve kavramlarının politik psikolojideki izdüşümleri irdelenmiştir. Bununla birlikte yol gösterici olması açısından, siyaset biliminin temel teorik çerçevesi içerisinde kalan kitle taleplerini, oy verme davranışını ve demokratik işleyişin siyasal kültür dinamiklerini anlamaya yardımcı olabilecek Türkiye Siyasal Hayatı okumaları araştırmanın literatür incelemesi ve teorik çerçevesinde kaynak olarak kullanılmıştır.

2.1. Lider-Takipçi Etkileşimindeki Temel Kavramlar ve Teoriler

Siyaset bilimi açısından oy verme davranışı ve lider- kitle ilişkisi, lider-takipçi etkileşimi teori ve pratikte önemli karşılıkları olan kavramlardır. Akademik çalışmalarda ve akademik dünyada siyaset yapma biçimlerinin ve tarzlarının yanında kitlelerin oy verme davranışları ve liderlerin siyaseti dönüştürme ve kitleleri etkileme başarıları uzun bir süredir sosyo-ekonomik teorilerle açıklanmaktaydı. Hatta Türkiye Siyasal Hayatı çalışmalarında sosyo-ekonomik ya da ekonomik temelli oy verme

davranışının baskın olduğuna dair yaygın bir kanaat ve birikimli bir literatür mevcuttur.

Rasyonel insan ve ekonomik insan gibi kavramlar yoluyla salt oy verme davranışını açıklamanın yanında bugün Batı literatüründe yaygın bir biçimde görüldüğü üzere Türkiye’de sosyolojik, kültürel ve en nihayetinde psikolojik dinamikleri esas alan disiplinler arası bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğu aşikârdır. Bu bağlamda Türkiye’de yapılan siyaset bilimi çalışmalarında özellikle lider-takipçi etkileşiminin ve kitlelerin belirli liderleri takip etmesinin altında yatan psikolojik, sosyolojik ve antropolojik açıklamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü gelenek, tarihsel birikim, deneyim ve tecrübe gibi kültürel kodların siyasetin psikolojisine olan etkisi, bu ihtiyaca karşılık gelen bir diğer önemli araştırma ve inceleme alanıdır (Houghton, 2018).

Siyasetin insan doğasından kaynaklanan bir kurum olduğunu kabul eden ve bu olguya devamlı surette vurgu yapan sözleşme teorisi, siyasetin ilk insanlardan itibaren sözleşme yoluyla ortaya çıktığı iddiasında bulunarak gelenek, tarihsel birikim ve deneyim gibi sosyolojik kodlara devamlı gönderme yaparak siyasetin doğasını açıklamak için beşeri sermayeye vurgu yapmaktadır. Örneğin modern siyaset teorisinin ve modern devlet teorisinin önde gelen isimlerinden olan Hobbes, insanların birbirlerine karşı duydukları korku ve güvensizlik nedeniyle toplumsal sözleşmelerin ve devletin ortaya çıktığını savunmuştur. Sözleşmecî teorisinin öncülü olarak kabul edilen Hobbes açısından toplumdaki her bireyin kendi güvenliğini yeni ve bir başka kurum olan devlete devredecek bir anlaşma yapması, korku ve güvensizlik ortamını ortadan kaldıran temel araçtır (Hobbes, 2013). Hobbes’un çizdiği çerçeveden bakıldığında siyaset teorisi içerisinde ortaya çıkan sözleşmecî teoriler, siyasetin yapılışı bir kenara doğuşunda bile duyguların, duygulanımın ve dolayısıyla da psikolojinin temel faktör olduğunu doğrulamaktadır (Richards, 2019; Houghton, 2018 ve Arnhart, 2011). Siyaset psikolojisi alanı, kitle ve liderlerin duygu, durum, düşünce ve tahayyülleri onların siyasal davranışlarında etkili olduğunu iddia eder. Diğer bir ifadeyle insanın duygularının, düşüncelerinin ve tahayyüllerinin

olduğunu, salt iktisadi çıkarıcılığıyla değerlendirilemeyeceğini öne sürer. Siyaset psikolojisi, bireyin ve toplumun kendi içindeki ve birbirleri arasındaki uyum ve sorunları ve duygusal etkileşimi anlama, anlamlandırma ve tabiri caizse “fotoğrafını çekme” ya da betimleme işlevi görür. Duygular ve hisler, toplumların liderleriyle olan etkileşimlerinin, siyasetlerinin ve kaderlerinin gidişatı açısından önemli sonuçlar ortaya çıkarır. Kimi zaman duygusal sermaye olarak tanımlanan bu olgu, bugün siyasetin gidişatında, toplum ile liderlerin etkileşiminde ve toplumsal değişim ve dönüşümlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Pratik siyasette meydana gelen olgu ve olayların psikolojik ve dolayısıyla duygusal ve hislere dair toplumsal etkileşimlerinin dinamiklerini araştırmak ve kitlelerin bir ruhu ve bir psikolojisi olduğundan hareketle onların arasından yetişen liderlerin kitleler ile olan etkileşiminde hangi temel dinamiklerden etkilendiklerini incelemek bizatihi siyaset psikolojisinin konusudur.

2.1.1. Lider ve Kitle Kavramları

Le Bon için psikolojik açıdan kitleler, farklı kişiliklerden oluşan bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları topluluklardır. Yani Le Bon, kitlelerin bireyden ayrı bir özellik taşıdığını savunur ancak aynı zamanda kolektif bilincin oluştuğunu da kabul eder (Le Bon, 2015). Le Bon, daha çok Fransa’da kendi döneminde oldukça politize olmuş, sokak eylemlerine kolaylıkla katılabilen, çabuk parlayan, kızgın ve ani gelişen kitleleri incelemiş ve Fransız Devrimi tecrübesinden oldukça etkilenmiştir. Bu nedenle Le Bon’un Fransa’sında ve döneminde bugünkü anlamda katılımcı, müzakereci, çoğulcu, serbest pazara dayalı bir liberal demokrasiden söz edilemeyeceği gibi kitlelerin siyasal ve yönetsel anlamda bugünkü kadar söz sahibi olmadığını da vurgulamak gerekir (Kayaoğlu, 2003). Dolayısıyla Le Bonn’un ve hatta Freud’un teorilerini, bugünün olgu ve olaylarını anlamak ve anlamlandırmak için tek başına ve alandaki tek teorilermiş gibi değerlendirmek, sosyal bilimler açısından anakronizm (tarih yanılgısı)¹ tehlikesi barındırmaktadır.

¹ Anakronizm kavramı, kişileri, özneleri ve olguları, zamanın ve mekânın mefhumundan ve bağlamından kopararak mübalağa, propaganda ya da şok amacıyla kullanmak amacıyla kullanılmaktadır. Kavramın Türkçe karşılığı “tarih yanılgısı” biçimindedir, fakat literatürde

Bugün bireylerden oluştuğu kabul edilen kitlelerin hem yerel, hem ulusal hem de küresel anlamda etkili olduğu, borsada ve piyasada tüketilen mal ve hizmetlerin neredeyse toplum tarafından oylanarak ve onaylanarak belirlendiği, eşgüdüm sorunlarının yine kitlelerin katılımı ile çözüme ulaştığı farklı modellemelerden söz edilmektedir. Örneğin Surowiecki'ye göre kitleler; bugün karar alma aşamasında bilgece hareket edebilen, bağımsız, belirli bir enformasyona sahip ve temelden (halktan) geldiği müddetçe piyasa içerisinde merkezileşmemiş pek çok fikri bir ölçüde “oylayan” ya da “eleyen” bir özelliğe sahiptir (Surowiecki, 2009). Kısacası eşgüdüm, güven ve işbirliği sorunlarına sahip olan kitleler bu sorunları yine sadece kendileri çözebilecek potansiyele sahiptirler. Bireyler ve onların oluşturduğu toplumlar, iradeleriyle farklı çözüm yolları geliştirebilirler.

İktisadi, sosyal ve siyasal meselelerdeki tecrübelerle ortaya çıkan ve duygusal sermaye kavramı içerisinde mündemiç olan psikolojik sorun çözme becerileri, bireylerin ve toplumların doğal bir sorun çözme mekanizmasına sahip olduğunu açıkça göstermektedir (Erdoğan, 1993; Yayla, 2000; Yayla, 2014 ve Abayhan, 2016). Sorumluluk ile özgürlük arasındaki uyuma dikkati çeken ilgili tez, sorun çözme mekanizmalarının bireylerin karar alma süreçlerindeki özgürlüğü ve bağımsızlığını önceleyen toplumsal hafızayı önemser. İlgili liberal bakış açısından sorun çözme mekanizmaları, beşeri ve bireysel özgürlük ile çalışırken yaderklik ile tıkanır.

Mezkûr sorun çözme mekanizmaları, duygusal ve beşeri sermaye kavramları ve bağlamları dâhilinde aşağıdan yukarıya (kitlelerden elitlere ya da devlet yönetimine) doğru işleyen mekanizmalar ve olgulardır. Liderler ya da siyasal elitler, bizatihi toplumların duygusal sermaye potansiyelinden güç alarak siyasal açıdan güçlenebilir ya da bu potansiyele set oluşturarak siyaseten kendilerine kaybettirebilirler. Çünkü Surowiecki'nin (2009: 78) de üstünde durduğu gibi kitlelerin hareket kabiliyeti ve sorun çözme gücü, aklın dâhil olduğu süreçlerde bağımsız, özgür ve özgüvenli bireylerin belirli

ilgili kavram sıklıkla “anakronizm” biçiminde kullanıldığından metinde her ikisine de yer vermek tercih edilmiştir.

bir soruna karşı toplumsal çözümler üretebilecekleri anlamına gelmektedir. Kimi zaman hızlı kimi zaman ise zamana yayılan toplumsal problem çözme yetisi, Popper'in ifade ettiği gibi doğal ve sürekliliği olan ve zamanın içerisinde yol bulan bir olgudur (Popper, 2006). Toplumların kendilerine ait özgürlük alanları sağlandıkça, iktisadi, sosyal ve siyasal alanlarda karar alma süreçleri demokratik, çeşitliliğe, çoğulculuğa, çok sesliliğe ve müzakereye dayandıkça problem çözme konusunda başarılı olma ihtimalleri yükselmektedir. Bireyci özgürlük temelinde yükselmiş, hiçbir baskı ve kısıtlanma hissetmeyen vatandaşlardan oluşan ve karar alma yetisini tam kapasite kullanmak konusunda özgür ve özerk olan toplumların, gelişim potansiyellerinin ve liderleriyle olan etkileşimlerinin demokratik ve sosyal psikolojik açıdan sağlıklı bir zemine oturduğu söylenebilir. Berlin'in "negatif haklar" olarak bahsettiği "dokunulmama hakkı" kavramı ve meselesi, özgür, bireyci ve bir arada yaşama koşullarının sağlanmasıyla doğrudan alakalıdır (Berlin, 2007: 68). Bireyci, yaderklikten uzak toplumların yegâne özellikleri negatif haklar kuramını pratik hayata uygulamalarıdır. Dokunulmama hakkı, toplumlara devlet ve devleti yönetilenler tarafından müdahalelerini önleyen ve sağlıklı toplum yapısının ve sağlıklı lider-toplum ilişkisinin kurulmasını sağlayan ve bireysel ve toplumsal başarıyı sağlayan serbestiyet kuralıdır.

Demokratik ve sosyal psikolojik temeller sayesinde liderlik başta olmak üzere siyaset kurumunun siyasal meşruluğunu sağlayan toplumların bir arada yaşama tecrübeleri artarken, sorun ve problem çözme hızları, yetileri, imkân ve kabiliyetleri artış göstermektedir (Surowiecki, 2009: 79). Ayrıca mezkur toplumların gelişmişlikleri, duygusal sermaye denilen empati (duygudaşlık), hoşgörü ve güven başta olmak üzere bir arada yaşama olgusunu kabullenici hislerin gelişmesine de yardımcı olduğundan bahsetmek mümkündür.

Liderlik kavramına dönülecek olursa, ilgili kavram sosyal psikolojide ön alan ya da ön gören olarak tanımlanabilen, bir eyleme ya da harekete önderlik eden ve aksiyon alan olarak tanımlanabilir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014). Bir grup ya da hareketin önderi olarak da tanımlanabilen

lider kavramı, siyaset psikolojisi literatüründe ise bireyci ya da durumcu (yapısalcı) iki farklı yaklaşımla değerlendirilmektedir. Bireyci yaklaşım, liderlerin kazanmış oldukları pek çok özelliğin doğuştan gelen bir yetenek olduğunu öne süren bir anlayışa sahiptir ve liderin tipolojisini doğuştan gelen kişisel özellikleriyle açıklamaya çalışmaktadır. Durumcu ya da yapısalcı olarak tanımlanabilen ikinci bir yaklaşım ise, liderin kişiliğini içinde yaşamış olduğu ortamla açıklamaya çalışarak onun doğumundan liderlik yaptığı zamana kadar geçen süre zarfında aile, arkadaş, çevre ve sosyolojik ortamın kişiliğini belirlediği iddiasına dayanır (Houghton, 2018). Bununla birlikte üçüncü bir seçenek olarak hem sosyal yapının hem de bireyci eğilimlerin liderin tipolojisini oluşturduğuna ilişkin karma bir yaklaşım da mevcuttur. Kitle lider ilişkisinin arka planında hem kitle psikolojisinin ve içinde bulunulan kültürel yapının hem de liderin kişisel özelliklerinin etkisini kabul eden bu yaklaşım kayda değer derecede anlamlı görünmektedir.

2.1.2. Lider- Takipçi Etkileşimi Üzerine Temel Teoriler

Kitle psikolojisi ve lider ile kitle ilişkisi gibi olguları anlamak için Le Bon'un kitle psikolojisi kuramı, Solomon Asch'ın norm oluşturma kuramı, Surowiecki'nin kitlelerin bilgeliği kuramı şema kuramı ve analog akıl yürütme kuramı gibi teoriler ele alınacaktır. Kitle psikolojisini anlamlandırmak için oluşturulan kuramlardan ilki şema kuramıdır. Bu kuram açısından bireyler, bilişsel yapıları gereğince kategorize edicidirler. Bireyler sosyal bir varlık olarak hem içinde bulundukları küçük ve büyük gruplarını hem de liderlerini bilinçsel bir şema ile tahayyül ederler (Şerif, 1985 ve Houghton, 2018). Dolayısıyla bireylerden oluşan kitleler, hem kendi gruplarıyla hem de liderleriyle iletişim ve etkileşim içerisindeki aktörlerdir. Bu nedenle kitleler, bu iletişim ve etkileşim sürecinde hem etkileyiciler hem de etkilenenler olarak tanımlanabilir. Böylece şema kuramı, sosyal psikoloji, siyaset psikolojisi ve siyasal iletişim açısından kitle lider ilişkisini çift yönlü bir etkileşim biçimi olarak açıklandığı görülmektedir.

Kitle psikolojisini anlamak için başvurulabilen Le Bon'un kitle psikolojisi analizi, daha çok kısa süreli ortaya çıkan ve ayaklanan kitleler üzerine olsa bile kitle davranışlarını ve kitle psikolojisinin niteliklerini tanımlaması açısından oldukça kıymetlidir. Örneğin Freud'a göre Le Bon, Fransız Devrimi'nden etkilenmiş ve ağırlıkta Fransa'daki kızgın ve hareketleri geçici sayılabilecek kitleleri incelemiştir (Freud, 1998). Ancak yine de Le Bon'un kendi zamanını aşan ve bugüne dair izleri de barındıran kitle sınıflandırmasına ve kitlelerin niteliğine dair analizleri kitle lider ilişkisini anlamak konusunda faydalanılabilir.

Freud, Le Bon'un kitle psikolojisi ile lider psikolojisi arasındaki bağı iyi kuramadığını, kitlelerin daima başarısız olacağı savına katılmadığını ve kitlelerin çok dâhice başarılar elde edebileceğini savunsa bile Le Bon'un ortaya koymuş olduğu kitlelerin niteliklerinin psikanalitik incelemesini yapmıştır (Freud, 1998). Freud, kitle ile lider ilişkisini psikanaliz ile açıklamaya çalışmış, kitle içerisindeki her bir bireyin "ben ideali" yerine lider objesini koyarak onunla duygusal bağ kurduğunu savunmuştur. Bunun da özdeşleşme ve tutkunluk gibi iki farklı türlü geliştiğini öne süren Freud, özdeşleşmeyi "ben" in objeden bir takım özellikler alarak zenginleşmesi olarak tanımlamıştır (Freud, 1998). Freud'a göre tutkunluk, "ben" in yoksul hale gelmesi ve kendisini obje olan lidere teslim etmesidir (Freud, 1998).

Hayek'in kendiliğinde düzen ve Surowiecki'nin kitlelerin geniş çapta, özgür ve refah ortamda bilgece kararlar alabildiklerine dair tezlerinin kapsamında ise lider kavramı, liberal bir bakış açısının da etkisiyle, kitlelerin fikir, görüş ve düşüncelerini bulup ortaya çıkarmaktan ve bunu dile getirmekten ibaret olmalıdır. Bu anlamda Hayek'e göre lider, toplumun önünde yürüyen değil, toplumu anlayıp onunla birlikte yürüyendir. Bu bağlamda Hayek, kendiliğinde düzen teorisinden hareketle, yeni fikir ve düşüncelerin kitlelerce üretilmesinin demokrasinin bir gereği olduğunu savunurken, toplumun liderin yeni düşünceleri üretmesini liberal demokrasi açısından eşgüdüm ve işbirliği eksikliği olarak görülebileceğini belirtmektedir (Hayek, 2013). Benzer biçimde Surowiecki de kitlelerin eşgüdüm ve işbirliği sorunlarını merkezileşmemiş, bağımsız biçimlerde

yerel ve yerli enformasyon ile çözebilme kabiliyetleri bulunduğunu, birbirinden farklı fikir, düşünce, tahayyül ve çözüm önerileri içerisinde dâhice olanların yine kitleler eliyle ortaya çıkabildiğini ve liderin kitleler ile etkileşimde kalarak başarılı olabileceğini savunmaktadır (Surowiecki, 2009). Surowiecki'nin bu yaklaşımı kitle-lider etkileşiminde çalışma boyunca yardımcı olarak kullanılacak bir teorik çerçeve sunacaktır.

Analog akıl yürütme yaklaşımı ise lider- takipçi etkileşiminde tarihi olaylar ile senaryolar hakkında bir düşünme yaklaşımı, metodu ve yoludur. Tek bir tarihsel olaydan yola çıkılarak akıl yürütmenin sonucuna dayanmaktadır. Örneğin toplumlar geçmişteki bir liderin yaşadığı olgu ve olayları bugün yaşayan bir liderin yaşadığı olgu ve olaylarla özdeşleştirebilir. Bu sebeple kitleler lideri değerlendirirken tarihsel süreç içerisindeki olayları referans alarak iletişim geliştirirler (Houghton, 2018). Analog akıl yürütme, beynin eşleştirme mekanizmasını ön plana almakta ve şematik özelliğe sahip olmaktadır. Bu soyut akıl yürütme biçimi, karar almada olayların bağımsız içeriklerini, şartlarını, koşullarını ve özgül konumu temel aldığından lider-kitle ilişkisini gerçekçi ve psikolojik açılardan ele almaktadır. Bu nedenle kitleler, liderlerinin etrafında tarihsel tecrübeler nedeniyle daha fazla kenetlenilebilir (Houghton, 2018). Örneğin çalışmanın ileri dönemlerinde de vurgulanacağı gibi analog-akıl yürütme teorisinin doğrudan konusu olan Erdoğan'ın liderliğinin özellikle sağ ve merkez sağ seçmeninde nasıl karşılık bulduğunu anlatması açısından dikkate alınabilir. Analog akıl yürütme teorisi bağlamında, Türkiye'de özellikle sağ ve merkez-sağ seçmenin, Menderes'in, Özal'ın ve Erbakan'ın siyaseten yaşamış olduğu tarihsel olayları ve siyasi gelişmeleri, Erdoğan'ın siyasal dönemi ile bilişsel bir kısayol oluşturarak özdeşleştirdiği savını açıklamaktadır (Houghton, 2018). Erdoğan'ın zaman zaman bu liderleri anması ve söylemlerinde açıkça onlara yer vermesi, bu bilişsel kısayolun kendi seçmen kitlesi ile etkileşiminde pratik ve ampirik olarak işlediğinin de bir kanıtıdır (Erdoğan, 2019a). Erdoğan'a oy veren seçmenlerin, üç liderin geçmişte yaşadıkları siyasi olaylarla Erdoğan'ın yaşamış olduğu siyasi tecrübeleri özdeşleştirdiğine dair sav, dönemsel olaylarla örtüştüğü

müddetçe anlamlı görünmektedir. Bu yaklaşım, Türkiye siyasetinin doğal akışı içerisinde son yirmi üç yılda geniş halkı kitlelerinin Erdoğan'ın liderliği etrafında toplanmasının psiko-politik ve tarihsel anlamlandırmada kullanılabilecek pek çok teorilerden birisidir.

Siyaset psikolojisinde parti özdeşleştirme yaklaşımı da önemli bir yer tutmaktadır (İlhan ve Çevik, 2003). İnsanlar, bu yaklaşıma göre, partilerini değiştirme ya da başka partilere oy verme konusunda direnç gösterebilmektedir. Çünkü onlar, partilerine artık gönülden bağlı, duygusal yakınlık içerisinde olan seçmenlerdir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde hem Cumhuriyetçi Parti'nin hem de Demokrat Parti'nin klasik, kemikleşmiş ve hiç değişmeyen seçmenleri bulunmaktadır. Keza İngiltere'de İşçi Partisi'ne ve Muhafazakâr Parti'ye asla arkasını dönmeyecek bir seçmen kitlesi mevcuttur (Houghton, 2018). Türkiye'deki örneğinde ise klasik merkez sağ ve merkez sol olarak adlandırılabilir bir seçmen kitlesi bulunmaktadır. Tarihsel olarak DP'nin CHP içinden ayrılmasıyla resmi olarak ortaya çıkan bu olgu, Türkiye siyasetini 1950'li yıllardan itibaren dönüştüren önemli bir kırılmadır. Türkiye siyasetinin iki temel bloğu olarak da ifade edilebilecek bu iki seçmen kitlesi, son yetmiş yılın önemli belirleyicisidir. Hatta ilgili aidiyet o kadar kuvvetlidir ki, bu seçmen blokları, parti isimleri değişse bile parti temsil ve aidiyetleri belli olan partilere kolaylıkla yönlenebilmektedir. Örneğin CHP seçmen kitlesi için SHP ile DSP; Demokrat Parti kitlesi için ise Adalet Partisi, Doğru Yol Partisi, Anavatan Partisi ve AK Parti, ismi farklı ancak parti politikaları özdeşleşen partiler oldukları seçmenlerce kabul görmüş örneklerdir. Bu örnekler, parti özdeşleşmesi ekolünü kuvvetlendiren ve hatta değişime uğratabilen örneklerdir.

Bununla birlikte yakın dönemlerde dünya siyasetinde görülebilen pek çok örnekten yola çıkarak seçmenlerin parti özdeşleşmesinden ziyade onun liderleriyle özdeşleşebildiği de söylenebilir. Örneğin Putin, Obama, Trump, Merkel, Özal ve Erdoğan gibi liderler, kendi partilerinden çok daha ön planda olduklarından siyasetin daha çok liderler eliyle belirlenebildiği bir gerçeklikten de söz etmek gerekir. Lider özdeşleşmesi de denilebilecek bu

olguda kitlelerin lider ile olan duygusal bağıın önemine dikkat çekilmektedir (Göksu, 2019).

Popüler ve popülist liderlik biçimiyle de yakından ilişki kurulabilecek adı geçen olguyu “siyasetin kişiselleşmesi” kavramsallaştırmasıyla açıklamaya çalışan Richard’ın (2019) da bahsettiği gibi çağın siyaseti, tarihsel gereklilik ve zorunluluk olarak liderlerin karakterlerine sıkışmış bir yapı hüviyetindedir. Siyasetin kişiselleşmesi, dünya ve Türkiye pratik siyaseti açısından son on yılda görüldüğü üzere yaygın gözükken, oldukça yeni bir olgudur. İlgili olguya sonraki bölümlerde detaylı bir biçimde yer verilecektir.

Görüldüğü üzere parti özdeşleşmesiyle beraber parti politikalarının özdeşleşmesinin ve lider özdeşleşmelerinin de siyaset psikolojisi açısından önemli faktörler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda liderin kişiliği ve liderin tipolojisi, onun siyaset bilimi ve siyaset psikolojisi alanındaki çalışmalarda temel belirleyicilerden olduğu vurgulanmalıdır.

Kavramsal olarak durum veya yapı olarak ifade edilen sosyal-toplumsal çevrenin lideri var ederek biçimlendirmesi de siyaset psikolojisi açısından kültürel bir fonksiyon ve faktör olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında, kitlelerin oy verme davranışını belirleyen faktörlerden birinin de siyasal kültür olduğu görülmektedir. Bu yönüyle parti özdeşleştirme yaklaşımından, kitlelerin liderlerin etrafında kümelenmesinin ve siyasal iletişim kurmasının tarihsel geçmişle ilgili bağ kurma, siyasi kültürün seçmen psikolojisinde oluşturduğu semboller ve duygusal bağlar gibi motivasyonlarla ilgili olduğu, bu motivasyonların kitle ile liderin etkileşiminde siyasal kültürün ön plana çıktığı ve liberal demokrasinin sivil toplumla birlikte gelişmesinin kitlelere daha fazla alan açacağı savını destekleyebileceği söylenebilir (Surowiecki, 2009). Örneğin Erdoğan’ın 1994 yerel seçimlerinden sonraki dönem ile başlattığı liderlik serüveninin başarıya ulaşmasında kurumsal krizlere, ortak sorunlara ve ortak hedeflere dayalı bir söylem ve siyaset geliştirmesi yatmaktadır. Özellikle Erdoğan’ın oy aldığı seçim çevreleri ve seçmen tabanı ile onun liderliği arasında duygusal bir motivasyon söz konusudur. Bu motivasyon,

Erdoğan öncesi Türkiye’de siyaset kurumunun ve devlet kurumlarının kurumsallaşma ve modernleşme girişimlerinin halktan ve birbirinden kopuk hale dönüşümünden kaynaklanan yapısal sorunlarla ve krizlerle ilişkilidir (Karpat, 2009). Anılan sorun, tarihsel süreç ve akış gereğince Tanzimat’tan itibaren Türkiye siyasal hayatı boyunca bir türlü gelişip güçlenemeyen sivil toplum eksikliğiyle de ilgili görünmektedir. Diğer bir ifadeyle, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne intikal eden devlete ya da bürokrasiye dayalı siyaset yapma anlayışı ve Heper’in de ifade ettiği “aşkın devlet”, “baba devlet” ya da “patriarkal devlet” olarak kavramsallaştırılacak sivil toplumdan ziyade bürokrasiye dayalı siyaset yapma anlayışından da kaynaklanıyor görünmektedir (Heper, 2010). Zaman zaman ilgili politikadan uzaklaşma, sivil toplumu ve sivil siyaseti öne çıkarmış, ancak “eski alışkanlıklara dönmek” pek uzun sürmemiştir. Siyasal kültürün sivil toplum merkezli değil de bürokrasi merkezli gelişimi, Menderes, Demirel, Ecevit ve Erbakan gibi pek çok popüler liderin çevre merkezli ya da taban merkezli söylemlerinin de etkisiyle ve tepkisellikle iktidara gelmelerini sağladığı gibi Erdoğan’a da benzer avantajı sağlamış görünmektedir. Fakat Erdoğan, demokrasi dışı siyasete müdahalelere geçmişteki liderlerden farklı olarak tepki koyabilmiş ve siyaset kumrunu ve toplumu bu bağlamlarda dönüştürmeyi başarmıştır. 2000’li yılların başlarında kurumların sorun çözmekten uzak, halktan kopuk ve birbirleriyle bağıni kaybetmiş olması, seçmenin bu durumu yeniden düzenleyecek bir lider profili olan Erdoğan ile duygusal bir bağ kurmasına neden olmuştur (Göksu, 2019). Yukarıda ifade edilen analog akıl yürütme kuramının çalıştığı ilgili durumda Erdoğan ve AK Parti bu süreci, siyasal kültürün pragmatik etkisini de arkasına alacak bir biçimde ve doğru bir siyasal iletişim diliyle gerçekleştirdiğinden, Türkiye siyasetinin son yirmi üç yılında iktidarda kalmayı başarmış görünmektedir.

Le Bon’un ve Freud’un temelini oluşturduğu ancak tarihsel süreç içerisinde toplumların dönüşümüyle birlikte kendini yenileyen psikoloji ve siyaset psikolojisi teorileri, lider- takipçi etkileşiminde kitlelerin psikanalizlerinin yanında siyasal kültürün, siyasal iletişimin ve lider

kişiliğinin de önemli olduğu sonucuna varmıştır (Richards, 2019). Lider-kitle ilişkisi içerisindeki bu olgu, bir yandan liderin ve siyaset yapma biçiminin toplum içerisinde siyasal kültür ile var olmasını kanıtlarken diğer yandan da iki taraf arasındaki duygu yoğunluğunu ve duygu geçişgenliğini anlamlandırmaktadır. Dolayısıyla duyguların ve hislerin toplum hayatının devingen yapısında ve devamlı surette değişen ve dönüşen siyaset pratiğinde etkili ve belirleyici bir dinamik olduğu ifade edilmelidir. Psikoloji bilimi ve siyaset psikoloji alanı da ilgili dinamiğin peşinden giderek lider- toplum ilişkisi başta olmak üzere pek çok teorik ve pratik olgu ve olayda duygular ve hislerin belirleyici ve etkileyici bir dinamik oluşturduğuna dair geniş bir çerçeve ve literatür sunmaktadır.

Siyaset psikolojisinde lider etkinliğini ve kitle lider ilişkisini anlamak açısından hem kitlelerin psikolojisindeki yapısal ve kültürel dinamikleri hem de liderlerin kendi kişisel özelliklerini iki farklı yerden bakarak incelemek önemlidir. Bu bağlamda kitlelerle liderler arasında oluşan duygusal ve hissel bağın siyasal kültür, siyaset sosyolojisi ve sosyoloji bağlamlarında yapısalcı yaklaşımla, lider kişilik yapısıyla bireyci bir bakışı bir arada değerlendirerek incelemek, lider ile toplum etkileşimini anlama ve anlamlandırma çabasına bir parça da olsa katkı sağlayacaktır. Öncelikle kitlelerin liderlerle kurduğu otorite bağının psikolojik bağlamlarını incelemek bu konuda ufuk açıcı olabilir.

2.2. Liderlik Tipolojileri ve Liderlik Teorileri

Siyaset sahnesinde önemli siyasal hamleleri gerçekleştiren ve geliştiren pek çok aşamanın belirleyici unsuru olarak demokratik ve liberal değerlerin değişimi, dönüşümü ve gelişimi; düzenleyici ve denetleyici bir olgu olarak karşımıza çıkar. Demokratik işleyiş ve denetimin çok yönlü belirleyiciliği ve dinamiği açısından önemli olan topluma ait psikolojik unsurların gelişimi, pek çok dinamiğe kayda değer biçimde etkilidir. Toplumun iktisadi yönden etkilenmesinin gerekçelerinin artışı ve ekonomik insan yaklaşımlarının ön plana çıkma durumu çok sayıda değerlendirmede öncelik verilen bir olgudur. Fakat zaman içerisinde gelişen ve güncellenen

prosedürler bütününe göre siyaset ve demokrasi, psikolojik, sosyolojik dinamiklerle de şekillenen bir hal almıştır (Richards, 2019).

Öncelikli olarak demokrasi ve siyaset, bir psikolojik diyalog geliştirme sanatıdır. Liderlik ise ilgili diyalog geliştirmenin dilsel, söylemsel ve eylemsel yöntemlerle başat faktör olarak ortaya çıkar. Siyasetin ve sosyal hayatın işleyişi açısından liderliğin kitlelerle kurduğu psikolojik dinamikler, aranılan ve sonuç alıcı bir tarihsel zorunluluktur. Liderlik kavramının ve olgusunun bir otorite biçimi olması, demokratik zeminin sağlıklı yürümesi açısından tarihsel ve olgusal bir zorunluluk olmasıyla ilişkilidir (Surowiecki, 2009). Liderlik çalışmalarında ilgili kavramsal ve olgusal perspektif, önemli bir yol gösterici araç olmaktadır.

Pek çok kez aksi iddia edilse de, liderlerin kitleler üzerindeki etki alanlarının ekonomik olduğu kadar sosyolojik ve psikolojik olduğu bir gerçektir. Siyaset sahnesinde liderler ve kitleler, iktisadi gerekçelerle olduğu kadar sosyolojik ve psikolojik gerekçelerle de sırasıyla etkileyici ve etkilenici olabilirler. Siyasal iletişim açısından etkileyici ve belirleyici bir siyasal belirlemeciliğe sahip olan etkileşimin birlikte ve bir arada yaşamaya dönük olarak belirli bir prosedürler bütününe sahip olunacağından bahsetmek ve söz etmek mümkündür. Siyaset sahnesinde belirleyici olan etkinin ve belirlemeciliğin önemini vurgularken iktisadi yönler kadar psikolojik ve sosyolojik de belirli bir düzlemde önem vermek hayatidir. Bu bağlamda liderliği, kitleler ve toplum ile karşılıklı bir etkileşim süreci olarak görmek anlamlı olacaktır.

Lider takipçi etkileşiminde liderlerin siyaseten kişiselleşmesinde, onların karizmatik, duygusal ve duyguları yansıtan bir stil belirlemesi de etkili olmaktadır. Siyaseten eğilimin lider odaklı olması, talep, beklenti ve siyaset yapma biçiminin halktan (demostan) üretilmesi nedeniyle aynı zamanda kültürel eğilimleri de yansıtan bir süreç olmuştur (Surowiecki, 2007 ve Richards, 2019). Liderlik, kamuoyunun duygusallığını temsil ettiği sürece iktidarda kalabiliyorsa eğer, halkın duygusal yoğunluğunu yansıtmaması onu başarıya götüren bir anahtar olabilir. Çünkü siyaset kurumunun; bireylerin, kitlelerin ve toplumların duyumsamalarını, duygularını ve

bunlarla kurdukları idrak ve tahayyüllerini yönlendirme ve yönetme kabiliyeti olduğu bir hakikattir. Liderlik ise siyaset kurumunun bu kabiliyetini yürütücü gücü elinde tutarak yerine getirmektedir. Temsili demokrasilerde bu olgu, pratik bir biçimde kendisini gösterir. Hükümet etme biçimlerinden hangisi kullanılırsa kılınlsın her siyasal hareketin ya da devletin yürütmesinin temsili demokrasilerde lidere olan ihtiyacı bu sebepten kaynaklanmaktadır. Özellikle kriz anlarında sorumluluk alan ya da sorumluluk aldığını duygusal olarak belirten liderlerin kendilerine uyulan ihtiyaç da benzer bir pratik örnek teşkil eder. Örneğin bir terör saldırısında, ekonomik bir buhranda ya da sosyal infial oluşturan olaylarda sorumluluk alan yönetici ve lider pozisyonundaki siyasetçilerin halkın onayını duygusal ve psikolojik dinamiklerle daha kolay aldığı bir gerçektir. Ülkelerin kültürel değerlerine, geleneklerine ve toplum yapılarına dokunan konuşmalar, söylemler, jest ve mimikler ya da eylemler, toplumda karşılığı olan değerlere ya da değerler bütününe karşılık geleceği için duygusal bir etkileşim yaratır. Bu etkileşimin bir sonucu olarak da ilgili lider, toplumun odağında ve ona en yakın hissedilen bir pozisyonda konumlanabilir.

Liderin kullandığı üslup ve söylemindeki dil, toplumdaki temsiliyet oranında siyasal başarıya yansımaktadır. Lider, halkın gündelik yaşantısında hissettiği herhangi bir duyguyu imajına yansıtabiliyorsa kitlelerde karşılık bulabilir. Özellikle toplumsal şok, korku, panik ve çaresizlik anlarında halkın yanında olduğunu gösteren ve güven veren liderlerin daha başarılı olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda dehşet yönetimi teorisi, siyaset psikolojisi açısından liderin kendisinin ve toplumdaki pek çok kişinin hayatının tehdit altında olduğu bir dönemde terör, saldırı ya da saldırı girişimine karşı psikolojik olarak mücadele ederek dönüştürücü liderlik sergilemesi anlamına gelebildiğini ifade eder. (Arndt ve diğerleri, 2005). Liderler siyaseten kitlelere uygun siyaset üretmek zorunda olacağından onların kişiliği, siyaseten belirleyici bir faktör olabilir. Bu nedenle lider ve takipçileri arasındaki ilişkinin interaktif ve iki yönlü bir ilişki olduğunu da belirtmek gerekir.

Seçmenlerin liderlerle olan ilişkileri ve onlardan talepleri ve beklentileri; ekonomi, dış politika, sosyal medya ve medya etkisi gibi gündelik etmenlerin yanında kitlelerin bilişsel ve duygusal etkileşim ve değişimlerinin bu faktörler tarafından etkilenmektedir (Richards, 2019). Seçmen lider ilişkisi ve oy verme davranışı süreci oldukça karmaşık olduğundan ve birçok nedene bağlı bulunduğundan bu temel etmenlerin duygusal sermaye ile birlikte bir sonuç doğurduğu söylenebilir.

Ayrıca liderlik; çatışma, savaş ya da terörle mücadele gibi konularda da ön plana çıkmaktadır. Dehşet yönetimi teorisinin de vurguladığı gibi bu dönemlerde büyük grup psikolojisi devreye girer ve liderlerin başarısı onları kısa ya da uzun vadeli başarılı kılabilir. Sınır ötesi operasyonlar ya da terörle mücadele gibi konular liderlerin hem sorumluluğunu artıran hem de siyaseten kitle ile ilişkilerinde onları başarı ya da başarısızlığa sevk eden faktörler olabilir. Ancak liderin bu sorunlardaki eylem ve söylemleri sosyal psikoloji ve siyaset psikolojisi açısından oldukça risklidir; çünkü bu durumlarda toplumların psikolojik olarak bölünme, kutuplaşma ve şeytanlaştırma ile karşı karşıya gelebilme ihtimali vardır. Bu durum karşısında toplumun bir arada yaşamasını sağlayacak savunma mekanizmaları ile çoğulcu liberal demokrasi tehdit altına girebilir ve liderlerin eylemleri ile söylemleri riskin oluşup oluşmayacağı konusunda belirleyici olabilir.

Liderlerin kişisel özellikleri konusunda pek çok ayrım ve sınıflandırma yapılabilir. Örneğin Weber'in otorite tipolojisindeki *patrimonyal*, *patriarkal* ve *karizmatik* otorite tipleri, aynı zamanda nitelik ve özellik olarak lider tipolojisini de barındırmaktaydı. Siyaset psikolojisinin gelişimiyle lider tipolojileri de hem nicelik hem de nitelik bakımından zenginleşmiştir. Psikobiyografi alanının genişlemesi, çeşitli çalışmaların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Psikobiyografi, tarihten bugüne önemli isimlerin geçmişlerinin bir psikolojik değerlendirmesi olmakla birlikte, bireye, topluma ve siyasete dair olgu ve olayları anlamlandırmak açısından kolaylık sağlamaktadır. Freud ile başlayan ve Erikson ile gelişen

psikobiyoğrafi, toplum ve siyaset için önemli kişilerin hayatını anlamak ve anlamlandırmak için önemlidir (Houghton, 2018).

Freud, hemen her alanda olduğu gibi psikobiyoğrafiyi de psikanaliz ve cinsel gelişim ile açıklamaya girişmiştir. Freudyan bakış açısıyla başlayan psikanaliz çalışmaları, sonrasında bilişsel, nörobilimsel ve daha sonra da duygular ve duygulanım ile ilerleyerek gelişmiştir. Freud, da Vinci'yi, Erikson ise Martin Luther'i ve Gandi'yi incelemiştir. Bu sınıflandırmalardan biri de Burns'ün *dönüştürücü liderlik ve etkileşimci liderlik* olarak ikiye ayırdığı lider tipolojisidir. Richards ise dönüştürücü siyasal liderlik ve popüler liderlik arasındaki benzerliğe vurgu yapmaktadır. Fred Greenstein ise lider tipolojisini liderlerin olgu ve olayları dönüştürüp dönüştürememesi üzerine tanımlamaktadır (Richards, 2019).

David Winter ise liderleri kişisel özelliklerine ve yeteneklerine göre oldukça geniş bir biçimde sınıflandırmıştır. Winter, lider sınıflaması yaparken liderlerin kişilik özelliklerini şartların, koşulların, toplumsal yapının ve siyasal kültürün belirgin bir biçimde etkilediğini şiddetle vurgulamaktadır. Ayrıca Winter, liderler üzerine bir sınıflandırma yaparken siyasal kültürün, kurumların ve toplumsal yapının önemine dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (2003). Winter'in liderlik üzerine geliştirdiği teori, sonraki dönemlerde liderlik çalışmalarında önemli bir mesafenin alınmasını sağlamış ve siyaset psikolojisi açısından liderliğin bireysel ya da kişisel özellikler ve yapısal yani toplumsal özelliklerin her birinin incelenmesi gerekliliğini öne sürmüştü. Bu çalışmaları erken dönemde yapılan ve geliştirilerek günümüze kadar olağan çalışmalar olarak iki temel başlıkta sınıflandırarak açıklamak, bir liderlik çalışmasında önemli bir yol gösterici olacaktır.

2.2.1. Erken Dönem Liderlik Çalışmaları

Siyaset kurumunda ve pratiğinde liderlik, olay ve olgular kadar belirleyici olduğundan siyaset bilimi ve siyaset psikolojisinde kıymet verilen ve alan açılan bir konudur. Liderlik çalışmaları literatüründe aktör temelli yani lider özelliklerini ön plana çıkaran ve eylem ya da durum temelli sosyal, siyasal ve şartları önceleyen iki tür çalışma yöntemi

mevcuttur. Kimi durumlarda liderler ve kişilik özellikleri, olay ve olgulardan daha belirleyici ya da etkili olabilirken, kimi zaman liderler kendilerinin, milletlerinin ya da dünya siyasetinin tarihinde akışı değiştirebilir bir nitelikler ve özellikler taşıyabilirler. Bu bakımdan olgu ve olayları anlamak açısından, liderlerin kişilikleri ve kitlelerle kurdukları bağları incelemek kıymetli olacaktır. Benzer biçimde toplumsal yapının, durumun ve şartların belirleyiciliği de liderlik çalışmalarında önem teşkil eden bir husustur. Her iki yaklaşımı birleştiren, eylem ve durum ile liderlerin kişilik özelliklerini kitle-lider ilişkisinde belirleyici kabul eden ve ilgili durumu çift yönlü bir etkileşim olarak gören üçüncü bir yöntem de bulunmaktadır.

Disiplinler arası çalışmayan pek çok teori ve model, liderlerin ya da kitlelerin psikolojisine yeterince eğilmemekte ve karar alma süreçlerinde liderlik psikolojisinin ve toplum psikolojisinin önemli olduğu gerçeğine yeterince yer vermemektedir. Örneğin realistler, liderler dâhil tüm bireyleri uluslararası sistem tarafından kısıtlanmış kıldığını ve bireysel tüm farklılıkların ortadan kaldırıldığını savunurlar (McDermott, 2004). Rasyonel davranış ve seçim modelleri ise, liderleri daima fayda maliyet analizine göre değerlendirirler. Örneğin doğaları, amaçları ve bireysel tercihleri farklı olsa da her liderin ortak özelliği, amaçlarını en yüksek seviyeye çıkaracak şekilde ulaşmaktır.

1966 gibi erken bir tarihte Donald Stokes, liderlerin kişilik özellikleri üzerine yeterince çalışılmadığını vurgularken Kinder ise 1986 yılında yapmış olduğu çalışmada liderin kişilikleri seçmenlerin karar vermelerinde belirleyici rol oynadığı sonucuna varmıştır. Popkin, lider-takipçi etkileşiminde kitleler açısından performans belirleyiciliğinin “yetkinlik” olduğunu ifade etse de Page, 1978 yılında dürüstlük, sıcakkanlılık, etkinlik ve enerji gibi lider özelliklerinin ön planda olduğunu vurgulamıştır. Böylece 1980'lere doğru liderlerin kişilik özelliklerinin siyasete ve kitleler ile etkileşimine olan etkisi, sıklıkla tartışılmaya başlanmıştır (Masters ve Sullivan, 1993). Dolayısıyla 1960'lardan başlayarak 1970'lerde devam eden, ancak 1980'lerden itibaren hızlanarak

gelişen lider özelliklerinin seçmen üzerinde belirleyici rol oynadığına dayalı teoriler, kitle iletişim araçlarının gelişimiyle birlikte önem kazanmıştır.

Jervis (1994) de benzer şekilde soğuk savaş sonrası liderlik çalışmalarının kişilik ve bireysel özellik üzerinden kurulması gerektiğini, çünkü dünya karmaşık hale geldikçe liderlerin inançları, değer yargıları ve elbette ki destekçilerinin kültürel kodları kıymetli hale gelmiştir. Hüsnü-kuruntulu inanışlar, motive edilmiş yargılama istenci ve önyargılar Jervis'in araştırmalarda dikkat çektiği özelliklerden bazılarıdır. Dolayısıyla 1990'lara gelindiğinde duygular, duygusallık ve duygu değişimleri, lider-kitle etkileşiminde önem verilen ve dikkat çekilen dinamikler haline gelmeye başlamıştır.

İlk ve öncül olarak kabul edilen liderlik çalışmaları, Batı'da özellikle de ABD'de başlamıştır ve öncelikle devlet başkanları ya da bakanlar gibi önemli yöneticiler incelenmiştir. 1900'lü yılların başında başlayan ilk çalışmalar, liderlere öykünme tarzında çalışılırken, yakın bir zamana kadar magazinsel boyutları geçemiyordu. Daha sonraki dönemlerde, özellikle 1950 ve 1960'lardan sonra, liderlik çalışmaları geliştikçe, disiplinler arasındaki fark giderek belirgin hale gelmeye başladı. Siyaset bilimciler, sosyologlar ve sosyal psikologlar arasında bireyci yaklaşım ile yapıcı yaklaşım tartışması mevcuttur. Hatta psikolojide bireyin "tutarlılık" gösterdiğine dair kesin bir kant bulunamamıştır. Fakat yine de toplum içerisinde ya da yaşadığı yapı içerisinde insanlar, psikolojik olarak belirli tutarlılıklar ararlar (McDermott, 2004). Mischel ve Peake'in da belirttiği gibi istisnalar haricinde bireyler, ya içinde yaşadıkları koşullara uyumlu hale gelir ya da en azından belirli bir yapıya benzeşirler. Benzeşemedikleri durumlarda eğer mümkünse yapıyı dönüştürmeye girişirler (Mischel ve Peake, 1982).

Sosyal psikolojinin iki temel yöntemsel sınıflamasından birisi olan psikolojik sosyal psikoloji olarak adlandırılan bireyci görüş, kişilik bağlamı üzerindeki etkisini ön plana çıkarıp vurgular. Kişilik özelliklerinin davranışa olan etkisinden yola çıkılarak, bireyin kendi var oluşu ve nitelikleri ön plandadır. Bu özellikler nevroitiklik, dışadönüklük, açıklık, uyumluluk ve

vicdanlılık olarak sıralanabilir. Kişiden kişiye değişkenlik gösterebilen bu özellikler, siyaset psikolojisi alanındaki liderlik çalışmalarında kullanılmaktadır.

Bir liderin davranışlarını öngörülebilir seviyeye oturtmak ya da diğer lider türlerinden sistematik bir biçimde farklılaştırarak belirli bir kategoriye yönlendiren her çalışma siyaset psikolojisinin ilgi alanına girmektedir. Bu çalışma biçimi, Freud'un psikanalitik teorilerinden hatta Le Bonn'un kitlelerin psikolojisi üzerine olan teorik bakış açısından başlatılabilir. Fakat Freud'un Le Bonn'un çalışma biçimleri öncül dönem olarak adlandırılan ve kabul edilen çalışmalardır. 1920'dan sonra ise çalışmalar çeşitlenmeye ve şekillenmeye başlamıştır. İlgili tarihten itibaren siyasi liderlik çalışmalarına damga vuran en önemli isim şüphesiz ki Lasswell'dir.

Henüz 1920'lerde liderler ve takipçilerin duygusal bir iletişim geliştirdiği üzerine çeşitli çalışmalar ortaya koyan Lasswell, 1927'de lider takipçilerinin duygusal ve simgesel sembolleri olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Lasswell, 1930 yılında liderin kendi içsel ve kişisel mücadelelerini politika alanına taşıdığı iddiasıyla yeni bir tartışma da başlatmıştır. Bununla birlikte Lasswell, liderlerin psikolojik analizinin yapılması konusunda önerilerde bulunmuştur (Ascher ve Hirschfelder-Ascher, 2005).

Alexander George ise bunu 1969'da geliştirerek operasyonel kod kavramını ortaya çıkarmıştır (George, 1969). George, bu kavramla siyasi taktik ve strateji konularına da gönderme yapmış oluyordu. George'a göre operasyonel kodlar, belirli davranış kalıp ve kurallarını da içermektedir. İlgili kurallar ya da normlar, liderin kişilik yapısı tarafından biçimlenir (George, 1969). Diğer bir ifadeyle bir liderin siyasete ve onun doğasına yönelik inançları, görüşleri ve zamanın ruhunun onu şekillendirme biçimi, karar alma süreçlerini doğrudan etkileyen bir mekanizmaya dönüşür. Dolayısıyla liderler, kolaylıkla değişip dönüşebilir. Siyasal karşıtlık, siyasal tutum ile birlikte belirli davranış kalıpları gelişir ve o kişi artık yeni bir kimlikle bambaşka bir kişiye dönüşmüştür. Operasyonel kod, liderlerin yetiştirme biçiminden hayata bakışına ve siyasal hayatı yorumlayışına kadar

olan tüm düşünce ve tahayyül dünyalarının politik alana ve karar alma süreçlerine yansımalarıdır.

David Barber de liderlik üzerine erken dönemlerde (1972) çalışmalarda bulunarak deneysel değil, gündelik bir kavramsallaşmaya gitmeyi tercih etmiştir. Barber'e göre kişilik davranışı şekillendirmektedir ve bu toplumsal etkileşimle birlikte meydana gelmektedir. Barber'e göre liderin güvence alma durumu, meşruluk oluşturma düzeyi, eylemi yapabileceği duygusunu iletme başarısı ve iç ve dış baskıları dengeleme seviyesi önemlidir. Barber, siyasi liderlerin kişiliğinin belirli bir durumda ne kadar güce sahip olduğu, beklentileri ne düzeyde karşıladığı ve sonuç olarak nasıl davrandığına bağlı olduğunu ifade eder. Ona göre kişilik, ebeveyn ve kardeşlerden oluşan aile başta olmak üzere, çevre, arkadaş, okul ve dini mabetler ile oluşur. Barber, bireyin oluşumunda temel belirleyici unsurun toplumla etkileşim olduğu değerlendirmesinde bulunurken dünya görüşünün ve hayat tarzının siyaset yapma ve karar alma süreçlerini doğrudan etkilediğini ifade etmektedir (Barber, 1988). Örneğin Bush, aile birliğinin parçalanmasının ve ardından gelen toplumsal sorunların muhafazakâr olmayan yaşam biçiminin neden olduğunu söylerken aynı soruna Clinton, ırkçı önyargıların ve onların yol açtığı toplumsal baskıların, adaletsizlik ve yoksullukların yol açtığını biçiminde yaklaşmaktadır. Aradaki fark, bireysel hayat görüşü ve çocukluktan itibaren gelişen inanç ve değerler sistemiyle ilgilidir (McDermott, 2004). Değer yargıları, hayat biçimi ve hayata bakış gibi tüm etmenler, kişiliği stilini ergenlik döneminde şekillendiren faktörlerdir.

İkinci olarak Barber, liderin alanında profesyonel uzmanları mı yoksa popülist ve profesyonelliği küçümseyici kişileri mi danışmanı yapacağını bile, hayat biçimine ve hayata dair erken yaşta öğrendikleriyle belirginleştiğini iddia etmektedir Barber'e göre liderin kişiliğini var eden şey, onu yetiştiren dönemin şartları ve koşullarıdır. Dolayısıyla Barber, Freud'dan burada ayrılır. Çünkü Barber, Freud'un çocukluk dönemini irdelemesinin aksine yapının ve koşulların etkileyciliğinden dem vurmaktadır (Barber, 1988).

Üçüncü olarak Barber lider kişilikleri, eylemsellik ve harekete geçme bağlamında etken ya da edilgen olarak sınıflandırmaktadır. Ayrıca Barber, liderlerin sorunlara yaklaşımı bağlamında ise pozitif veya negatif olarak ayrıştıklarını savunur. İlgili teoride kişilik özelliklerinin belirgin olduğuna dair düşünülmüş ve liderin duygusallığının ne yönde kırım göstereceğinin değişkenliği üzerine kafa yorulmuştur. Teknik olarak Barber'ın bu modeli her lidere uygulanamaz. Fakat Barber, ABD başkanları başta olmak üzere liderleri sınıflandırmış ve ilgili sınıflandırma yöntemine önderlik etmiştir. Örneğin Barber; Kennedy, Franklin Roosevelt ve Jefferson'un etken liderler kategorisinde olduklarını; Eisenhower ve Washington'un edilgen liderler olduklarını iddia etmiştir. Yorumla açık önermeler bütünü sunsa da Barber, lider sınıflandırmasını literatüre kazandırmıştır (Barber, 1988).

Friedlander ve Cohen (1975) ise liderleri iki biçimde açıklamaya çalışmıştır. İlki zorbalık ve agresif tavırlar sergileyen liderlik tipidir. Bu özellikteki liderler çatışmacı, savaşçı özelliklidir. Otoriter kişiliklere sahiptirler, gelenekseldirler ve farklılıklara tahammülleri oldukça sınırlı düzeydedir. Ayrıca belirsizliğe karşı tahammülsüzdürler. İkinci lider tipi ise şiddete mesafelidir ve çatışmadan kaçınmaya çalışır. Müzakere ve işbirliğini ise önemser. Friedlander ve Cohen, bunun farkın sebebinin ilk lider tipinin ikincisine göre kişiliğin çocukluktan ayrışmasından ve bastırılmış duyguların dışavurumundan kaynaklandığını iddia etseler de, bu iddia, kanıt ve izaha muhtaçtır.

Walker ve Falkowski (1984), dört ABD başkanının ve onların dışişleri bakanlarının operasyonel kodlarının bir analizini yapmıştır. İki yazar, doğum sırasını ve aile içerisindeki sosyalleşmeyi, güç, başarı ve aidiyet ihtiyaçlarını, atfedilen operasyonel kodları ve uluslararası kriz sırasında bilişsel uyumsuzluk veya davranışsal uzlaşmazlığın kanıtlarını incelemiştir. Walker ve Falkowski, inceledikleri faktörlerden ve dinamiklerden hareketle dört hipotez önermiştir. İlki, erken çocukluk sosyalleşmesidir; Walker ve Falkowski'ye göre birey bu sosyalleşme biçiminde politik inançların gelişmesinden önce belirli güdüler üretmektedir. İkincisi, bireyler ilgili

saiklerle uyumlu siyasi inanç sistemlerini benimserler. Üçüncüsü, operasyonel kodlar, çevredeki durumlar tarafından etkinleştirilir ve bu da belirli psikolojik ihtiyaçları uyandırabilir. Dördüncüsü ise, bir kez uyandırıldığında, bu motivasyonlar uluslararası kriz veya çatışma karşısında bilişsel uyumsuzluğa ve davranışsal uzlaşmazlığa katkıda bulunur (Walker ve Falkowski, 1984).

Fred Greenstein de kişilik ve siyaset üzerine çalışmalar yapmıştır. Özellikle kişiliğin siyasi liderlikte baskın bir biçimde etkili olduğunu ifade eden Greenstein, siyaset psikolojisinde bireycilik ve durumculuk ile yapısalcılık ya da toplumsalcılık arasındaki teorik tartışmanın önemsiz olduğunu savunmuştur. Ona göre ikisi de siyaset pratiğinde ve siyasal liderlikte önemlidir. Greenstein bu eylem ve aktör/lider arasındaki çatışmanın durumuna göre konum almaktadır. Ona göre eylem vazgeçilebilir ise aktör ya da lider vazgeçilemezdir ve liderin bireysel etkileri ön plandadır. Greenstein'in teorisinde onun önermesinin tersi de geçerlidir; aktörün ya da liderin etkisi zayıfsa ve vazgeçilebilir ise bu durumda eylemin ya da durumun etkisi yüksektir ve vazgeçilemez bir durum ortaya çıkmıştır. Eylemin vazgeçilemezliği liderlerin kişiliklerden münezze ve bağımsızdır; liderlerin değişmesiyle olay, olgu ve süreçler değişmemektedir. Onun bu önermesi üç ölçüte bağlıdır. İlki, çevrenin dönüştürülebilme ihtimalidir. Sosyal çevre ve yapının lider tarafından dönüştürülebilmesi önemli bir faktördür. İkincisi liderin ilgili ortamdaki konumu ve pozisyonudur. Liderin sosyal yapı içerisindeki gücü ve etkisi, dönüşmesi ya da dönüştürülmesi bağlamında önemli bir ikinci kısastır. Üçüncüsü ise liderin güçlü ve zayıf yönlerinin belirleyiciliğidir. Buna göre lider, kişilik özellikleriyle toplumla ve sosyal dokuyla etkileşime girecektir (Greenstein, 1992).

Hermann ise, dış politika konusu başta olmak üzere karar alma mekanizmalarına odaklandığı kırk beş liderin analizinden belirli sonuçlara ulaşmaya çalışmıştır. 1980 yılındaki ilgili çalışması, liderlik tipolojisinin iki biçimde ortaya konulmasını sağlamıştır. İlk lider tipi, değişimi hor gören, değişime direnen, kendi başına hareket eden ve statükocu liderliktir. Diğer

ise değişimden yana, katılımcı, müzakereci liderlik biçimidir (McDermott, 2004). Hermann'ın ilgili çalışması, Lasswell tarafından ortaya konan lider ve takipçileri arasındaki maddi ya da duygusal mübadele ilişkisini geliştirmiş ve Burns'un etkileşimsel ve dönüştürücü liderlik karşılaştırılması yapmasının yolu açılmıştır.

Hermann 1986 yılında yapmış olduğu çalışmada ise liderliğin dört temel imajı olduğunu vurgulamıştır. Bunlardan ilki, “büyük adam” imajıdır. İlgili imaja göre lider, sorumluluk alan ve neyi nasıl yapacağını bilen kişidir. İkincisi “satış elemanı” imajıdır. Satış elemanı imajı, kimin ne istediğini bilen ve istenilen şeyi isteyen kişiye sunan bir figürdür. Üçüncüsü kukla olarak tanımlanan ve halkın gördüğünün dışında başkalarının özel çıkarları tarafından ipi oynatılan figürdür. Dördüncüsü “itfaiyeci”, çevresel taleplere cevap veren kurtarıcı figürüdür (McDermott, 2004).

Ayrıca Hermann, lideri anlamak için onun geçmişine, bireysel özelliklerine, onun ekibine ya da grubuna nasıl liderlik ettiğine ve destekçileri ile arasındaki ilişki sürecine önem verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bir liderin özellikleri ise siyasal inançlar, siyaset yapma biçimi, görev motivasyonu, strese dayanıklılık, ekibini kurma biçimi, geçmiş siyasal tecrübeler ve siyasal iklim ile belirlenmekte ve ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kurumsal yapı, muhalefetin şekli, kurumsallaşma ve örgütlenme biçimi, inançlar, kaynaklar ve zamanın ruhu gibi dışsal faktörler de etkileyici ve belirleyicidir. Hermann, liderlerin makama yeni geçtiklerinde seçmenlerin desteklerinden faydalandığını vurgular. Ayrıca destekçilerin sorunları umursamaması ya da iyi niyet göstermesi durumunda da belirli bir avantaj yakalayacaklarını vurgular. Nihayetinde liderler, kendilerine uygun bir imaj yakaladıklarında güç kazanırlar; çünkü kitlelerde ve özellikle destekçilerinde psikolojik olarak güven oluştururlarsa bu imaj yakalama süreci başarı getirecek şekilde işlemektedir.

1994'te Thomas Preston ile bir çalışma yapan Hermann başkanların çalışma alışkanlıklarını, bilgi edinme yollarını ve etraflarında ne tür çevre oluşturduklarını incelemiştir. Preston ve Hermann, liderlerin politikayı nasıl kontrol ettiklerini anlamlandırmak üzere politika oluşturma sürecine dâhil

olma, olası çatışmayı yumuşatma istekliliği, liderlik etme motivasyonu, bilgi yönetimi için tercih edilen stratejiler ve tercih edilen çatışma çözme stratejileri dâhil olmak üzere beş özelliği literatüre kazandırdılar (1994).

Herrman, 1997’de Paul Kowert ile liderlerin risk yönetiminin kişilikleri üzerine kategorize edilmesine dair bir çalışma daha yapmıştır. Deneklerle uygulamalı olarak yapılan bu çalışmaya göre bireysel farklılıkların risk alma üzerine etkisi de incelenmiştir. Araştırmada vicdan veya duygusal yükleri diğerlerine göre daha az olan deneklerin risk alma düzeylerinin yüksek olduğu, tehditlere ve risklere karşı daha az duyarlı olduğu ve yargılama olasılıklarının düşük olduğu gözlemlenmiştir. Duygusal yükü fazla olanların ise riskten kaçınan, fedakâr ve uyumlu oldukları gözlemlenmiştir (Kowert ve Hermann, 1997).

Winter ve arkadaşlarının 1991 yılında yapmış olduğu liderlik çalışmalarında bilişsel durumun, güdülerin, inançların, mizacın ve kişiler arasındaki tutumun ve davranışların gözlemlenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Onlara göre güdülerin incelenmesi, başarı, bağlılık ve güç dürtülerinin incelenmesini içerirken bilişsel değişkenlikle ilgili çalışmalar ise belirli inançlar, bilişsel kodları ve bilişsel çalışma biçimlerini ortaya koymaktadır (Winter ve arkadaşları, 1991).

Herbert, Bush ve Gorbaçov’un liderliklerini karşılaştırmalı bir biçimde güdüler ve bilişsel işlemler bütününe göre inceleyen Winter ve arkadaşları, olayları kontrol edebilme derecelerini, özgüven seviyelerini, kavramsal karmaşıklık ve görevlerine karşı duygu ve duygulanım seviyelerini ölçmeye çalışmışlardır (Winter ve arkadaşları, 1991). Her iki liderin operasyonel kodları ile geçmişleri karşılaştırılarak incelenmiştir. Buna göre, iki liderin de benzer kişiliklerde olduğu sonucuna varılmıştır. Her iki liderin de uzlaşmaya meyilli, müzakereye yatkın ve barışçıl oldukları sonucu dikkati çekmiştir. Çalışmanın, Sovyetler ile ABD arasındaki yumuşama döneminin ruhunu da yansıttığı ifade edilmelidir.

Bununla birlikte Post (1991), Saddam Hüseyin’in liderliği ve kişiliği üzerine benzer çalışmalar yapmıştır. Fakat Post, çalışmada aynı kişiyi iki farklı bir biçimde sunmuştur. Post’a göre Saddam Hüseyin narsist kişilik

belirtilerini göstermektedir; fakat White'a göre ise Hüseyin ile empati kurmanın şart olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu farklı bakış açıları Saddam Hüseyin'e yönelik aksiyon almada farklı yönetsel tutumları temsil etmektedir. Fakat en nihayetinde Saddam Hüseyin ile ilgili yapılan liderlik çalışmaları da durumcu ve eğilimci yöntemler düşünülerek tasarlanmıştır.

Etheredge, 1978 yılında yaptığı bir çalışmada liderlik tipini dışadönük ve içedönük olmak üzere iki türe ayırmıştır. Ayrıca Etheredge, düşük hâkimiyet ve yüksek hâkimiyet arasında bir tanımlama yaparak liderlerin karar alma süreçlerini de ikiye ayırmıştır. Ona göre yüksek hâkimiyet karamı, daha etkin ve dominant bir yönetim ve dış politika uygulayan liderlerin özellikleriyken, düşük hâkimiyet kavramı ise ilgili durumun tersini ifade etmektedir. ABD başkanlarını çalışan Etheredge, Wilson'un ve Hoover'in yüksek hâkimiyet kategorisine yakın durduğu ve baskın bir liderlik oluşturduğu sonucuna varmıştır. Statükoya karşı oldukları ve hem ulusal ölçekte hem de uluslararası ölçekte değişimden yana oldukları sonucuna varmıştır. İçedönük liderler ise Truman ve Eisenhower gibi baskın olmayan liderler kategorisinde bulunduklarını, statükoyla mücadele etmediklerini ve onu koruduklarını öne sürmektedir (Winter ve arkadaşları, 1991).

Alan Elms 1976 yılında yaptığı çalışmada birkaç liderin kişiliğini ve profesyonel davranışını ve davranış kalıplarını incelemiştir. Onun bu çalışmasına göre üç tip lider çeşidi mevcuttur. İlki faydacı ve pragmatist olarak tanımlanabilecek Makyavelist liderlik biçimidir. Makyavelist liderler, sonuç odaklıdır ve manipülasyon ile sonuç elde etmeye çalışırlar. İkinci olarak ego-idealist liderler ise devamlı olarak iddialarını ve davalarını savunurlar. Elms'e göre üçüncü ve sonuncu liderlik tipi otoriter liderlik tarzıdır. Ona göre otoriter liderler, narsizme yakınlaşan bir biçimde, toplumsal hiyerarşiye ve katmanlara önem verirler ve kendini yücelterek "sözde erkeklik" iddialarını "sömürücü manipülatif fırsatçılık ile" yüksek tonda ifade ederler (Elms, 1976).

Simonton ise alternatif bir liderlik modeli ortaya koymuştur. Başarılı liderliğin beş yönünü belirlemiştir. Bunlardan ikisi insan odaklı beceri setidir. İlki doğası gereğince sosyal ve kişilerarası ilişkileri kuvvetli olmalıdır. Çünkü sosyal beceriler ve toplumla iç içelik, siyaset kurumunun liderliği için olmazsa olmazdır. İkinci yetenek karizmatik toplumla ilişkilerde önemli bir psikolojik üstünlük sağlar. Fakat karizmatik liderlik yapıcı veya yıkıcı olabilir. Sonuç olarak Gandhi de Hitler de karizmatik liderlerdi. Fakat aldıkları siyasi kararların birbirinden oldukça farklı sonuçlar ortaya koyduğu aşikârdır. Kitlelerle ilişkide karizmatik yetenek liderlik açısından kıymetli bir önem taşımaktadır. Üçüncü özellik, müzakereciliktir. Bir liderin müzakereci yönü, onun doğru kararlar almasına yol açar. Bir lideri başarıya götüren dördüncü özellik, yaratıcı beceridir ve yeniliğe açık olmasıyla da ilişkilendirilebilir. Simonton (1981), başarılı liderlerin son özelliğini ise odaklanma olarak tanımlamıştır.

1988’de ilgili modelini geliştiren Simonton, başarılı bir liderin bu beş özelliğin dışında kamuoyu oluşturabilen, seçim sonuçlarında varlık gösterebilen, meclis ile uyumlu bir şekilde çalışabilen, tarihçiler ve siyaset bilimciler tarafından örnek gösterilen ve yaşamı temel alındığında önemli deneyim ve tecrübe sağlayabilen özellikler taşıması gerektiğinden bahsetmiştir (Simonton, 1988).

Liderlik stilleri ise birbirinden farklı metotlar ve sonuçlar ortaya koymaktadır. Örneğin Sniezek, liderlik stillerini 1989 yılında çalışan bir başka araştırmacı olarak çeşitli liderlik yöntem ve stillerini geliştirerek literatüre kazandırmıştır. Sniezek’e göre ilk liderlik stili olan konsensüs liderlik, grup kararlarını ifade eden ve kararların ortaklaşa alındığı bir liderlik stilidir. Nihayetinde kararlar grup tarafından verilmiştir ve lider herkesin kararının açıklanmasını ve tartışılmasını bekler. Sonuç olarak ise alınan karar, herkes tarafından alındığından sorumluluğun liderin grubu ya da ekibi tarafından paylaşımı söz konusudur (McDermott, 2004).

İkinci olarak diyalektik liderlikte şeytanın avukatlığını yapan ve her üyeyi kendi fikrine yaklaştırmaya çalışan bir liderlik stilidir (McDermott, 2004: 235). İlgili liderlik stili, grup içerisinde muhalefeti besler ve kararların

baskı yoluyla ve lider odaklı tekdüze alınmasına neden olacağından grup çalışması için hatalı sonuçlar doğurur. Surowiecki'nin de Kennedy'in Küba Domuzlar Körfezi Müdahale kararını incelediği gibi lider odaklı grup kararlarında yenilmezlik yanılgısı ortaya çıkabilir ve hiç beklenmedik bir mağlubiyet olgusu ile karşı karşıya kalınabilir (2007).

Üçüncü olarak diktatörlük stilinde ise liderler kendi kararlarını uygulamak için grup üyelerini kullanırlar. Diktatör liderlik türünde öneriler ve tavsiyeler lider tarafından hoş karşılanmaz. Hatta kimi zaman diktatör liderler, acımasızca ve amansızca cezalandırılabilirler. Gruplar, topluluklar ve toplumlar açısından diktatör liderlik biçimi, önemli bir başarısızlıklara, kriz ve kaosun artışına ve sorunlar yumağına karşılık gelmektedir (McDermott, 2004). Hitler ve Stalin, tarihte aydınlanmacı diktatör liderlik tanımına örnek olarak gösterilebilecek en uygun liderlerdir.

Ayrıca geçmiş başarılarına ve kazanımlarına dayalı meşruiyeti nedeniyle üyeler tarafından takip edilen ve tavsiye veren bilge ve güvenilir kimseler olarak tanımlanan ve özgül ağırlığı bulunan liderlik stili de mevcuttur. Bu liderlik tarzındaki genel sorun, belirli bir bireye sıkı sıkıya bağlı olmakla ilgilidir (McDermott, 2004). Söz konusu kişi istifa ederse ya da bir sebeple liderliği bıraktığında, grup ne yapacağını bilemeyebilir ve yerine bir lider bulmakta zorlanabilir. Kolektif liderlik ise oylamaya dayalı olduğundan tüm grup üyelerini kararların peşinden sürüklemeye şansını vermektedir. Liderlik stillerinde başarının anahtar noktası, grupta kararların nasıl ve kim tarafından alındığıyla ilgili görünmektedir.

Klasik psiko-biyografilerin modası geçmiş olsa da siyaset psikolojisinde lider çalışmaları çok önemli bir yere sahiptir. McDermott'un da ifade ettiği gibi liderlik çalışmaları yaklaşık son yirmi üç yıldır giderek artan bir önem kazanmıştır ve kitlelerin ikna süreçlerini araştırmak ihtiyaç olmuştur (2004). Özellikle liderlerin kitleleri nasıl motive ettikleri önemli bir araştırma ve çalışma konusu haline gelmiştir. Liderlik ile duygusal bağlanma ve katılım arasındaki ilişkinin ne olduğu sorusunu sormak, literatürde oldukça anlamlı hale gelmiştir. Zamanın ruhunun ve belirleyiciliğinin de çağdaş liderlik çalışmalarında dikkat edilmesi gereken

temel faktörlerden biri olduğuna dikkat edilmelidir. Fakat bir birey olarak liderin, siyasal kültürle kişilik özelliklerini harmanladığında değiştirici ve dönüştürücü güce sahip olabileceği rahatlıkla söylenebilir.

2.2.2. Günümüzde Kategorize Edilen Liderlik Tipolojileri

1980’li yıllardan sonra ise nörobilimsel çalışmalar hızlanmış ve imaj, yüz, jest ve mimiklerin önemli olduğuna dair çeşitli çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. İlgili çalışmaların sonuçlarına göre duyguların yüzdeki yansımaları, lider takipçileri yani kitleler tarafından tahmin edilenin de ötesinde iyi bir biçimde okunmakta ve siyasal iletişimin önemli anahtarlarından kabul edilmektedir. Liderin duygu durumunun yüzüne, jest ve mimiklerine yansması da onun performansını ve kitleler karşısındaki etkileyciliğini belirleyen önemli bir unsurdur (Masters ve Sullivan, 1993). Lider takipçileri, duygusal bildirimleri gerçek fenomenler olarak algılayabilirler ve bu siyasal davranışlara doğrudan yansımaktadır. Kültürel kodların da imaj haline gelmesi ve yüz, mimik ve jestlere yansması, kitleleri etkileyen bir başka faktördür.

Dolayısıyla ekranda belirmek ve siyasal olarak ekran yüzü olmak liderler açısından siyasal iletişimin temel kanallarından birisidir. Siyasal iletişim açısından bu olgu oldukça önemlidir ve seçmen psikolojisinin etki altına alınması da televizyon başta olmak üzere medya ve sosyal medya üzerinden bir propaganda tekniği haline getirilebilir (Masters ve Sullivan, 1993).

Sözlü olmayan iletişim ya da beden dili, jest ve mimikler; adayın performansına, siyaset yapma biçimine, siyasal kültüre ve kitle-lider etkileşimindeki diğer faktörlere bağlıdır. Kitlelerin, liderlerin duygusal olarak etkisinde kaldıklarını kolaylıkla gözlemlemek ve anlamak mümkündür; fakat bireylerin bilişsel ve duygusal mekanizmaları, siyasal davranış ve tutumlar, hem etkiyel ve tepkiyel hem de oldukça karmaşıktır. İnsan psikolojisinde dışsal ve içsel uyarıcıların oldukça fazla olması, ilgili karmaşıklığın altında yatan belirleyici bir faktördür (McDermott, 2004). Kitle psikolojisinde ve lider takipçilerinin psikolojilerinde siyasal kültür başta olma üzere bireysel özellikler, yaşam tarzı, cinsiyet, yaşayış biçimi,

hayata bakış tarzı gibi sosyo-psikolojik ve yapısal faktörler belirleyicidir. En nihayetinde bir liderin taraftarları onu yaşam tarzı, yukarıda ifade edilen faktörlere yakın hissettikleri için desteklerler ve duygusal yakınlık hissederler. İlgili liderin muhalifleri ise yelpazenin tam tersine konumlanarak, destekçilerin tersi istikamette ilgili duyguları benimserler. Destekçiler ve muhalifler dışında kalanlar ise bu iki farklı gruptan belirgin bir biçimde daha az duygulanım yaşarlar ve lider ya da liderlere karşı duyguları daha belirsizdir. Nötr seçmen ya da kararsızlar olarak ifade edilenler ise seçim zamanlarında ya da siyasal atmosferin en can alıcı dönemlerinde bir sonuca vararak seçimin belirleyicisi haline gelebilirler (Masters ve Sullivan, 1993).

Siyasal iletişimde cinsiyete göre duygusal oy verme çalışmalarının sonuçları erkek seçmenlerin kadın seçmenlere göre jest, mimik ve yüz ifadelerinden daha fazla etkilendikleri olgusunu ortaya koymuştur. Sözlü iletişimin aksine sözsüz iletişimde izleyici olarak erkeklerin liderlerin beden dilinden daha çok etkilendiği sonucuna varan Lanzetta ve arkadaşlarına göre siyasal iletişimde cinsiyetin rolü önemlidir (1985). İlgili doğrultudan bakıldığında erkek seçmen, sözsüz iletişimde hedef kitle olarak belirlenebilir. Sözlü iletişimde ise tersine kadın seçmenin etkilenebileceği yorumu yapılabilir. TV programları ya da açık oturum programları ile onların sosyal medyada düzenlenerek yüklenen ve yayılan videolarında erkek seçmenlerin kadın seçmenlere oranla öncelikli reaksiyon ve tepki geliştirdiği sonucuna varılmıştır (Masters ve Sullivan, 1993).

Ayrıca hemşericilik, partizanlık, sosyo-kültürel geçmiş, sosyo-ekonomik durum, siyasete bakış açısı, sosyal çevre ya da daha geniş anlamıyla siyasal kültür, liderlerin seçmenler ile olan siyasal iletişimini belirleyen diğer faktörlerdir. Örneğin zengin bir bilgi birikimine veya güçlü tutumlara sahip olanlara kıyasla daha az bilgi birikimine sahip olan ve medya okuryazarlığı zayıf olanlar, jest, mimik ve sözsüz siyasal iletişimden oldukça fazla etkilenirler. Masters ve Sullivan (1993), ilgili duruma yönelik en iyi örneğin 1976 yılında ABD’li başkan adayları Ford ve Carter arasında yapılan başkanlık yarışı sürecinde iki lider tarafından yapılan münazaranın

videosunun izlenilmesi olduğunu ifade etmektedir. Münazara videosunu izleyen izleyiciler arasında daha az bilgili olanların her iki liderin de olumsuz davranışlarından daha fazla etkilendikleri sonucuna varmaktadır. 1980’lerde kendisini hissettiren bu olgu 2000’li yıllardan itibaren medyanın artan gücü nedeniyle oldukça görünür bir hal almıştır. (Lanzetta ve diğerleri, 1985). Hatta öyle ki son yıllarda sosyal meydanında güçlenmesi, ilgili duruma dâhil olunca popüler kültürün hızlı yükselişi, bu iletişim kalıplarının fonksiyonunu daha işlevsel ve daha hızlı hale getirirken popülizmin siyaseten harekete geçmesine de zemin hazırlamıştır.

Bütün bunlarla beraber küreselleşme süreciyle birlikte son otuz yılda yapılan liderlik çalışmaları kişilik özelliklerinin yanında sosyal, hukuki ve ekonomik yapı, jeo-politika, biliş ve grup-kitle psikolojisi gibi yapısal meseleleri bir arada incelemeye önem atfetmektedir. Liderin kitleleri etkileme gücüyle kitlelerin liderin etrafında kümelenerek onun takipçisi olması arasındaki çift yönlü ilişki ve ilgili etkileşimin teknik adı olan siyasal iletişim, artık liderlik çalışmalarının belirleyicisi olmaktadır. Bu bağlamda siyaset psikolojisi, siyasal iletişimin arkasında yatan psiko-dinamik faktörleri inceleme amacı güderken hem liderin bireyine ait olan kişilik özelliğiyle hem de siyasal kültür ve toplumsal yapı olarak ifade edilebilecek kitlelerin lider takipçiliğiyle çift yönlü biçimde ilgilenmektedir.

Geçmişten bugüne kadar olan liderlik çalışmalarının gelişim aşamalarına değindikten sonra çağdaş olarak lider ve kitle ilişkilerini izah etmek için kullanılan liderlik sınıflandırmalarına göz atmak faydalı olacaktır. Siyaset psikolojisinde liderlik türleri, liderin kişilik ve karakter özelliklerinin yanında siyasal kültür, toplum psikolojisi, zamanın ruhu ve toplum sosyolojisi gibi kavramların kapsayıcı kümesi olarak ifade edilebilecek toplumsal yapı kavramı ile de ilişkilidir.

2.2.2.1. Yıkıcı Liderlik

Toplulukları, toplumları tahrip eden ya da sosyolojik ve sosyal psikolojik yozlaşmışlıkları siyaset sahnesine taşıyan yıkıcı liderlik, aynı zamanda toplumsal travmalara da karşılık gelmektedir. Yıkıcı liderlik örnekleri, toplumun güven ve saygınlık duygularını yerle yeksan eden

liderlik vakalarıdır. Bu vakalar, toplumu hem psikolojik ve bilişsel açıdan hem de sosyolojik ve ekonomik açıdan geriye düşüren örneklerdir. Yıkıcı liderlik tiyolojileri, kendi özbenliğe ve özsaygısına yatırımını sadece kendi yakın pekiştiren ve bu nedenle bireyler, gruplar ve toplumların geniş kesimlerinin özgürlüğünü sınırlayan ve baskı uygulayan bir tarzda ortaya çıkar. Yıkıcı liderlerin en yakınındakiler, ona daima parlak birer ayna işlevi görmekte ve onun “büyüklük” duygusunu ona yansıtmaktadır. Bu liderlik biçimi, Freud’un büyüklenmeci narsist ve kendine koşulsuz itaat bekleyen lider tiyolojisi tezinine karşılık gelmektedir (1998).

Esasında yıkıcı liderlik tarzı, liderin duygusal motivasyon yatırımını kendi kişiliğinde belirginleştirmesi ve takipçilerinden de bu duygusal bağlanımı kendisi için beklemesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. (Volkan, 2005). Diğer bir ifadeyle yıkıcı liderler, duygusal iletişimini toplumun talep ve beklentisinden ziyade kendi benliklerini pekiştirmek üzerinden kurmaya çalışırlar.

Toplumsal yapının da müsait olması, narsist ve yıkıcı lidere toplumda, siyasette ve bürokraside yol açılmasını mümkün kılan bir başka dinamik olabilir. Kısacası yıkıcı liderlik, bireyci yaklaşımın izah ettiğı gibi lider kişiliğı, kimliğı yanında içerisinde çıkmış olduğı toplumsal yapının da bir tezahürüdür. Örneğın Hitler ve Stalin, hem yerel, hem ulusal hem de küresel olarak zamanın salt aydınlanmacı, materyalist ve pozitivist düşüncesinin ve ruhunun ürünleridir. Her iki yıkıcı liderin kişilik, karakter ve yapılarından ziyade dönemin ruhundan, toplumsal yapıdan ve küresel atmosferden etkilendiğı de olgusal ve reel bir gerçekliktir.

2.2.2.2. Karizmatik Liderlik

Karizmatik ya da güçlü lider motifi eski bir kavram olmakla birlikte, halkın siyasi kurumlara ve demokratik işleyişe kırıgın olduğı ancak popülist liderden farklı olarak toplumun bu güven problemini aşmasını sağlayan patrimoniyal, karizmatik ve “koruyucu baba” figürünü ifade eder. Karizmatik lider profili daha çok karizmatik kişilik özellikleri ile ön plana çıkan bir liderlik figürüdür. Weber’in teorik olarak ilk kez ortaya koyduğı liderlik türü olan karizmatik liderlik modeli, hem geleneksel hem de modern

motifler barındırmaktadır. Karizmatik liderlik, politik psikoloji açısından yorumlanacak olursa tarım toplumundan bilgi toplumuna kadar olan tüm süreçlerde var olmuş bir liderlik tarzıdır. Günlük olgu ve olayların belirleyiciliğinden ziyade liderin belirleyiciliği ön plandadır. Toplumda meşru bir otorite kabul edilen karizmatik bir lider, kendisini dinlettirmeyi başarmasından dolayı söylem üstünlüğüne sahip ve bunu pratik siyasette kullanan bir kişiliğe sahiptir (Göksu, 2019). Bu liderlik tipolojisi, klasik bir sınıflandırma olmakla birlikte teorik ve pratik açıdan genel geçer ve kabul gören bir liderlik biçimidir. Karizmatik liderler, genellikle dönemlerinin ötesinde ve ilerisindedirler. Zamana ve mekana çoğu kez meydan okuyan karizmatik liderlik, hem tarihte hem de çağdaş dönemde sıklıkla örnekleri görülen liderlik türüdür.

Fakat çağdaş dönemde karizmatik liderlik, pek çok liderlik türüne atfedilmektedir. Popülist liderlerin, onarıcı liderlerin, dönüştürücü liderlerin, yıkıcı liderlerin karizmatik bir karakter taşıdığı pek çok siyaset bilimci siyasal iletişimci ve siyaset psikologu tarafından kabul görmektedir. Fakat sınıflandırmaların detaylı hale gelmesi, bu nedenle literatürdeki liderlik türlerinin sayıca artması ve tek bir liderlik türünün olmadığının kabulü liderlik tanımlamalarını değiştirerek çeşitli hale getirmiştir.

2.2.2.3. Popülist Liderlik

Popülizmin ve popülist liderliğin ortaya çıkma nedenleri arasında önde gelen faktörler siyaset kurumuna ve devlet kurumlarına duyulan güvensizliktir. Günümüzün siyaset pratiğinde yaşanan olgu ve olayların ışığında siyasete ve kurumlarına olan güvenin oldukça kırılgan olduğu söylenmelidir. Demokratik olgunluğa erişmiş toplumlarda dahi siyasete olan güvensizlik, yeni bir duygusal karmaşayı ve sosyal sarmalı ortaya çıkarmaktadır (Moffit, 2020). İlgili durum ise siyaset kurumunun meşruiyet sınırları içerisinde çalışmamasıyla ya da toplumsal talep ve beklentileri karşılamaktan uzak olmasıyla da ilişkilendirilen bir demokrasi kriziyle bağlantılıdır. Bürokrasinin, siyasetin ve devlet kademelerinin elit kadroların elinde olması ya da halktan kopuk olması, halkın taleplerine ve

beklentilerine cevap verememesi popülist hareketleri ve liderlerini güçlendirmektedir.

Siyaset kurumu işlevsizleştikçe toplumların psikolojilerinde bir güven bunalımı belirmektedir. Siyaset kurumunun meşruiyet sınırlarını aşması yine müdahaleci bir anlayıştan kaynaklanmaktadır. Bugün yaşanan demokrasi krizlerinin temelinde de bu kez popülist saiklerle hareket eden müdahaleci politikalar yatmaktadır. Toplumsal ya da ekonomik eşgüdüm sorunlarına yapılan her devlet müdahalesi, sorunları daha da karmaşık ve çok yönlü bir krize çevirmektedir (Richards,2019).

Popülist liderler, daha çok kitlelerde var olan saflık ve temizlik yanılgısının doğurduğu siyasete/demokrasiye olan koşulsuz ve şartsız inancın ve güvenin kırılmasıyla ortaya çıkmaktadır (Moffit, 2020). Kurumların veya elitlerin halkın talepleriyle çatışan politik kararları ve kurumların yozlaşması, halkın popülizme yakınlaşmasına ve popüler liderlerin yıldızının da bu sayede parlamasına neden olmaktadır. Bu nedenle popülizmin ortaya çıkış süreci ve sonuçları siyasal olduğu kadar sosyolojik ve psikolojiktir. Sağ popülist liderler, büyük grup psikolojisinde göç dalgalarını ve mülteci hareketlerini “sınır”, “duvar” ve “yabancı” gibi imgelemelerle ötekileştirerek var olmaktadır. Sol popülist liderler ise müdahaleci kurumsal politikalar eliyle ekonomiye duyulan güvenin kırılması ile kendilerini var etmektedirler. Sağ popülist liderler, mülteci karşıtlığıyla beslenirken sol popülizm ekonomik ve maddi kaygılarla beslenmektedir. Popülizm, kelime anlamı itibariyle halkçılık olmakla birlikte literatürde zaman zaman ayrımcılık, yabancı düşmanlığı ve ırkçılık gibi olumsuz değerler de ihtiva edebilmektedir (Richards,2019).

2.2.2.4. Etkileşimsel Liderlik

Etkileşimsel liderlik, siyaset pratiğinde içinde bulunulan bürokrasi, siyasal yapı ya da siyasal sistemle uyum içerisinde çalışan bir liderlik tarzıdır. Etkileşimsel liderlik tarzı, oturmuş demokratik sistemlerin olduğu, siyasi, askeri ya da ekonomik krizlerin bulunmadığı dönemlerde ortaya çıkmaktadır. İlgili liderlik biçiminde liderlerin hareket alanları oldukça sınırlıdır (Volkan, 2013). Çünkü demokratik sistemlerin oturmuş olduğu

lkelerde mevcut siyasal sistem ve siyasal iklim güçlü ve oturmuş kurumların fonksiyonları ile var olmaktadır. Dolayısıyla liderin dönüştürücü bir siyaset yapma tarzına ihtiyaç duyulmamaktadır.

Etkileşimsel liderlik biçimlerinde lider siyasal iklime ve siyasal sisteme uyumlu bir karar alma tarzı yürütür ve karar alma mekanizmalarını ilgili sınırlar içerisinde kullanmaktadır. Etkileşimsel liderlik tipolojisini literatüre kazandıran Burns'e (2007) göre, bu liderlik tarzı olağan dönemlerde var olan sistemle uyumlu bir liderlik biçimidir.

Etkileşimsel liderlik, bürokrasiyle, devlet kademeleri ve kadrolarıyla oldukça uyumlu hareket eden, pazarlıklar yoluyla onlarla anlamaya çalışan bir liderlik biçimidir. Bu liderlik biçiminde lider, isteklerini açık bir biçimde kamuoyu ile paylaşmak yerine kurumlar ile görüşerek sonuçlandırmak ister (Burns, 2007). Kurumsal yapılar kitlelerin isteklerinden daha fazla bir önem arz etmektedir, çünkü etkileşimsel lider açısından onun iktidarını sağlayacak olan şey, kurumlar ve kurumlarla olan ilişkisidir. Kriz dönemlerinde ya da kritik dönemeçlerde sorumluluk alma duyguları ortaya çıkmadığından çoğu zaman dnmc bir lider tarafından iktidardan edilirler. Bunun sebebi de kriz dönemlerinde etkileşimsel liderliğin kitleler üzerinde yeterli nüfuzunun bulunmaması ile ilgilidir. Etkileşimsel liderlik, çoğunlukla gelimi, ekonomik, askeri ve sosyal krizlerin ender grldğı ülkelerde ya da zaman dilimlerinde var olabilirler.

2.2.2.5. Yozlamı Liderlik Türleri

Bir liderin narsist ya da paranoid bir kişiliğe sahip olup olmadığı üzerine de pek çok çalışma mevcuttur. Paranoid ya da narsist siyasi liderlik biçiminin nedenlerini ve etkilerini incelemek için ilgili lider tipolojisinin özelliklerini ortaya koymak gerekmektedir. Fakat Post'un da belirttiği gibi tıbbın bir alanı olan psikiyatrinin bu konuda sınıflandırma yapması, daha gerçekçi ve doğru bir yöntem olacaktır (Post, 1993).

McDermott, narsist ve paranoid kişilik üzerine siyaset psikolojisinde çalışma yapan bir araştırmacı olarak, sosyal bilimcinin bu konuda daha karşılaştırmalı ve kategorizasyondan yararlanıcı olması gerektiğini ifade etmektedir. McDermott'a göre ikinci olarak narsist ve paranoid kişilik

özellikleri barındıran liderlerin hangi dinamiklerle hareket ettiğini ve diğer liderlerden farklı hareketini gerektiren kategorizasyonun ne olduğuna bakılmalıdır (2004). Üçüncü olarak liderin çocukluktan beri eğitiminde ve yetişmesinde var olan çevresel koşulların anlaşılması gerekmektedir. Dördüncüsü, liderin kişiliği hakkında derinlemesine analiz yapılarak tutarlılığın ve agresifliğin belirli bir seviyede olup olmadığına bakılır. Son olarak gereğinden fazla kaygının var olup olmadığına bakılması gerekmektedir. Çünkü kaygı arttıkça intikam duygusuyla hareket etme isteği de benzer ölçüde artacaktır.

McDermott, üç çeşit kişilik bozukluğu bulunduğunu ifade etmektedir. Bunlar *zorba*, *narsist* ve *paranoyak* kişilik biçimleridir. Gerçekten de şiddeti emreden ve kitleleri imha etme politikaları güden liderlerin girdikleri psikoloji buna örnek verilebilir. Bu konuda bir çalışması bulunan Post'a göre Saddam Hüseyin, bu bağlamda narsist bir liderdir (1993). Benzer örnek tarihteki pek çok liderle somutlaştırılabilir. Örneğin Stalin ve Hitler ise kaygı bozuklukları gelişen ve artan kaygılarıyla kendinden olmayan herkesi düşmanlaştıran ve bunun sonucunda giderek yalnızlaşan liderlerdi (Post 1993 ve McDermott, 2004). Bu liderler, yalnızlaştıkça paranoyaları gelişmiştir ve bozulmuş bensevilerine (narsizmlerine) yatırımları büyümüştür ve “düşmana karşı ben ve benim gibi olanlar” biçiminde bilişsel bir imaj geliştirerek şiddeti ve katliamları emreder hale gelmişlerdir.

Lord Acton'un meşhur “iktidar yozlaştırır, mutlak iktidar mutlaka yozlaştırır.” (1887) önermesiyle uyumlu bir şekilde siyaset psikolojisi literatüründe de paranoid liderlerin güç kazandıkça birleşme, ötekileştirme ya da düşmanlaştırması üzerine teorik ve pratik tartışmalar mevcuttur. Paranoyak ve narsist liderler, neyi ne zaman yapmak isterlerse kimseye danışmadan ve sormadan yaptıklarından dolayı kimseye güvenmezler. Özellikle yirminci yüzyılda bu lider tipolojisine oldukça fazla bir surette rastlansa da tarihin her döneminde yıkıcı liderlik, toplumsal yapıların yozlaşması nedeniyle sıklıkla karşılaşılan bir olgudur.

2.2.2.6. Dönüştürücü Liderlik

Dönüştürücü liderlik, siyasal sistemle değil de daha çok kitlelerin talep ve beklentileriyle uyumlu bir karar alma yöntemi uygulayan ve kendine güvenlerinin psikolojik bir üstünlük olarak kullanmayı bildikleri liderlik türünü açıklamaktadır. Dönüştürücü liderlik tipolojisinde liderlerin kendilerine olan güven duyguları gelişmiştir ve aldıkları kararların toplum için en doğru karar olduğuna inanırlar. Fakat bu doğru kararların danışma ve müzakere kültürüyle alındığı dönemlerde dönüştürücü liderlerin aynı zamanda yapıcı liderlere dönüştüğünü ifade etmek gerekir. Dönüştürücü olarak tanımlanan liderler, sistemden ziyade daima kitlelerle etkileşim içindedir. Doğal olarak hem onlardan etkilenirler hem de onları etkilerler. Bu süreç, siyaset psikolojisi açısından sağlıklı işlediği için dönüştürücü liderler ile kitlelerin etkileşim bağı kuvvetli olmaktadır. Liderler ile kitleler arasındaki etkileşim bağı, onları yapıcı liderler haline getirmektedir.

Diğer bir ifadeyle dönüştürücü liderlik, halkın talep ve beklentileri doğrultusunda siyasi karar alan ve lider- kitle ilişkisinde karşılıklı memnuniyet alışverişinde bulunan bir liderlik biçimidir. Lasswell'in lider kitle ilişkisindeki maddi ya da duygusal mübadele ilişkisi olduğu iddiası, Burns'un teorisinde kitlelerin taleplerine cevap veren lider olarak tanımlanmakta ve açıklanmaktadır.

Özü itibarıyla dönüştürücü liderlik, siyasal iletişimin kitleler ile sağlıklı kurulduğu karşılıklı bir ilişki ve etkileşim biçimidir. Örneğin M. Gandhi'nin liderlik tipolojisi, hem dönüştürücü liderlik hem de yapıcı liderlik biçimi içerisinde değerlendirilmektedir (Ascher ve Hirschfelder-Ascher, 2005). Dolayısıyla Gandhi, Hindistan'ın siyasal bağımsızlığını kazanmasında destekçilerinin meselelerini kendi siyasal yaklaşımı doğrultusunda çözen ve sosyal ve siyasal yapıyı yıkıcı olmadan, müzakere ederek değiştirip dönüştürebilen bir liderdir.

Siyasi, iktisadi ya da askeri krizlerin var olduğu ortamlarda ortaya çıkan dönüştürücü liderlik tarzı; demokratik ortama geçişte ve kitlelerin talepleri doğrultusunda reformist beklentileri ortaya koyarlar. Dönüştürücü liderler, var olan sistemle, bürokrasi ile yönetim tarzı ile çalışmak yerine sistemi aşarak yeni bir yöntemle onu yapılandırmaya çalışırlar. Bu

yapılandırmanın şiddeti, liderin kişilik özelliklerine göre değişebilir. Dönüştürücü liderlerdeki bu değişim ve reform arzusu, hem kitleleri demokratik işleyişe ve sisteme entegre etme hem de bu yapı içerisindeki siyasal yerini koruma ve güçlendirme motivasyonu ile çalışmaktadır. Gelişmekte ve demokratik reformları hayata geçirmekte olan toplumlarda dönüştürücü liderlere olan ihtiyaç kaçınılmazdır (Burns, 2007). Pratikteki örnekler ve hali hazırdaki dinamikler ışığında liderlerin kitlelerini etkileyerek değiştirip dönüştürebileceği rahatlıkla söylenebilir. Bu sayede liderler, toplumların duygularını, toplumsal yapı ve kurumların niteliksel özelliklerini değiştirip dönüştürebilecek bir alan bulabilmektedirler.

Dönüştürücü liderler, özellikleri itibariyle alışılmışın ya da alışlagelmişin dışında bir yöntem ve tarz belirlerler. Kamuoyu ve kitleler ile iletişimleri, kurumlar ile olan ilişkilerinden daha ön plandadır. Siyasal kültüre olan bağlılıkları, toplumları ve kurumları kolaylıkla dönüştürebilmeleri için bir fırsat sunmaktadır. Dönüştürücü liderler, kurumları yok saymazlar ancak onları değiştirip dönüştürmekten de geri durmazlar (Richards, 2019). Genellikle kriz ve sıkıntılı dönemlerde ön plana çıktıkları için kurumsal yapılanma ya da bürokratik hiyerarşi ile uyumlu çalışmaktan pek hoşlanmazlar. Ayrıca bürokratik ve kurumsal hiyerarşiyi zayıflatmak için kamuoyunu ikna etmeyi amaçladıkları söylenebilir.

Güçlü ve karizmatik tipolojiye olan uygunlukları, kitleleri etkileme başarılarında ön plana çıkmaktadır. Bu durum, söylem güçleri ile de doğru orantılıdır. İktidarda olan ya da iktidar adayı olan dönüştürücü liderler, söylemleriyle kitlelerin düşünce ve tahayyüllerini etkileme becerisini rahatlıkla gösterirler (Burns, 2007 ve Richards, 2019). Güçlü hitabet ile birlikte ifade edilen sözcüklerin kültürel temelli ve gündelik karşılığının olması bu tip liderleri ön plana alan bir başka özelliktir. Söylemin netliği, açıklığı ve hedef odaklı olması bu yönde etkili olmaktadır.

Bir siyasi aktör olarak dönüştürücü liderlerin; konjonktürel, kültürel ya da bölgesel özellikler nispetinde kendilerine açtıkları bu alanın genişliği; aynı zamanda dönemsel şartların, yönetsel fonksiyonların icralarının, karar alma mekanizmalarının el verdiği düzeyde kendi kişisel özellikleri

ölçüsünde belirlenmektedir (Burns, 2007). Diğer bir ifadeyle liderliğin dönüştürücülük endeksi, hem liderin kişisel özelliklerine göre hem de dönemin, siyasal kültürün, toplumsal, kurumsal geleneğin ve dönemin şartlarına ve psiko-dinamik yapısına göre de değişebilmektedir. İlgili dönüştürücü lider tipolojilerinde devletin ve kurumlarının yapıları ile toplumun tahayyüllerini, düşüncelerini, duygularını ve siyasal davranışları liderler tarafından şekillendirilebilir.

Dönüştürücü liderler, kriz ve sıkıntılı dönemlerde ortaya çıkan, risk alan, cesur siyasal hamlelerde bulunan, kurumsal işleyişle kendisini uyumlu olmak zorunda hissetmeyen ve kurumları kimi zaman değiştirmek ve dönüştürmekten geri adım atmayan, alışlagelmiş liderlik modellerinden farklı bir tipoloji çizen ve hiç denenmemiş olanı denemekten geri durmayan liderlerdir.

2.2.2.7. Statik Liderlik

Siyasal liderlikte, liderin gücünü ve meşruluğunu aldığı yön ve yönleme göre bir ayırım yapmak da mümkündür. Statükoya (*statüs qou*) bağlı olan, içinde bulunulan siyasal, bürokratik ve devlet aygıtı gibi yapılarla uyumlu ya da bu yapılara dayalı siyasal meşruluk kazanma ya da iktidarını koruma hali, siyasette statik liderlik biçimidir. (Dess ve Picken, 2000). Merkezden gelen bir kuvvet ve güç içeren statükocu siyasal liderlik biçimi, halktan kopuk bir siyaset biçimi olduğundan demokrasi teorileriyle ve demokrasinin demosa dayalı ve kurallar bütünü pratiğiyle uyumlu olmayan bir liderlik biçimidir. Küreselleşmenin iktisadi, sosyal, psikolojik ve siyasal bir hal aldığı günümüz çağında geçerliliği olmayan ve kalıcı ve istikrarlı başarı sağlayamayan statik liderlik, Türkiye siyasal hayatında pek çok kere denenmiş ve örnekleri başarısızlıkla sonuçlanmış bir liderlik türü ve tarzıdır.

2.2.2.8. Dinamik Liderlik

Dinamik liderlik biçimi, statik liderlikten farklı olarak demokrasi teorisi ve pratiğiyle uyumlu, siyasal olarak çevreden yani halktan merkeze doğru siyaset yapma tarzıdır (Dess ve Picken, 2000). Dinamik liderlikte siyasal meşruluk, çevreden gelmenin doğal haliyle halk rızasına dayalı

olarak geliştirileceğinden değişime ve dönüşüme açık bir liderlik anlayışı ifade eder. Dinamik liderler, siyaset sahnesinde yer almayı ve belirgin derecede yoğun programlar halinde genellikle halkla ve yatırımlara ait işlerle ilgilenen, bürokratik mekanizmaların yavaş işleyişine tahammül edemeyen ve genellikle halkın ve proje üretiminin içerisinde zaman harcayan liderlerdir.

Etkileşimci liderlerin daha çok statik liderliğe yakın ve yatkın oldukları, yapıcı ve dönüşümcü liderlerin ise aynı zamanda dinamik liderler olduğu söylenebilir. Dolayısıyla dinamik liderliğin, dönüştürücü liderliğin bir özelliği olduğu da ifade edilebilir.

2.2.2.9. Makyavelist Liderlik

Liderlik türlerini incelerken son olarak Makyavel'in liderlik anlayışı ve onu takip eden liderlik türünü ele almakta fayda vardır. Bilindiği gibi Makyavelli, modern devlet teorisinin ve modern devlet yöneticisinin nasıl olması gerektiği üzerine akılcı, rasyonel ve realist bir yön çizmişti. Makyavelli'ye göre lider, *virtue* ve *fortune* olarak ifade edilen iki kavramla donatılmış olmalıdır (2011). Buna göre lider, beceri ve yetenek sahibi olmalıdır. İkinci olarak ise basiretli yani ileri görüşlü ve tahminleri tutan ve öngörebilir olmalıdır. Yönetici ya da lider, kendi yönetimine ve iktidarına faydalı olanı almalı, faydasız olanla uğraşmamalıdır. Makyavelli, siyasetin realist ve akılcı kurallarını yüzyıllar önce işaret ederken, siyasi liderin de pragmatik olanını tarif etmiştir. Makyavelli'nin tarif ettiği yönetici ya da lider, sonuçsal olarak amacına ulaşan yani iktidar olan ve siyasal iktidarını sürdürebilen liderdir (2011). Makyavelist liderlik, modası geçmeyen hatta çağdaş dünyada aranan bir liderlik tarzıdır. Kitlelerin talep beklenti ve duygularının ön plana çıktığı günümüzde sonuca dayalı siyaset pratikleri, halk tarafından istenen, beklenen ve tercih edilen siyasalardır. Fakat burada kast edilen makul ve meşru bir zemin arayışı içerisinde işlevsel anlamda sonuca bağlı bir liderlik ve yönetim türüdür. Yukarıda da ifade edildiği gibi siyasi meşruluğun pratik siyasetteki ve liderlikteki önemi otorite olgusu bağlamında oldukça rasyonel bir zemine oturmaktadır. Bu cihetle siyasi liderlerin popülizm çağında, sonuçsal beklentilerin ve duyguların kitle

psikolojisinde öncül haline geldiği bir dönemde Makyavelist yani sadece araçsal değil aynı zamanda işlevsel ve fonksiyonel politika üretmeleri aşikar bir siyasal başarıyı da beraberinde getirebilir.

Tablo 1: Liderlik Türleri ve Özellikleri Tablosu

Yıkıcı Liderlik	Yapıcı olmaktan çok toplumsal ayrımları tahrip edebilir. Toplumu ve yapıyı tehdit eden bir liderlik tipidir. Hitler liderliği örnek olarak verilebilir.
Karizmatik Liderlik	Toplumda belirli bir saygınlığı olan bir yapıdadır. Kült ya da saygın konumda bir liderlik profilini kapsar. Zamana ve koşullara meydan okuyan bir liderlik biçimidir.
Popülist Liderlik	Popüler olanın peşinden giderek kitleleri bu yolla etkilemeye çabalar. Siyaset kurumu ile halkın arasındaki bağın kopmasından faydalanırlar. Toplumda siyasetin saflık ve temizlik algısını iyi kullanırlar. “Sınır”, “duvar” ve “yabancı” temel vurgusal söylemleri arasındadır. Trump örnek olarak verilebilir.
Etkileşimsel Liderlik	Kurumlarla ve bürokrasiyle oldukça uyumlu bir yönetim stili sağlar. Meşruluğunu kurumlardan ve bürokrasiden almaya çalışır.
Yozlaşmış Liderlikler	Daha çok paranoid, narsist ya da şizoid bir bilinçaltıyla çalışan bir liderlik türüdür. Yıkıcıdır ve toplumlarda ağır hasar bırakırlar. Stalin ve Hitler örnek olarak verilebilir.
Dönüştürücü Liderlik	Toplumlara, tabanı ve tabanın kararlarını değiştirip dönüştürür. Statik değil, dinamik bir yapıdadır. Kamuoyu oluşturmak ve kitlelerin taleplerini yönlendirmekte zorlanmazlar.
Statik Liderlik	Durağan ve mevcut yapıyı korumayı amaçlayan bir liderlik türüdür. Yeniliğe kapalı ve istişare kültürü oluşmamıştır. Dönüştürücü liderlik özelliğidir.

Dinamik Liderlik	Mobil ya da hareket halinde bir liderlik türüdür. Çevreden merkeze siyaset yapma tarz ve yöntemine sahiptir. Bürokratik yapıya ya da statükoya tahammül edemeyen bir liderlik profili çizer.
Makyavelist Liderlik	Pragmatiktir. Siyasal faydacılık ön plandadır ve doğrudan sonuç almayı öncelikli hedefi haline getirir. Doğal yetenek sahibi ve basiretli olmak özelliğidir.

2.3. Kitlelerin Liderlerle Kurduğu Psikolojik Bağlar

Güvenlik, itibar, kültürel gelenekler gibi kavramlar, psikolojik bir bağ niteliğinde duygusal sermaye olarak nitelendirilebilir. Duygusal sermaye, iyi ya da kötü yönlü olarak toplumdaki her bireyi etkilemektedir. Richards'ın (2019) bahsettiği gibi bir toplumun duygusal sermayesi, duygusal yoğunluğu ya da genel olarak psikolojik kaynakları stres, kriz ve tehdit altındayken açığa çıkmaktadır.

Duygusal sermaye, toplumsal kriz, sorun ve çatışma hallerinde açığa çıkan bir olgu ve kavramdır. Siyasal şiddetin ya da isyanların temel nedeni de siyasal meşruiyetin tartışmaya açıldığı, müzakere ortamının kalmadığı kriz ve sorun anlarında toplumsal kaygı ve korkuların öfkeye dönüşmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kentsel, yerel ya da bölgesel isyanların temel sebebi de bu duygusal yoğunluktan kaynaklanmaktadır. Duygusal sermayenin açığa çıkması, şiddetsiz bir çözüme evrilmekle birlikte kimi zaman şiddetli bir çatışmaya da evrilebilmektedir. Bu durumda ise belirleyici unsur, toplumların kültürel-psikolojik temelli sermayelerini nasıl değerlendirdikleri, bir arada yaşam, hukukun üstünlüğü, müzakere kültürü, çok seslilik, çoğulculuk, ötekine tolerans gibi kavramları ne kadar belirleyici kıldıklarıyla ilgili olacaktır. Duygusal sermaye aynı zamanda Richards'ın (2019) bahsettiği gibi toplumların mental sağlığıyla ilgilidir. Toplumların mental kapasiteleri ne kadar sağlıklıysa duygusal sermayeleri de kolektif travmalara karşı direnç geliştirebilmektedirler.

Ayrıca ilgili kavramın gelişimini toplumların empati duygularının gelişip gelişmediğine göre de anlamak mümkündür. Empati duygusunun, duygusal sermayenin belirleyicisi olması kaçınılmazdır. Toplum psikolojisi açısından empati duygusunun grup-içi ve grup-dışı olmak üzere iki türü vardır. Duygusal sermayenin gelişimi daha çok grup-dışı empatinin gelişimiyle ilgilidir. Empati duygusunun grup-dışı türü, Şirin'in ve arkadaşlarının bahsettiği gibi bireyin kendisinden farklı olana karşı takındığı hoşgörü ve toleranstır (Şirin ve arkadaşları, 2021). Bu bağlamda Richards ve Şirin ve arkadaşlarının yaklaşımlarından yola çıkarak duygusal sermayesi gelişmiş toplumlarda grup-dışı empatinin geliştiğini ve güçlendiğini

söylemek mümkündür. Ayrıca grup-dışı empati, müzakerenin, demokrasinin, çoğulculuğun ve bir arada yaşama olgusunun zorunlu karşılığı olarak görülmelidir. Grup dışı empatisinin gelişimi ve duygusal sermaye, toplumların geçmişte ve tarihte farklı kültürlerle bir arada yaşama tecrübesi ya da hayatın zor şartlarına ve acıya karşı birlikte karşı koyma mücadelesini deneyimlemiş toplumlarda daha çok görülmektedir.

Örneğin Şirin ve arkadaşlarının ABD’de yaptığı çalışmaya göre Afro-Amerikan ya da Latinlerin Ortadoğulu ya da Arap mültecilere karşı hoşgörüsü, genel olarak beyazlardan daha yüksektir (Şirin ve arkadaşları, 2021). Çalışmanın bu sonucundan yola çıkarak daha önce misafir olan ve zamanla oturma izni ya da vatandaşlık alan farklı etnik yapıdan insanlar, beyazlara karşın yeni gelen mültecilere karşı daha kuşatıcıdır. Bunun ilk sosyo-psikolojik ve siyasal psikolojik sonucunun, dışsal empatinin başka gruplara olan hoşgörüyü artırdığıdır. İkinci olarak farklılıkların bir arada yaşadığı ABD gibi çok kültürlü ve kozmopolitan coğrafyalarda göç, iltica ve mültecilik meselelerine karşı tolerans yüksektir. Hak kavramını merkeze alan ilgili anlayış, sivil haklar meselesini öncelikli kılmakla birlikte bunun rasyonel, pragmatik ve fonksiyonel sonuçlarının da farkındadır. Dolayısıyla çok kültürlülüğü bilinçli bir biçimde hak temelli olarak destekleyen ülkelerin pek çok alanda başarılı olması ve pratik ve rasyonel sonuçlar üretmesi tesadüfi değildir. Geçmişteki medeniyetlerin ve imparatorlukların uzun yıllar ayakta kalmasının pragmatik ve fonksiyonel dinamiklerinden en önde geleni, kozmopolitanizm ve çok kültürlülük anlayışıdır. İnsanlık tarihinin derinliklerinden bugüne kadar pek çok düşünürün, sosyal bilimcinin ve akademisyenin ifade ettiği gibi ayrımcı, ırkçı ve dışlayıcı yönetsel ve politik faaliyetlerin sonucu ise başarısızlıktır. Dolayısıyla hak temelinde ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde hareket eden çoğulculuğa ve farklılıklara saygılı yapıların iktisadi, sosyal ve psikolojik alanlar açısından destekleyici fonksiyonu tarihten bu güne kadar oldukça bariz ve belirgindir. Bu doğrultuda çoğulculuğun, çok kültürlü yaşamın sosyal psikoloji açısından empati duygusunu geliştirdiği ve toplumun duygusal sermayesine katkı yaptığı sonucuna varılabilir.

Diğer sermaye biçimleri gibi duygusal sermaye de doğru yatırımlarla kullanılarak refaha yol açabilir ya da yanlış yönlendirilerek çarçur edilebilir. Empati duygusu başta olmak üzere toplumun duygusal motivasyonu ve duygusal sermayesi iyi değerlendirilemezse, ilgili olgu toplumsal şiddete veya toplumsal krize dönüşebilir. Bunun çözümünün en temel yolu, duygusal sermayenin ortak yaşama dair tartışma süreçlerine yönlendirilmesi yani uzlaşma ve müzakere kültürünün gelişmesidir. Aynı şekilde kolektif travmaların yaralarını sarmak ya da topluma yol gösterici olmak açısından sosyal bilimciler, sosyologlar, siyaset psikologları, sosyal psikologlar gibi alanında uzman kişilerin desteğiyle oluşan uzlaşma kültürünün fonksiyonel işlevi ile toplumsal sorunlar daha fazla tahribata dönüşmeden çözülebilir.

Fakat çağdaş dünyada devam eden siyaset kurumunun çözümsüzlüğü ya da siyasal meşruiyet krizlerinin varlığı, bu uzlaşma ve toplumsal buhranları çözme fonksiyonunu benzer biçimde ters yönlü etkileyerek çözümsüzlüğü körükleyebilmektedir. Bu tahribat, motivasyona bağlı sosyal sermayenin ve duygusal sermayenin nesiller boyunca işlevsizleşmesinde önemli bir neden oluşturabilmektedir. Politik ve toplumsal sorunların kördüğüm olması, siyaset kurumunun işlevsizliği ve halk tarafından güven kaybı yaşamasının temeli, siyaset kurumuna olan güven kaybında ve siyasal meşruiyet krizlerinin varlığında aranabilir (Richards, 2019).

Bu bağlamda siyaset bilimi ve onun okumaları açısından pratikte ve teorik anlamda psikolojinin siyasete olan etkisi en az diğer alanlar (ekonomi, askeri, ticari ve sosyal alanlar) kadar etkili ve önemlidir (Richards, 2019). Çünkü birkaç on yıl evvel reel politikada tartışılan ile bugün tartışılanlar ve politik sonuçları belirleyen faktörler arasındaki belirgin fark, psikolojik temelli faktörlerin daha öne çıkması ile ilgilidir. Bu olgunun ortaya çıkmasında demokrasinin ve ilkelerinin küresel olarak yayılımı, medyanın ve özellikle de sosyal medyanın oldukça yaygınlaşması, yumuşak gücün uluslararası reel politikada önem ve güç kazanması, insan ruhunun, Hobbes'un doğa durumu metaforunda bahsettiği uzlaşmaz, çatışmacı ve uyuşmaz yapısını politikada belirgin biçimde hissetmemize yol açmıştır (Hobbes, 2013). Çünkü hem duyguların sosyal alanlardaki ve

sosyal bilimlerdeki belirleyiciliği çağdaş dünyada daha hissedilir hale gelmiş hem de post-modern dönemden itibaren sosyal bilimlerin psikoloji ile olan teması artmış ve ilgili yakınlaşmadan disiplinler arası alanlar doğmuştur.

Ekonomik temelli siyaset yapma biçimi, bugün artık reel politik düzlemde tek başına başarılı olmak açısından yeterli bir fonksiyon değildir. Duygular ve duygulanım en az ekonomik temelli oy verme faktörü kadar etkilidir. Bireylerin psikolojik temelli iknası ve duygusal yakınlaşma becerisi, siyasetin belirleyici bir unsuru haline dönüşmüştür. Hem güvenlik temelli, hem de itibar temelli siyaset, reel politikanın belirleyicisi olmaktadır.

Siyasetin doğasında var olan ve psikolojik bir ikna süreci anlamı taşıyan liderlik, hayatın her alanında ve politikada, insan ve toplumun bulunduğu her düzlemde merkezi bir konuma sahiptir. Bu olgu, daha geniş ve derinlemesine bir kavram olan otorite ile ilgilidir. Otorite, insan hayatının tüm alanında etkilidir, çünkü insanın kendisini nasıl yönettiği, nasıl kararlar aldığı, beklenti, talep ve isteklerini hangi standartlarla karşıladığı, çevresindeki insanları nasıl açıklayıp tanımladığı ve seçimler yaparken neyin peşinden gidip neyi bıraktığı soruları ile ilgilidir. Tüm bu etik sorular, otoritenin ne anlam ifade ettiğini düşündürmektedir, çünkü insanın hangi kuralları ya da hangi seçimleri yapacağı kendi otoritesini harekete geçirebilmesine yarar sağlar ve tecrübe kazandırır. Bu otorite kavramı ise sadece insanın bağlandığı ve saygı duyduğu kodları değil aynı zamanda yazılı dönem öncesi sözlü döneme kadar olan insan varlığında geçerli olan bir yasa hüviyetindedir. Bireyin kime, neye, neden, nerede, ne zaman ve nasıl güven duyması gerektiği, neyi onu güvende ve hayatta tutacağını öğrendiği sorulardır ve bu soruların cevabı otorite ve süperegö kavramlarına ve onun teorik tartışmalarına çıkmaktadır.

2.3.1. Kitlelerin Ruhunu Anlamak

Freud; lider ve takipçilerini anlamak ve anlamlandırmak için kaleme aldığı kitle psikolojisi ve ego analizi çalışmasında psikanalitik bulgulardan

yararlandığını ve kitlelerin süperegolarının liderlerin peşinden koşmaya hazır olduğu iddiasını taşıdığını yazmaktadır. Ancak kabul etmek gerekir ki Freud'un ve Le Bon'un kitle psikolojisinin bireyi ve onun özerkliğini erittiği tezleri; yaşadıkları yüzyılın şartlarından etkilenmişlerdir. Le Bon'u özellikle Fransız İhtilali'nin ve o dönemdeki Fransız kitlelerin hareketleri ile Avrupa'nın çeşitli yerlerinde meydana gelen Sosyalist ayaklanmaların ve aksiyonlarının etkilediği vurgulanmalıdır. Zaten hali hazırda Le Bon, öncelikle ayaklanan kitlelerin psikolojisini incelediğini ve anlamaya çalıştığını eserinde ifade etmektedir (Le Bon, 2015). Yine de Le Bon'un kitleleri anlama ve anlamlandırma çabası, onların bir ruha sahip oldukları çıkarımı, mutlak aydınlanmacı aklın ve pozitivist bilimin kitlelerde yeni bir hareketlenmeye ve kargaşaya yol açacağı öngörüsü onu çağının ötesine taşımıştır. Kitlelerin özelliklerini vurgularken duygularıyla hareket etmekte olduklarını daha 1890'lı yıllarda ifade eden Le Bon, her ulusun kitlelerinin farklı kültürel ve geleneksel birikimlere sahip olduğundan hareketle siyasal fonksiyonların siyasal kültürden ayrılamayacağını kabul etmesi, bugüne dahi ışık tutmaktadır.

Kitleyi ilk insan topluluğunun yeniden dirilişi olarak gören Freud, ilk insan topluluğunda bir topluluğu yöneten liderin erkek bir figür olduğunu savunarak bu “baba” figürünün otoriteyi ve gücü psikolojik temellerle taşıdığını öne sürmüştür. Freud açısından ilk insanlardan beri lider ve baba figürleri, narsist kişiliği taşıyan bir otoritedir ve Weber'in patriarkal otorite tipinin de bir psikanalitik açıklamasıdır. Ayrıca Freud, otoriteyi simgeleyen lider ve baba figürünün bir tür iktidar gücü olduğunu söylemiştir. Hatta Freud'un ilgili düşüncesi, gözlem gücü ile iktidar gücü arasında bir bağlantı yapan Foucault'nun tezine de temel oluşturmuştur (1998).

Freud, insanın ilgili korkuyu atalarından ve onların genlerinden mirasla devraldığını savunarak hem kalıtsal hem de nesiller boyu öğretilerek aktarılan bir arkaik geri planının bulunduğunu öne sürmektedir. Onun bu tezine göre itaate olan susamışlığın temeli bu arkaik korkudur. Freud'un iktidarı bireylerin otoriteye ya da bir lidere olan itaat duygusuyla birlikte açıklama biçimi, kendi içerisinde ve yirminci yüzyılın kendi

dinamikleri açısından kayda değer görülebilir. Ancak bu tanımlama biçimi, daha çok yirminci yüzyılda kalan, toplum için “iyi” ve “ideal” olanı aramak peşinde koşan ideolojik saplantılı hareketleri açıklamak için daha uygun görünmektedir. Elbette ki hala bu yüzyılın insanı korku, umut, kaygı gibi pek çok duygu ve duygulanımla hareket etmektedir. Ayrıca günümüz insanı ya siyasal iletişim ya da siyasal davranış biçimleri içerisinde duygu ve duygulanım yoluyla eylemlerini yönlendirmektedir. Ancak Freud’un bu tezini günümüz lider-takipçi etkileşimlerini açıklamak için tek ölçüt olarak kabul edersek organizmacı ve otoriter yönetim felsefelerinin tam zıddı olarak tanımlanan liberal demokrasilere haksızlık edilmiş olur. Gerçekten de Freud’un teorisinin bugün günümüz demokrasi anlayışlarında bulunan birey bağımsızlığı, toplumdan görece özerklik ve serbestiyet gibi kavramlarla oluşturduğu söylenemez. Onun bu tutumu, Freud’un teorilerinin daha çok kolektivizmin ve organizmacılığın yaygın olduğu toplumları anlamak için elverişli olmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bugün sadece Le Bon’un ya da Freud’un baktığı yerden bakmak, toplumları ve onların takipçileri arasındaki diyalog ve ilişkiyi anlamlandırmakta yetersiz kalabilir (Heywood, 2018). Örneğin Freud’un kitle psikolojisi tezi, Nazi Almanyası’ndaki ya da Stalin SSCB’sindeki otorite kavramının derin sarsıntıya uğradığı, grup psikolojisinin geriye düşmüş olduğu toplumlarda ortaya çıkan kanlı olay ve durumları açıklamak ve anlamlandırmak için daha uygun görünmektedir.

Ayrıca içinde bulunduğumuz çağ, yirminci yüzyılın tam aksine bireylerin sadece süperegolarını liderlerine koşulsuzca sundukları ya da peşlerinden koştukları bir dönemi yansıtmamaktadır. Bugünün bireyleri; davranışları çok daha tekil olan, toplumsal olanla değil bireysel olanla ilgilenen, kolektif anlayışlardan çok bireyci bir tonu bulunan özellikler taşımaktadır. Fakat aynı zamanda bugünün toplumsal yapısı, çoğulculuğu da kapsayan bir arada yaşama motivasyonunu da içermektedir (Barry, 2014). Bu nedenle lider kitle etkileşimini sadece süperego kavramına indirgemeden, ancak bu kavramdan da faydalanarak anlamaya çalışmak yerinde olacaktır (Arıboğan, 2020). Çünkü insan, tarihsel perspektiften de

bakıldığında hem rasyonel hem de kimi zaman irrasyonel olarak da ifade edilebilen ve duygusal davranabilen bir varlıktır.

Freud'un bazı tezlerine bugünün toplumlarını anlamlandırmak açısından şerh düşmek, onun insan psikolojisini açıklarken kullandığı korku duygusunun sosyal psikoloji ve siyaset psikolojisi literatürüne olan etkisini yadsımak anlamı taşımamaktadır. Hobbes ile birlikte korku duygusunun güvenlik endişesi nedeniyle geldiğini kabul eden liberal teori ile günümüzün güvenlik endişeleri kaynaklı politikalara ağırlık veren liderlerin kitleleri etrafında daha çok topladığı gerçeğinin kesiştiği bu nokta oldukça anlamlıdır (Richards, 2019 ve Volkan, 2013). Hatta güvenlik meselesi gibi pek çok kriz anlarında ortak bir dil oluşturmak, toplumun ortak ve birliktelik ruhuna dayanarak konuşmak liderler için birer fırsata dönüşebilmektedir. Ortak bir veya birden çok hedef, bizlik duygusu gibi motivasyonlar, liderlerin takipçi toplamasında önemli bir güç kaynağı olmaktadır.

Bugün lider ve takipçilerinin etkileşiminin psikolojik temellerini anlamak için kimlik ve ideolojiler gibi nedenlerden daha fazlasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenler; ekonomik, sosyal gelişmişliklerin yanında inanç, kültür, gelenek ve toplumsal normlarla da açıklanabilir. Bugün lider ile takipçileri arasındaki ilişki, daha çok kitlenin (halkın) talepleri ve projeksiyonu tarafından belirlenmektedir (Surowiecki, 2009 ve Sartori, 2017). Kitleler; kendi taleplerine, kültür ve geleneklerine, yaşamlarına ve yaşam tarzlarına yönelik siyaset geliştiren liderlere daha çok yönelirler ve oy vermeyi tercih ederler. Demokrasi teorisinin ve onun yeniden yükselişinin getirdiği ampirik/deneysel sonuçlar da bu durumu kanıtlamaktadır.

Halk; temsilcilerinden, seçtikleri kişilerden ve özellikle de siyasi liderlerinden psikolojik olarak onlar gibi davranmasını, onlar gibi eylemesini, tamamen onların talep ve beklentileri doğrultusunda aksiyon almalarını beklemektedir (Richards, 2019). Kitleler; ihtiyaçlarını, yaşam biçimlerini, inançlarını, geleneklerini ve kültürlerini taşıyabilecek liderlerin

etrafında toplanmaktadır. Diğer bir ifadeyle kitleler, liderlerini seçerken onların gölgeleri gibi hareket etmelerini beklemektedir.

Liderler de, kitlelerin bu otorite arayışlarına karşılık gelmek ve kendi otoritelerini kitlelerin süperegolarına kabul ettirmek için onların istediği rol model olarak toplumun karşısına çıkarlar. Dolayısıyla esasen liderler, takipçilerinin beklentileri, talepleri ve yaşam formlarından etkilenecek siyaset sahnesine çıkarlar ya da siyaset üretirler. Bu nedenle bu yüzyılda, lider- takipçi psikolojisinde öncelikle odaklanılması gereken faktörlerden biri, takipçilerin ya da oy verenlerin talep ve beklentileridir. Kitleler, kendi imajlarında oluşturdukları liderlere ya da bu imaja en uygun ve en yakın lidere yakınlık duymaktadırlar (Richards, 2019 ve Surowiecki, 2009). Ancak bunu yaparken kendi talep ve beklentilerini göz ardı edecek kadar hipnotize olmazlar. Tam aksine siyasal bir davranış olarak oy verme ya da destekleme davranışında bulunan kitleler, tüm beklentilerini göz önüne alarak tercihte bulunurlar. Bu tercihin temel dinamikleri ihtiyaçlar hiyerarşisinden çok daha fazlası, güvenlik, huzur, istikrar, ekonomik ve sosyal beklentiler olarak sıralanabilir. Bu beklentiler kimi zaman kaygı ve endişe duygusuyla kimi zaman ise oldukça rasyonel gerekçelerle belirlenir.

Kitlelerin zekâsı ya da ruhu, uzlaşmacı ya da travmatik yönde kırılabilir. Açıkçası kitlelerin bir ruhunun olması, tek başına onların sadece başarılı ya da başarısız kararlar alabileceklerini göstermez. Buradaki diğer önemli nokta, toplumun hukuki, ekonomik, sosyal, siyasi ya da yönetsel mantığının bireyci özerkliği ne derecede nitelendirdiğidir. Bireyin özgürlüğü ve özerkliği ne derece yüksek olursa, kitlelerin bilgeliği o derece başarı yönlü kırılacaktır. Aksi durumun örneklerini Nazi Almanya'sında ve Stalin Rusya'sında yirminci yüzyıl acı bir tecrübe ile göstermiştir (Volkan, 1993).

Geçmişin acı tecrübeleri ve deneyimleri, organizmacı, toplulukçu ya da homojenleştirilmiş grupların aksine çoğulcu ve farklılıklara saygılı bir grup ya da kitlenin zekâsını ve ruhunu başarıya doğru kıracağını göstermiştir. Surowiecki'nin (2009) Kitlelerin Bilgeliği olarak tanımladığı

bu tez, demokrasi teorisinin hem psikolojik dinamiklerini hem de psikolojik sonuçlarını ortaya koymaktadır. Örneğin kitleler, serbest ve açık bir toplumun gereği olarak; sorumluluklarla, özel alanlarla ya da kamusal alanla ilgili herhangi bir fonksiyonel karar için özgürce tartışabiliyorsa, çeşitli girişim alanlarında özgürlerse ve sorun çözme pratiği konusunda üretkenliklerini özgürce ifade edebiliyorlarsa bireysel ve toplumsal başarının oluşacağı söylenebilir.

Heterojen, bireyci özerkliği ve serbestliği kabul etmiş ve sosyo-ekonomik özgürlük ortamını sağlamış grupların, toplulukların ve toplumların bu küreselleşme yüzyılında başarılı bir şekilde parlamış olması; bu tezin önemli bir ispatıdır. İster bir işletme, ister bir holding isterse de bir devlet yönetimi olsun belirli bir topluluğun bağımsızlık, merkezi olmayan, fikir çeşitliliğine ve bir hedefe doğru odaklanarak kümelenme özelliklerini barındırması, o topluluğun karar alma mekanizmalarını başarıya götürmektedir (Surowiecki, 2009). Burada başarısızlığa götürecek süreçler de yine çeşitliliğe verilen önemden vazgeçilmesi ile doğru orantılı olacaktır. Çünkü birey, grup ve toplum açısından herhangi bir başarılı sonucu taklit, hatayı tekrar veya çoğulcu alınmayan kararların eleştirilmemesi, grubun yanılmazlık algısına düşülmesi başarısızlığa giden temel faktörlerdir. Kitlelerin bağımsız düşünebilme ortamı, burada temel anahtar olmaktadır (Surowiecki, 2009). Bu bakış açısı için karar alma süreçlerinde lidere biçilen rol ise kitlelerin bağımsız düşünebildiği, çoğulculuğu ve çok sesli ortamı sağlamaktır.

Otoriteye koşulsuz itaatin sebeplerini araştıran Asch ve Şerif'in açıklamaya çalıştıkları olgu da bireye, topluma ve onların düşünce sistemlerine yapılan ya da hissettirilen baskıların kitlelerdeki heterojenliği ve çok sesliliği eritmesi üzerinedir (Houghton, 2018). Muzaffer Şerif, toplumsal karar alma mekanizmalarının geçmişte ya da süreç içerisinde yaşanmış ya da yaşanmakta olan olgu ve olaylara birer tepkisellik olabileceğinden bahseder (Şerif, 1985). Otoriteye itaatin travmatik sonuçlar doğurup doğurmayacağını süreç içerisindeki siyasal kültür, toplumsal yapı,

toplumsal davranış kalıpları gibi diğer unsurlar ve değişkenler belirleyecektir.

2.3.2. Kendiliğinde Düzen Anlayışı ve Kitle Psikolojisi

Düşüncelerin bastırılmadığı ve çoğulcu fikrin sağlandığı çok sesli ortamların ise kitlelerin zekâsını ortaya koyduğunu yirmi birinci yüzyılın sosyal, ekonomik, teknik ve teknolojik gelişmeleri kendisini kanıtlamaktadır. Liberal teorinin dayandığı negatif haklar kuramı gereğince topluma müdahale olmadıkça, genel güven seviyesinin piyasa tarafından karşılanacağı rahatlıkla söylenebilir (Surowiecki, 2009). Elbette ki kapitalizmde güvenlik meselesinin çözümü yapısal kurumsal ve hukuksal bir zemin ile gerçekleşmiştir; ancak topluma ve ekonomiye olan güven bu kurumlara yapılan müdahaleler ile ters orantılı bir biçimde çalışmaktadır (Poper, 2006 ve Hayek, 2013). İlgili duruma ise meşruluk, otorite, hukuk ve yasallık kavramları ile negatif haklar olgusu önemli bir tartışma haline dönüşmektedir.

Modern demokratik devlet düzeninin ortaya çıkışından itibaren meşru olarak kabul edilen ilk şey hukuk ve yasallıktır. Siyasetin psikolojisinde hukuk, dışsallaştırılmış bir otoriteyi de temsil etmektedir. Geleneksel, ataerkil ve cezalandırma mekanizmaları bulunan, fakat aynı zamanda güven ve korunma duygusunu veren hukuk; süperegonun dışsallaştırılmış halidir. Ayrıca tıpkı ebeveyn otoritesinde olduğu gibi hukuksal bir otorite, bireye bir duygu karmaşası yaşatabilecek kadar iki farklı kırılmaya sahiptir. Bir yandan meşru ve yasal olan güç kullanma tekeli, kendi vatandaşlarını huzur ve refah içerisinde tutmak için kullanabilirken, diğer yandan bu gücün kötüye kullanımı ve meşruiyet krizleri gündeme gelebilir. Dolayısıyla siyasetin psikolojisinde otorite, her iki yana da kırılmaya yatkın bir yapıdadır ve bu durumu belirleyecek olan şey, bu otoritenin yasal olarak ne kadar sınırlandırıldığıdır. Otoritenin bu iki yanı karşısında toplumlar, tıpkı bireyin ergenlik dönemi gibi siyasal otoriteyi meşru sınırlar içerisine çekmeyi başarabildikleri kadar yetişkin olurlar. Toplumlar sözleşme yoluyla bir arada yaşamayı ve bu siyasal otorite meselesini meşru alana çekmeyi öğrendikleri müddetçe demokrasi teorisinin

pratikte karşılık bulacağı söylenebilir. Liberal demokrasi teorisi kitlelerin serbest karar alması, bireysel özerklik gibi konulara önem verdiği kadar liderlerin kitleler üzerinde kişilik özellikleriyle, eylemleriyle ve söylemleriyle etkili olabileceği gerçeğini yadsımamaktadır (Hume, 1889; Hayek, 2013; Richards, 2019). Dolayısıyla liberal demokrasi teorisi, liderlerin kişilik özelliklerini, kişisel psikolojilerini ve söylemlerini kültürel kodlarla anlamlandırmayı, siyaset yapma biçimlerinin ve karar alma süreçlerinin anlaşılması açısından kayda değer bulmaktadır. Bu bağlamda siyasal kültür, kitle ile lider etkileşiminin belirleyici anahtar unsuru haline gelmektedir.

2.3.3. Lidere Bakış: Resmi Olmayan, Duygusal ve Kişisel Bağlar

Bugünün dünyasında liderler ile takipçileri arasında değişen bir diğer kültürel öge, bu etkileşimin gayri resmi hale gelmesidir. Çünkü artık otorite, sosyal yaşama konu olan düzenlemeler yapmaktan doğal olarak el çektilmiş ve sınırlandırılmıştır. Yirminci yüzyılın pozitif hukuk anlayışı, özellikle Nazi tecrübesinden sonra batı toplumları başta olmak üzere dünyanın pek çok yerinde büyük dönüşümler geçirmiştir. Determinist ve pozitivist hukuk anlayışı, yerini hak kavramını ele alan sınırlandırılmış devlet anlayışını önceleyen bir hukuk anlayışına bırakmıştır (Hart, 1953).

Yirminci yüzyılın ortalarında başlayan ilgili değişim, aynı yüzyılın sonunda dünyanın pek çok yerine küreselleşme sayesinde yayılmıştır. Bu anlayışa göre hukuk ve onun uygulayıcı meşru otoritesi olan devlet - özellikle yürütme erki-, sosyal mübadeleleri geçen yüzyıldakinin aksine düzenlememektedir. Örneğin kılık- kıyafet kodları, geçen yüzyıla göre oldukça özgürlükçüdür ve ne bir statü belirlenebilmekte ne de yasal olarak buna form verilebilmektedir. Bireyin toplumsal statüsünü ve kimliğini soy ismi, soy ağacı ya da ailesi değil, onun bizatihi kendi ismi ve kendi başarıları belirler (Richards, 2019). Bu anlayışta hukuk ve devlet bir organizmacı mantıktan çok birey özgürlüğünü esas alan negatif özgürlük anlayışı ile hareket eder (Berlin, 2007). Bu gayri resmi hale geliş, politikacılar ile halk arasındaki mesafeyi azaltıcı bir fonksiyon taşımaktadır. Doğal davranmayan ya da doğal davrandığı hissedilmeyen siyasetçiler, halk

nezdinde itibar kaybedebilmektedir. Bu durum da yukarıda tartışıldığı gibi, toplumların liderleri kendileri gibi görme istek ve talepleriyle doğrudan bağlantılıdır. Gayrı resmileşme, siyasi liderliğin dönüşümünü etkileyen kişiselleştirme ve duygusallaştırma kavramlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Duygusallaşma, bireyin psikolojik gelişme süreciyle bağlantılı ve karmaşık bir kavramdır. Bugün lider takipçileri ya da halk, liderlerin insani ve duygusal yönlerini açığa çıkarmalarını beklemektedir. Bu nedenle liderler, geçmiş yüzyıllara oranla eylem ve söylemlerinde açıkça duygularına yer vermektedir. Bugünün dünyasında lider, politika yapım süreçlerinde ve propagandalarında daha çok duygusal yönleriyle hareket ettiklerini gösterme çabası içine girmektedir. İçinde bulunulan toplumsal ve siyasal kültürün elverdiği ölçüde liderler, jest ve mimikleri ile duygusal konuşmalara ağırlık vermekte ve halka ne kadar yakın olduklarını, hatta ne kadar halktan olduklarını gösterme yarışına girmektedir (Winter, 2003).

Birey olarak vatandaşın siyasi meseleler ya da siyasi adaylar hakkında bilgi edinmek için onları gözlemlemek ve değerlendirmek için zaman ve çabaya ihtiyaçları vardır. İlgili çaba, siyasal kampanya ve propagandanın bizatihi kendisi olmakla birlikte siyasal iletişimin doğrudan alanına dâhil olmaktadır. Bunun için sözselsel ya da sözselsel olmayan davranış kalıplarının kitleler açısından önemli ve etkili bir rol oynadığı söylenmelidir. Ayrıca siyasi liderlerin rakiplerine karşı iktidar mücadelesinde sözlü olmayan davranışların halkın tutumlarını etkilediği de ifade edilebilir. Bugünün siyasal pratiğinde biliş süreci ve duygulanım, hem karar alma süreçlerinde hem de oy verme davranışında lider-takipçi psikolojisinin temel belirleyicilerindendir. Bu olguyu sosyal psikologlar yaptıkları teorik ve pratik çalışmalarda kanıtlamışlardır. Öyle ki pek çok sosyal psikologa ve siyaset psikologuna göre insan davranışının temel belirleyicisi sözlü olmayan davranışlar ve kalıplarıdır (Masters ve Sullivan, 1993).

Bebeklikten anne ile başlayan iletişim jest, mimik ve yüz ile ortaya çıkan ifadenin öğreticiği ve önsezisel niteliği nedeniyle duygusal tepkilere karşılık gelir. Kısacası insan, sözsüz ifadelerle duygusal bağ kurabilen bir

varlıktır ve bunu bebeklikten itibaren öğrenmektedir. Daha sonraki yaşantısında jest ve mimikler hem iletişim sağlayıcı bir işlev görmekte hem de toplumun duygusal bağ kurmasında anahtar bir role sahip olmaktadır. Bu bağlamda insanın davranışlarının bilişsel ve duygusal yönü, siyaset biliminin de konusu haline gelmek durumundadır. Özellikle bu yüzyılda psikolojinin hayatın diğer tüm alanları gibi siyaset alanı ile olan yakınlığı nedeniyle siyaset psikolojisinin doğduğu ve geliştiği göze çarpmaktadır. Fakat küreselleşme ve sonuçları nedeniyle siyaset psikolojisi alanın duygulara ve duygulanıma teorik ve pratik açıdan verdiği önem giderek önem kazandığı vurgulanmalıdır. Özellikle siyasal iletişim, siyasal propaganda, lider-kitle etkileşimi ve lider söylemi konu başlıklarını kapsayan çalışmalarda duygular ve duygulanım gibi teorik ve pratik tartışmalarda ya da deneysel çalışmalarda ön plana çıktığı vurgulanmalıdır.

Siyasetteki ilgili duygusallaşma yoğunluğu, liderlerin kişiliklerinin toplumlar nezdinde çok daha ön plana çıkması anlamına gelmektedir. Hatta kimi zaman liderlerin nasıl bir kişilik sahibi olduğu halk ve medya tarafından merakla sorulur. Bu durum kimi zaman oldukça magazinsel bir düzeye dahi taşınmaktadır. Siyasetin kişiselleşmesi olarak tanımlanabilecek bu olgu, kimi zaman demokrasileri sanki otoriter hatta totaliter bir yöne doğru savuruyormuş korkusu verse de, liderleri cazibeli hale getiren ve onları kişiselleştiren yine halkın kendisidir ve bugünkü dünya toplumlarının bir tercihidir ve kültürel bir fenomendir (Richards, 2019). Bu nedenledir ki siyasetin kişiselleşmesi olgusuna yönelik ortaya konan otoriter yönetim korkusu, siyasi rekabetin kültürel alana ve medyaya taşınması nedeniyle bir bakıma kültürel iktidar ve sosyal medyanın gücü ile ilişkili olduğundan bu korku kimi zaman paranoyaya dönüşen bir korku olarak yansımaktadır.

Siyasetin kişiselleşmesi olgusu, bugünün pratik siyasetinde siyaset bilimi ve politik psikoloji için o kadar önemlidir ki; oy verme davranışını belirleyebilen bir faktör haline gelmiştir. Seçmenler oy verirken eskinin klasik sağ ve sol olarak ayrılan siyasi yelpazelerinden ya da sosyo-ekonomik statüye göre oy verme davranışlarından daha fazla adayların kişilikleriyle ilgilenmekte ve aday profilleri seçmenlerin oy verme

biçimlerini belirleyebilmektedir. Adayların kişilik özellikleri, bugün seçimlerde belirleyici bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak kişiselleşen bu siyaset anlayışı, 1950'lerden itibaren gelişen ve bugün küreselleşmenin etkisiyle internet ve sosyal medyayı da kapsamına alan kitle iletişim araçları tarafından etkilenmekte ve siyaset yapım süreci bu kanallar üzerinden işletilmektedir. Seçim döneminde yapılan propagandalar bu kanallar üzerinden yürütülür; adayların paylaşımları ve hatta magazinsel değerdeki kişilikleri bu kitle iletişim araçlarında etkin bir şekilde kampanya halinde tanıtılır. Yeni medya olarak tanımlanabilen sosyal medya, adayların seçim bittikten sonra da tartıştıkları, birbirlerini eleştirdikleri, kazananın icraatlarını anlattığı, kaybedenin ise seçilene muhalefet edebileceği yeni bir siyaset yapma biçiminin gelişmesine zemin hazırlamıştır (Moffit, 2020; Richards, 2019 ve Brian, . Alberto ve Homero, 2017). Medya ve yeni medya olarak da adlandırılan sosyal medyanın bu rolü, siyasetin kişileşmesini besleyen ve ondan beslenen yeni bir döngü yaratmıştır. Bu siyasal döngü, anlık paylaşımların ve dolayısıyla bu paylaşımların bir haber akışına dönüştüğü, hem sosyal alanın hem de siyasi alanın yapay bir uzantısı haline gelen yeni medyanın siyasetteki duygusal tepkilerin odağı haline gelmesiyle işleyen bir süreçtir.

Dolayısıyla bu süreç siyasetin resmi olmayan bir hale gelerek kişiselleşmesi, duygusallaşması ve liderlerin kişiliğinin ön plana çıktığı bir düzlem olmasına neden olmaktadır. Bu durum elbette ki siyasetteki tartışmaları önemsizleştirebilir ya da gerçeklik ötesi bir otoriterleşme korkusuna yol açabilir. Fakat yine de yeni medya aracılığıyla kitlelerin talepleri doğrultusunda siyasetin şekillenmesi söz konusu olduğundan ve pozitivist ve organizmacı yaklaşımları çoğulcu eksenden uzaklaştırdığından siyasetin kişiselleşmesi, kısır siyasi tartışmaların önüne geçebilen, bireylerin özerkliği ve serbestliğine olanak sağlayan bir düzleme kavuştuğu için önemlidir. Tüm toplumsal sorunlar kişiselleştiği ölçüde sonuçlarına yönelik çözüm önerileri geliştiği algısına yönelik bu durum, belirgin biçimde popülizmin dünyada etkin hale gelmesiyle de ilgilidir. Ayrıca kitlelerin karar verici konumda olan ve liderlerini kendi içinden çıkarabilen bir aktör

olarak önemsenmeleri gerektiği sonucunu da çıkarmaktadır (Yılmaz ve Geylani, 2021). Bu bakımdan siyasetin kişiselleşmesi, çağdaş demokrasi teorisinin ve onun pratikteki çoğunluğa dayalı siyaset yapım süreçlerinin bir sonucudur. Erdoğan'ın siyaset yapma biçimini ve siyasal liderliğini de bu çerçeveden okumak faydalı olabilir. Erdoğan iktidarından önce Türkiye'deki kurumsal ve bürokratik yapılanmanın geleneksel olarak seçkinci ve halktan kopuk bir biçimde gelişimi, onu iktidara taşıyan ve bu iktidarının sürekliliğini sağlayan temel faktör olmuştur.

Bu teorik çerçeveden bakıldığında liderler kitleleri temsil edebilir ve onları kişisel özelliklerine bağlı olarak bir güçlü bir etkileşim çerçevesi içerisinde belirli söylemlerle dönüştürebilir. Dolayısıyla yirminci yüzyılın aksine liderlerin kitleleri dönüştürmesi demokratik meşruiyet çerçevesi içerisinde ikna ve söylem yoluyla mümkündür. Kitlelerin ve siyasetin dönüşümünü sağlayacak olan iki temel dinamik ise hem liderin demokratik meşruluk çerçevesinde söylem geliştirmesi hem de geliştirdiği bu söylemde kişisel özelliklerini kitleler ile olan etkileşimiyle kuvvetlendirmesidir (Richards, 2019; Göksu, 2019). Örneğin Türkiye'de Erdoğan'ın liderlik biçiminin de ikna ve söylem yoluyla kitleleri kimi zaman demokratik meşruiyet çerçevesinde dönüştürdüğü görülmekte ve kriz anlarında liderliğinin bu amaçla öne çıkmasının, kitleleri peşinden sürüklemesini anlamlı kıldığı görülmektedir. Son yirmi üç yıldaki pek çok krizin ve sorunun aşılmasında Erdoğan'ın eylemlerinin ve söylemlerinin uyumu ile dönüştürücü gücünün kitleler üzerindeki tesirinin önemli payı bulunmaktadır.

2.3.4. Duygular ve Duygulanımın Siyasal Davranışa Olan Etkisi

Bugün politik psikoloji, reel siyasetin hayatın her alanı gibi, duyguları ve duygusal bağları olduğu kabulünden hareket etmektedir. Duygular, duygulanım ya da duygu temelli oy verme biçimi seçmenin korku, kaygı, endişe, güvenlik duygusu gibi kimi temel duyularla hareket ettiği dayanağıyla oy verdiği hipotezi üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar son yirmi üç yılda değişiklikler meydana gelen siyaset pratiğini anlama ve anlamlandırmak üzere yapılmaktadır. Çünkü özellikle bugünün

siyaset pratiği, olay ve olgu ile hissedilen algılar arasındaki bağın yakınlaşıp uzaklaştığı bir düzlemedir (Richards, 2019). Diğer bir ifadeyle, bugünün siyaset ve sosyal pratiği, olan ve hakikat ile olduğu hissedilen hakikat-ötesi algıların farklılaştığı bir yöne doğru kaymaktadır. İnsan davranışının değişen yapısını ve sosyal gruplar arasındaki etkileşimi anlamak ve anlamlandırmak, bugünün dünyasında tercih edilmesi gereken faydalı bir yöntemdir.

Bilişsel davranışlar, insan zihninde soğuk, akılsal, kasıtlı davranış mekanizması ve duygusal olan sıcak süreçlerin tam karşısında tanımlanır. Duygusal süreçler, önyargıların rasyonel olmayan davranış süreçlerini de kapsamaktadır. Diğer bir ifadeyle ideal politik teoride vatandaştan beklenen akılcı ve rasyonel davranması gerektiğidir. Bilişsel bakış ve yorumlama aynı zamanda bu çağa kadar yapılması gereken ve normatif yönlendirme düsturunun da kökenini ve tarihsel karşılığını oluşturmaktadır. Akılcı rasyonel davranış, vatandağa iyi olanı yapmaya, kötü olanı ise yapmamaya zorlayan ve vatandaşlık ödevlerini yerine getirmesidir. Örneğin Platon; devlet yönetiminde duyguları akıldan sonra ikincil ve akılcı insan davranışına bir tehdit olarak görmüştür. Bu düşüncesiyle Platon, ebetteki ideal olanın peşinden gidiyordu. Aristoteles ise duyguları kullanarak diğerlerinin davranış ve kararlarını manipüle eden kişinin, demagoji ve retorini yüksek olmanın güçlü bir hatiplikle bağlantılı olduğunu vurgulamıştır. Fakat bugün psikoloji, siyaset bilimi ve sosyal psikoloji alanlarının geldiği noktada gerçekçi ve olanı anlamaya çalışan bir yaklaşımla duyguların en az bilinç, düşünce ve akılcılık kadar karar alma süreçlerinde etkili olduğu söylenmelidir. Lodge, Taber, Marcus ve Redlaws'ın belirttiği gibi duyguların bireysel, toplumsal ve siyasal kararlarda önemli olabileceği tartışılmıştır. Erişen'in (2018), Şirin ve arkadaşlarının (2021) vurguladığı gibi Lazarus, Damasio ve LeDoux'un (2021) çalışmalarında da duyguların en az bilişsel süreçler kadar etkili oldukları sonucuna varılmıştır. Bütün bu düşünürler duyguların temel bir karar alma fonksiyonu olduğunu ve duygu temelli teorilerin var olduğunu ortaya koymuşlardır.

Ortaya çıkan araştırmalar duygular ile bilişsel aklın, bireyin davranış biçimini ve karar alma süreçlerini interaktif ve etkileşimli bir biçimde şekillendirebileceği sonucuna varmışlardır. Davranış üzerindeki etkinin, bilişsel olduğu kadar bireylerin sosyal yargılamalarının, tecrübelerinin, yaşanmışlıklarının, travmalarının ve motivasyonlarının da sonucu olabileceği üzerine tartışılmıştır. Dolayısıyla bugün artık sosyal yargılama yapmak yoluyla bireylerin bir konu hakkında doğrudan bir fikir sahibi olduğu ve motivasyonla pekiştirildiği sonucuna varıldığı söylenebilir.

2.3.5. Duyguların Nasıl Biçimlendiği Üzerindeki Güncel Fikirler

Psikolojide değer kavramı ile duyguların nasıl çalıştığını anlamak mümkündür. Bu kavram kişinin karşısındaki bir kişiye, olaya ya da olguya atfettiği pozitif ya da negatif anlamlar yükleme süreci olarak da açıklanabilir. Birey için değer, sosyal, iktisadi ve siyasi olayları akıl ve biliş süzgecine geçirdiği gibi duygu ve duygulanım süzgecinden geçirmesi olarak da ifade edilebilir. İlgili kavram, günlük siyasal pratikte değer yargıları ifadesinin de temelini oluşturmaktadır. Kısacası birey, objelere, olaylara, figürlere ve kişilere psikolojik olarak değerler yükler ve belirli bir değerler yargısı oluşturur. Erişen'in de (2018) belirttiği gibi siyasal arenada birey, ilgili kültürel ve psikolojik süreçleri olan değerler yargısı üzerinden kendisini konumlamaktadır. Kişilerin beğeni ya da beğenmeme biçimleri, siyasal seçimleriyle benzeşebilmektedir. Böylece duyguların siyasal alanı etkilemesi psikolojik süreçler içerisinde kolaylaşmaktadır. Değer yargıları, duyguları etkileme konusunda oldukça güçlüdür. Dolayısıyla değer teorisine göre duygular, olası negatif çıktıdan korunmak, olası pozitif çıktıyı da istemek fiilinin tepkisel bir sonucudur. Bu bağlamda duygular, insan ve toplum hayatında psikolojik bir mekanizma olarak işlemektedir. Dolayısıyla temel siyasal bir olayda dahi toplumun pozitif veya negatif hissiyatlarla temel bir farklılaşma ve ayrışma yaşamasının nedenlerinin sosyal psikoloji ve siyaset psikolojisi sayesinde açıklamak, sosyal bilimcilerin işini kolaylaştırmaktadır.

İkinci olarak değer biçme teorisi, duyguların birbirinden farklı bir etki alanları ve biçimleri olduğunu ileri sürmektedir. (Erişen, 2018).

Örneğin korku duygusunun, kızgınlık ya da karamsarlık duygularıyla aynı etkiyi ve tepkiyi göstermesi beklenmemelidir. Bilinçli olsun ya da olmasın birey ve durum arasındaki ilişkiyi duyguların farklılaşması belirlemektedir. Örneğin coşkunluk duyguyla korku duygusunun yaratacağı siyasal süreç ya da siyasal sonuçla birbirinden keskin biçimde farklı olmaktadır.

Üçüncü teori, nöronsal süreç teorisi. Bu teori, 1980'lerde başlayan Nörobilim çalışmalarıyla ilk iki teoriden ayrılmaktadır. Fakat yine de bu teori duyguları negatif ve ya pozitif olarak kavramsallaştırırken değer teorisine yakınlaşmaktadır. Farklılık ise negatif ya da pozitif etki yapan duyguların düşükten yükseğe göre ayrılmaktadır. İlk teorik çerçeve olan farklı olarak duygusal reaksiyonun boyutunu vermektedir. Nörobilim teorisi, tıpkı değer biçme teorisi gibi, heyecan (coşkunluk), kaygı ve kızgınlık duygularının sırayla belirli bir işlevselliği olduğunu izah etmeye çalışır. Örneğin beğendiği ve takipçisi olduğu aday hakkında coşkunluk duyan seçmen, beğenmediği bir aday hakkında ise çoğunlukla kaygı hissini taşımaktadır (Erisen, 2018). Nörolojik ve anatomik yapısı gereği insan, öğrenme, hafıza ve sosyal etkileşimi gerçekleştirmektedir. Bilişsel ve nörolojik süreç, sosyal yaşamda psikolojiyi belirleyici kılan bir faktördür. Sosyal yaşamın bir parçası olan siyaset de ilgili faktörün etkisinden arı değildir (Masters ve Sullivan, 1993). Siyasal işlem ve işleyişleri anlamak açısından bilginin nasıl işlendiğini anlatan bilişsel süreç, siyasal eylemler, terciler ve oy verme davranışı hakkında önemli ipuçları sağlamaktadır.

Ayrıca bunların dışında Lavine (2012) ve Johnson'un (2015) belirttiği gibi şiddet deneyimi perspektifinden üç belirgin duygunun sonuçları ortaya çıkmaktadır. Şiddet ve duygu arasındaki ilişki, bu üç duygunun işlevselliği ile doğrudan bağlantılıdır. Kızgınlık ve kaygı, içinde bulunmadığı gruba ya da psikolojik olarak uzakta bulunduğu kimselere yönelik hissedilirken heyecan- coşkunluk ise içinde bulunan gruba ya da psikolojik olarak yakınlık duyulan kimselere karşı hissedilir. Bunun sosyal psikolojideki ve siyaset psikolojisindeki yansımalarının derinliği kolaylıkla anlaşılabilir.

Korku, kızgınlık ve coşku duyguları, siyaset biliminin ve politik psikolojinin en fazla ilgi duyduğu duygulardır. Bu duyguların uyarıcıları ve etki-tepki reaksiyonları birbirinden farklıdır. Bunlardan en önde geleni korku duygusudur. Korku, temel bir güdü olarak “savaş ya da kaç” komutunu uyarır. Korku duygusunun temel motivasyonu ise belirsizliktir. Belirsizlik düzeyi ne kadar yüksek olursa, korku düzeyi de o kadar çok yoğun olur. Korku, siyaset bilimi açısından incelenecek olursa kaygıyı da içinde taşıyan bir üst duygudur. Çünkü vatandaş ya da seçmen, siyaseten bir kaygı yaşarken esasında korku duygusunu da hisseder. Siyasal bilinç içerisinde bu iki duygu, birlikte hareket eder. Kaygı, korkunun çekimser hale gelmesini de ifade edebilir. Bu durum, siyasal karar alma süreçlerindeki kararsızlık ya da tavırsızlık olarak sonuçlanabilir (Masters ve Sullivan, 1993).

Sosyal ve siyasal psikolojide davranışı belirleyen diğer duygu ise öfkedir. Öfke, korkunun oluşturduğu savaş ya da kaç dürtülerinden, “savaşmayı” tercih etme biçimidir. Siyasette karar alma dürtüsünü harekete geçiren de öfke duygusudur. Öfke, partizanlaşmayı ya da bir tarafı tutmayı beraberinde getirmektedir. Çünkü vatandaş ya da seçmen bir tarafa öfkelendikçe diğer tarafın daha fazla taraftarı haline gelmektedir. Öfke arttıkça, siyasal pozisyon ve siyasal tercih edilme artmaktadır (Masters ve Sullivan, 1993).

Korku ile öfkeyi birbirinden ayıran temel unsur ise, siyasal olarak korkunun uzlaşmacılığı, öfkenin ise çatışmayı beslemesidir. Özellikle terörle mücadele üzerine Lerner ve Keltner’in 2000 ile 2001 yılları arasında yaptıkları bir çalışmada öfke duyan deneklerin terörle mücadeleye destek verdiğini, korku duyan deneklerin ise terörizm konusunda kaygı duydukları için uzlaştırmacı yönleri daha kuvvetli çıkmıştır. Özellikle 11 Eylül sonrası duygularla ilgili yapılan çalışmalarda, öfke duygusunun korku duygusuna göre daha baskın olduğu gözlemlenmiştir (Lerner ve Keltner, 2001). Dolayısıyla buradan çıkartılabilecek sonuç öfke duygusunun, korku duygusuna göre kısa vadede siyasal olarak daha baskın, işlevsel ve pragmatist olduğudur.

Heves ve coşkunluk duygusu ise sonunda başarı, mutluluk ya da ödül imajının bulunduğu bir motivasyonla beslenir. Siyaseten motive olmuş kişi, kendisini belirli bir coşkunluğa kaptırmış ve belirli bir siyasal fikre inanmıştır (Çaha ve Toprak, 2002). Bu bağlamda coşkunluk duygusu, seçimde motivasyonu sağlayan bir unsurdur. Heves ve öfke, motivasyonu sağlayan temel dürtülerdir ve siyaseten güçlendiren etmenlerdir. (Erisen, 2018). Coşku, endişe ve öfke, pek çok siyasi liderin ve hareketin zaman zaman başvurduğu bir stratejik yöntem olabilir. Tüm dünyada duyguların siyaseten manipüle edilebilirliği, hem pratik siyasette karşılığı olan hem de teorik ve akademik olarak oldukça tartışılan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dışsal ve içsel olarak duygular manipüle edilebilir. İçsel manipülasyon hedeflenen duygunun en çok işlevsel olduğu anlamda kullanılırken; dışsal manipülasyon, göz önünde bulunan popüler bir olayda duyguları etkilemek üzerinedir. Hatta dışsal ve içsel manipülasyon, bir araştırma tekniği olarak da kullanılabilir. Duyguların manipüle edilebilir yönü, aynı zamanda manipüle edilerek araştırılmasına metodolojik bir araç oluşturduğu söylenebilir. Bu yöneme göre denekler, haberleri olmadan duygusal olarak manipüle edilirler (Çaha ve Toprak, 2002).

2.3.6. Duygular, Lider Değerlendirmesi ve Oy Tercihi

Siyaset bilimi ve siyaset psikolojisi duyguların siyasal konumlanma, oy tercihleri ve lider takipçiliği üzerine çeşitli etkiler olduğu olgusundan hareketle duygusal tepkilerin siyasal meşruluk ve lider değerlendirme süreçlerinde ile doğrudan önemli bir etmen olduğu rahatlıkla söylenebilir. Duygusal tepkiler, liderlik olgusunda siyaseten hem nedeni hem de sonucu etkileyecek bir dinamiğe sahip olmakla birlikte lider takipçiliği araştırmaları ve çalışmalarında önemli ipuçları barındırmaktadır.

Masters ve Sullivan'a göre siyasi liderler, eylemlerinde ilk olarak davranışlarının algılanan sonuçları üzerinden sorumlu tutulurlar (1993). Diğer bir ifadeyle liderler, seçmenler tarafından yaptıklarıyla değil de yaptıklarının algılanan yönüyle değerlendirilirler. Mezkûr davranış biçimi

duygusal olmakla birlikte aynı zamanda hakikat ötesi bir anlayışın tezahürüdür. Son yıllarda adayların seçim vaatleri yerine siyasi geçmişlerinin ya da geçmişte yapmış oldukları siyasi eylemlerin biçimlendirdiği bir oy verme tipi ortaya çıkmıştır. İkinci olarak adayların ve siyasetçilerin meseleleri sunma biçimleri farklılaştıkça, seçmenlerin adayları belirli meselelerle az ya da çok güçlü bir şekilde ilişkilendirmesine yol açmaktadır. Üçüncüsü siyasi liderler ses kaliteleri ve yüz ifadeleri de dâhil olmak üzere sözsöz olmayan jest ve mimiklerle duyguları açığa çıkarabilir ve kitleleri etkileyebilir.

Bu bağlamda siyasal iletişim açısından işlevsel kabul edilen önemli ögeler bulunmaktadır. Bu ögelerden ilki; televizyon, medya ya da sosyal medya ya da daha geniş anlamıyla sözlü ya da sözsöz siyasal iletişimi güçlü kılan basılı, görsel ya da yayın içeren kitle iletişim araçlarıdır. Siyasi liderlerin yüz ifadeleri, jest ve mimikleri ekranlardan vatandaşa yani seçmene ulaşmaktadır. Ayrıca enkırmenler aracılığıyla da haber sunumları ile duygular kitlelere aktarılmaktadır (Masters ve Sullivan, 1993). Duyguların kitlelere yayılımı konusunda Le Bonn ve Freud ile başlayan çalışmalar günümüzde de kendisini yenileyerek yeniden önem kazanmış görüldüğünden televizyon ve sosyal medya başta olmak üzere tüm kitle iletişim araçları, sözlü ve sözsöz siyasal iletişimin ve dolayısıyla da lider-kitle etkileşiminin temel unsurları haline gelmiştir.

Televizyondan önce liderin yüzü, jest ve mimikleri, sadece toplum tarafından önem gören birkaç kanaat önderleri ya da mitinge katılan topluluklar tarafından görülebiliyordu. Kanaat önderleri ya da liderlerle görüşen kişiler yoluyla siyasal iletişim aktarımı gerçekleştirmekteydi. Yazılı basın ile sözlü iletişim kanallarının çalışmasıyla televizyon ve sosyal medyanın iletişim yapma biçimi birbirinden farklıdır. İkincisinin duyguları uyarma hızı ve niteliği ilkinin göre daha fazladır. Buradan hareketle sözsöz iletişimin en az sözlü iletişim kadar duyguları ve siyasal davranışı harekete geçireceği söylenebilir. Bu bağlamda sözsöz ya da sözlü iletişimde seçmenler belirli duygularla sürüklenirler ve siyasal liderlerin takipçisi olurlar. Kitlelerin siyasal davranışlarına etki eden korku, umut, kaygı, öfke

ve coşkunluk başta olmak üzere mutluluk, sempati, tiksinti ve huzursuzluk gibi pek çok duygu siyasetin yönlendiricisidir. Yazılı ve görsel medyanın son elli yıl içerisindeki gelişimi, seçmenlerin günlük siyasal olaylara ve siyasal liderlerin imajlarına kolaylıkla ulaşmasını sağlayarak, siyasal iletişimin giderek hızlanmasına neden olmuştur. İlgili duruma küreselleşmenin getirdiği iletişim kolaylığı da eklendiğinde son otuz yılda siyasal liderlik iletişim ile birlikte ilintilendirilir (Masters ve Sullivan, 1993).

İkinci olarak, siyasal iletişimde kültürün etkisi de belirleyicidir. Örneğin Fransa halkı ile ABD halkının siyasal tutum ve davranışları ile siyasal kültürleri, ortak pek çok sosyal doku ya da yapısal bağ olmasına rağmen birbirinden oldukça farklıdır. Daha önceleri Le Bon'un da (2015) ifade ettiği gibi Fransızlar ve Latin kökenlilerin siyasal olaylara belirgin bir biçimde reaksiyon verdiklerini ve duygusal olarak çok çabuk parladıklarını öne sürmüştü. Benzer biçimde Masters ve Sullivan da (1993) Fransızların ABD'lilere göre siyasal iletişimde belirgin bir biçimde duygu yüklü ve duygusal tepkiselliği fazla iken, ABD'lilerin siyasal iletişimdeki davranışları oldukça ritüeldir.

Üçüncü olarak sosyo-ekonomik durum, sosyal sınıf ya da kimlik de lider ile takipçileri arasındaki siyasal iletişimi belirleyen bir faktördür. Sosyo-ekonomik sınıflara göre sözlü olmayan siyasal iletişimin kitleler açısından sonuçları değişkenlik gösterebilmektedir (Masters ve Sullivan, 1993).

Dördüncü olarak liderin toplumdaki statüsü ve karizmatik kişiliği de beden diliyle verdiği mesajların karşılığının belirlenmesinde etkilidir. Örneğin Reagan'ın toplumsal güçlü statüsü ve karizmatik kişiliği, ona 1984 yılına damgasını vuran bir siyasal liderlik ve iletişim gücü sağlamakla birlikte aynı yılın Kasım ayından 1988 yılına kadar toplumsal statüsündeki düşüş eğilimi tam tersi bir istikameti de yaşatmıştır (Masters ve Sullivan, 1993). Dolayısıyla liderlerin statik gücü, ekran yüzü olarak sempati ya da antipatiye neden olabilecek bir boyuttur. Bu nedenle lidere karşı hissedilen

duygusallık, onun toplumsal ve siyasal imajıyla benzer bir biçimde ilerlemektedir. Bir liderin görev onayındaki düşüş ya da yükseliş, duygusal bir süreç olmakla birlikte statik ya da karizmatik bir sürecin de istikamet belirlemesiyle sonuçlanmaktadır.

Beşinci olarak davranış kalıplarını içeren sözsüz tutumlar ya da beden dili, siyasal iletişim sürecini kutuplaşan hale getirebilir. Bununla birlikte konuşmalar, söylem ve söylevler, açıklamalar, haberler ve yorumlar da siyasal iletişimin anahtar nüveleridir. (Masters ve Sullivan, 1993) Vatandaşların ya da seçmenlerin güçlü ve karizmatik liderleri medyadan ya da sosyal medya üzerinden izlemesi ve onun takipçisi olması, deneysel, ampirik veya tecrübeye dayalı izlenimlerle ve siyasal tarihin bu bağlamlarda yorumlanmasıyla mümkündür. Söylem ve eylem arasındaki ilişkiyi incelemek, tarihsel akış içerisinde analiz etmek ve anlamaya çalışmak, kitleler ile liderlerin arasındaki psikolojik bağı korumak için oldukça makul görünmektedir.

Siyasal olgu ve olayların arkasındaki bilişsel süreçleri ve duyguyu yadsımayan tüm siyasal incelemelerin, lider-kitle ilişkisini anlama ve anlamlandırmada güçlü olduklarına dair önemli kanıtlar bulunmaktadır. İlk kanıt, sözlü veya sözsüz siyasal iletişimde güçlü bir duygusal bağ kurulduğu olgusudur. İkincisi tepki kalıpları yalnızca bireyler arasında değil, yapı ya da topluluklar arasında da fahılaşan bir duygusal fonksiyona sahiptir. Üçüncü kanıt, lider-takipçi ilişkisinde sözsüz iletişimin duygusal bağ geliştirdiğine dair sayısız örnek mevcuttur. Bilişsel ve sosyal davranışta limbik sistemin etkisiyle yüzün önemli ipuçları sağladığına dair önemli sonuçlara varılmıştır (Masters ve Sullivan, 1993). Günümüz siyasal pratiğinde lider siyasetinin giderek önemli hale gelmesi ya da siyasetin kişiselleşmesinin belirgin hale gelmesi, kitle iletişim araçları ile sosyal medya mecralarının küreselleşmenin başladığı dönemden bugüne kadar oldukça etkin hale gelmesiyle de ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla siyasal iletişimde jest ve mimikler, heyecan, korku, umut ve öfke gibi duyguların toplumsal olarak yayılımında belirleyicidir.

Sonuç olarak seçmenler, liderlerin olaylar, vakalar ve olgular karşısındaki söylemleri ile sözsüz siyasal iletişim olarak ifade edilebilecek jest, mimik ve beden dilleri ile birlikte bir bütün olarak değerlendirirler. Vatandaşlar ve genel olarak seçmenler, aday belirlenme sürecinden itibaren siyasal figürleri, sözlü ya da sözsüz tüm eylemlerini gözlemlerler ve bir bakıma toplumsal tecrübeye dayalı olacak olan deneysel (ampirik) bir çaba gösterirler. İlgili durum diğer bir ifadeyle duygusal sermaye olarak da tanımlanabilecek toplumsal tecrübe süreci ile ilişkilidir. Toplumlar geçmişte hafızalarında tuttukları olgu ve olayları ve deneyimleri gözlerler, anlarlar ve yorumlayarak karar alırlar. Bu gözlem ve tecrübe süreci içerisinde, seçmen açısından bilgiye ulaşma yolu çoğunlukla basın-yayın, medya ve sosyal medya olduğu için kampanya boyunca önemli gözlemler ilgili iletişim araçlarından sağlanmaktadır. Liderleri rakipleriyle birlikte geçmişten bugüne yaşanan günlük olaylar ve olgular ile günlük siyasal dil arasında değerlendirme yapan seçmen bilişsel ve duygusal bir çaba göstererek liderlerle bir bağ kurmaktadır. Dolayısıyla liderle kurulan bağ, onun kişisel özelliklerinin yanı sıra siyasal yapı ve siyasal kültür ile beşeri sermaye olarak adlandırılan bireyin duygusal sermayesinin birer sonucudur.

BÖLÜM III: TÜRKİYE SİYASETİNDE SÖYLEME ETKİ EDEN TOPLUMSAL YAPI VE SİYASAL KÜLTÜR

Liderlik ve söylem çalışmalarında çoğu zaman ihmal edilen ya da lider özellikleri ve teorilerine odaklanıldığı için ikinci plana atılan söylemin siyasal tarih ve siyasal kültür içerisindeki yeri, lider kitle etkileşimini anlamlandırmak için kıymetli ipuçları sağlayabilir. Gerçekten de geçmişte yaşanan olgu ve olaylar bugünün siyasetine, liderliğe ve söyleme doğrudan ya da dolaylı katkı sunmaktadır. Tarihsel tecrübeler, siyasal gelenek ve siyasal kültür, ülke siyasetinin belirleyicileri arasında yer almaktadır (Demirel, 2019). Bu yönüyle metodolojik olarak tarihselci/yorumsamacı bakış açısı ile liderlik ve söylem çalışmak, önemli bir yol gösterici olacaktır. Siyasal kültürün ve siyasal yapının motiflerini, geçmişten gelen sembolleri ve geleneksel siyaset yapma biçimleri ile toplumsal yapı içerisinde ortaya

çıkan lider tipolojisinin toplum psikolojisi bağlamındaki yansımalarını incelemek bu bağlamda önemlidir.

Çünkü siyasetin dinamikleri, siyasal hayatla, siyasal tarihle, kültürel kodlarla ve kültürel birikimlerle yakından ilişkilidir. Siyasetin psikolojisi, geçmişle, yaşanılmış siyasal ve yönetsel tecrübelerle ve tarihsel süreklilik içerisindeki siyasal, sosyal ve kültürel dinamik ve kodlarla ilintilidir.

3.1. Türkiye Siyasetinde Lider Söyleminin Tarihsel-Kültürel Arka Planı

Osmanlı- Türkiye modernleşmesi sürecinde devlet, esasında modernleşme öncesinde var olan paternalist imgesini belirgin bir biçimde hissettirerek kültürel kodların resmi ideolojinin gerisinde kaldığı bir ortam oluşmasına zemin hazırlamıştır. İlgili durum Osmanlı- Türkiye siyasi tarihi açısından bir devlet geleneğidir. Siyasal, sosyal ve kültürel kodları merkezileştirmek bu geleneğin içerisinde artan bir biçimde var olmuştur. Kimi zaman Türk- İslam kültürüyle etkisini gösteren kimi zaman da Anadolu'da yaşayan diğer kadim medeniyetlerin kültürel kodlarıyla donanan Türkiye siyaset pratiğinde tarihsel olarak özgün bir yönetici-yönetilen ilişkisi mevcuttur (Lewis, 2004). Lider kitle ilişkisinin kültürel ve geleneksel kodlarının bulunabileceği bu tarihsel arka planda halkın kendisini kimi zaman siyasetin nesnesi kimi zaman da öznesi olarak kabul ettirdiği bir denge bulunmaktadır. İmparatorluk döneminde *Pax Ottomana* (Osmanlı Barışı) dönemi olarak bilinen ve adalet döngüsü ile sembolleşmiş siyasal meşruiyet, İmparatorluğun iç ve dış sebeplerle modernleşmeye ve merkezleşmeye başlamasıyla dönüşmeye başlamıştı (Zürcher, 2000 ve Bora, 2017). Osmanlı-Türk modernleşmesinin başlangıcı olarak kabul edilen bu evrede ise yöneticilerin eliyle gerçekleştirilen reformlar göze çarpmaktadır (Zürcher, 2000). Tanzimat ile başlayan, Islahat Fermanı ile devam eden ve I. Ve II. Meşrutiyet ile önemli aşamalar kaydeden ilgili reformlar, devlet erkânının ve askeri- bürokratik elitlerin yukarıdan aşağıya doğru uyguladıkları politik bir yöntemi içermektedir. İlgili modernleşme sürecinin yöntemi, imparatorluğun son dönemine ve cumhuriyete miras

kalan yukarıdan aşağıya bir toplum modernizasyonu yöntemi miras bırakmıştır.

3.2. Türkiye Toplumunun Siyasal Davranışının Yapısal Temelleri

Bir imparatorluk bakiyesi olan, Pers, Roma, Bizans ve Osmanlı siyasal ve yönetsel pratiklerinin miras kaldığı Türkiye’de siyaset kurumu, bu tarihsel geçmişten sosyolojik ve psikolojik olarak etkilenmiştir (Karpas, 2010). Türkiye’de yönetim pratiğinin ve siyaset kurumunun kendine has dinamikleri ile siyasal kültür de bu ekseninde oluşmuştur. İlgili siyasal kültür ve yönetim pratiği içerisinde karar alma yöntemlerinden liderlik yapma biçimlerine ve bunların toplumdaki karşılığına kadar pek çok siyasal unsur dönüşerek bu mirası devam ettirmiştir. Liderlik ve lider söylemi pratiği de, bu tarihsel mirastan belirgin bir biçimde etkilenmiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden itibaren devlet yöneticileri ve elitleri, Batı’ya karşı ekonomik, teknik, teknolojik, askeri ve nihayetinde siyasal üstünlüğün kaybedilişi üzerine çokça kafa yormuştur. Ayrıca yönetici-elitler aksiyon alma girişimlerinde bulunmuş ve çoğu zaman “halk için halka rağmen” ifadesinde vücut bulduğu gibi şekilci kurumsal dönüşümleri hayata geçirmek üzere yenilik ve modernleşme faaliyetlerini ve uygulama pratiklerini devlet eliyle ortaya çıkarmıştır (Söğütü, 2010). İlgili modernleşme yöntemi ve pratiği, oldukça merkezi olan ve kimi zaman halkla bütünleşmekten uzak bir profil çizmiştir. Bu bağlamda Türkiye siyasi tarihi içerisinde daima önemli bir pozisyonu ifade eden liderlik, diğer tüm siyaset bilimi kavramları gibi salt Batı siyaset teorileri ya da demokrasi teorileri ile değil aynı zamanda içinde yaşanan siyasal kültür ve ilgili modernleşme pratiği ile açıklanma ihtiyacı hisseder.

Türkiye siyasetinde modernleşme tarihinin başlangıcından beri devlet yöneticilerinin ya da liderlerinin öncülük ettiği bir siyasal dönüşüm sürecinden bahsedilebilir. Fakat Osmanlı’nın son döneminden itibaren başlayan bu modernleşme ve dönüşüm süreci, halk dinamikleriyle ya da halk hareketleriyle değil, daha çok devlet erkânı ve elitleri eliyle gerçekleşmiştir. Bu olgu, Türkiye Modernleşme Tarihi’nin süreklilik arz

eden bir özelliği haline gelmiştir. Yukarıdan aşağıya doğru gelişen, geleneksel olana mesafeli, halk adına düşünme ve onlar adına karar belirleme özelliğini barındıran, aynı zamanda bunu siyasal, sosyal ve kültürel bir hegemonya ile sağlayan Türkiye Modernleşmesi, patriarkal özellikler taşımaktadır. Mezkûr modernleşme pratiği, metodolojik olarak Anglo-Sakson ya da İngiliz tedrici ilerlemesinin aksine Fransız tipi hızlı ve Jakoben anlayışa bağlı yenilenme ögeleri taşımaktadır.

III. Selim ile başlayan ve Mustafa Reşat Paşa dönemi ile devam eden modernleşme süreci, II. Mahmut ve Abdülmecid dönemlerinde bizzat padişah eliyle sürdürülmüş, daha sonra İttihat ve Terakki liderlerinin öncülüğüyle devam etmiş ve en nihayetinde cumhuriyet kadroları eliyle kurumsallaştırılmıştır (Karpas, 2001). Osmanlı-Türkiye modernleşme süreci, yukarıdan aşağıya geliştiğinden modernleştikçe merkezileşen, kimi zaman devlet başkanının çoğunlukla da bürokratik hiyerarşinin güçlendiği siyasal bir yapı ve buna bağlı olarak devlete ya da yönetici kadrolara yakınsak olanın güçlendiği toplumsal bir olgu ortaya çıkarmıştır.

Sosyolojik açıdan bir değerlendirme yapılacak olursa, Osmanlı-Türkiye modernleşmesi, devlet erkânı ve elitleri tarafından bizzat yönlendirilen ve sosyal hayatın doğasına aykırı bir şekilde halktan değil, bizzat yukarıdan aşağıya yürüyen bir süreç olmuştur (Söğütü, 2008). Eğer sosyal psikoloji ve siyaset psikolojisi açısından bir tahlil yapılacak olursa, ilgili modernleşme sürecinin bir ebeveyn çocuk ilişkisi metaforuna yakın durduğu görülebilir. Osmanlı-Türkiye Modernleşme süreci içerisinde devlet yöneticileri, ana-baba figürü rolüne bürünerek ve halkı ergin olmayan bir çocuk gibi görerek bu süreci kendi denetimi ve kontrolü içerisinde sürdürmüştür.

Osmanlı-Türkiye modernleşme pratiği, hâlihazırda özel teşebbüsün ve özel sermayenin kültürel, sosyolojik, siyasi ve diğer pek çok nedenle gelişmemesine de bağlı olarak devlet yöneticileri ile halk arasında var olan sosyolojik farkı derinleştirerek yeni bir zümre ve elit ortaya çıkarmıştır. Özel müteşebbisin ve sermayenin gelişip serpilememesi nedeniyle İmparatorluktan itibaren miras kalan olgu, bürokrasi eliyle modernleşme

pratiğidir. Osmanlı’da ve onun bakiyesi olarak kabul edilen Türkiye’de yukarıda ifade edilen faktörler sebebiyle iktisadi, sosyal ve siyasal olarak devletin ve onu yöneten zümrenin hayatın hemen her alanında güçlü aktör olarak var olmasına neden olmuştur (Çaha, 1997; Söğütü, 2010). Devletin güçlü bir belirleyici olması, aşkın devlet pratiğiyle kendisini modern dönemlere de taşıyan bir olgu olmuştur. Hatta çağdaş Türkiye pratik siyasetinde devletin aşkınlığına ilişkin pek çok teorik ve pratik tezin varlığından dahi bahsedilebilir.

Mezkûr durum, hem sosyolojik olarak hem de psikolojik olarak devleti ve onu idare eden yöneticilerin “baba”, “ebeveyn” ve toplumu da “çocukları” olarak gören paternalist anlayışın hâkim olmasına yol açmıştır. Aynı zamanda bu olgu, iktisadi olarak güç sahibi olunan devletin yöneticilerinin toplumu siyasi ve kültürel olarak kontrol altında tutmasına neden olmuştur (Mardin, 2018). İlgili durum, Türkiye’de hayatın her alanında olduğu gibi devletin ve kendine halka vasilik ederek onlar adına karar alan bürokratların kendilerine güvenli bir alan olarak tarif edilebilecek bir statüko oluşturmalarına neden olmuştur.

İlk bakışta oldukça farklı sebeplerle ortaya çıktığı iddia edilebilecek olan bürokrasinin tarihsel derinliklere dayanan iktisadi ve siyasi gücü, esasında paternalist yönetim anlayışına uygun siyasal ortam sebebiyle kendini devamlı surette var edebilmiştir. Şerif Mardin’in Türkiye siyasetinin geçmişine ışık tutan merkez-çevre ilişkileri (2018), Kemal Karpat’ın devlet elitleri ile halk arasındaki demokrasi mücadelesi (2009) olarak tanımlamaya giriştikleri bu temel olgu, Türkiye siyasetinin ve liderlik biçimlerinin tarihsel/kültürel anlamda temel taşı ve dinamiği görünmektedir.

Ayrıca Heper’in ilgili modernleşme süreci için, birlikte sorun çözmekten uzak bir toplum psikolojisinin aşkını devlet mekanizmasına neden olduğu yorumu dikkat çekicidir. Heper, toplumun farklı kesimlerinin, bir arada yaşama olgusunu ve ona bağlı sorunları çözebilme iradesini uzlaşma yoluyla ortaya koyamadıkça yukarıdan aşağıya dönüşüm sağlayan Hegelci aşkın devlet olgusunun süreceğini ifade etmektedir (Heper, 2010). Bu bağlamda toplumsal tabanda oluşacak bir sivil uzlaşmanın ve toplumsal

sözleşmenin önemi, siyaset ve sosyal bilimler açısından yadsınmaması gereken bir olgudur. Fakat imparatorluktan cumhuriyete modernleştikçe merkezileşen aşkın bir devlet geleneği ve gelişmemiş bir sivil toplum miras kalmıştır. Sivil toplumun gelişmemesi olgusu ve onu ortaya çıkaran siyasal kültür, elit ve devlet ilişkisi, Türkiye’de yakın döneme kadar toplumun tepkiselliğiyle Menderes, Demirel, Ecevit ve Erbakan gibi popüler liderlere iktidar şansı tanımıştır. Söyleminin dinamizmi ile diğer liderlerden oldukça farklılaşan Erdoğan liderliği ve AK Parti’nin yaklaşık yirmi üç yıllık kesintisiz iktidarı ise, ilgili eksikliği ve boşluğu söylemsel üstünlükle ve anılan söylemsel üstünlüğün tarihteki başarılı örneklerinden farklı olarak toplumu ve siyasal kurumları dönüştüren söylem stratejisi sayesinde uzun süre iktidarda kalmayı başarmıştır.

3.3. Türkiye Siyasetinde Cumhuriyetin Söylemsel Mirası

Türkiye toplumu; kültürü, toplumsal dinamikleri ve kodları bakımından Batı’dan ayrılmaktadır. Osmanlı’nın son dönemindeki ekonomik, askeri ve siyasi gelişmeler, uzun süren savaşlar ve buhranlar ve yeni, genç bir cumhuriyet olan Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ve gelişim süreci pek tabii ki doğrudan siyaseti psikolojik olarak etkilemiştir. Osmanlı’nın iktisadi, sosyal ve en sonunda 1. Dünya Savaşı ile askeri ve siyasi olarak yıkılışa girmesi, Osmanlı münevverlerini Batıcılık, İslamcılık ve Osmanlıcılık Türkçülük gibi akımlara yöneltmiştir. Fakat Balkanlar’da ve Ortadoğu’da yaşanan toprak kayıpları, o dönem için Osmanlıcılık fikrinden vazgeçişe itmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu dağınık yapı bir liderliğe ve birleşime ihtiyaç duymuştur. Diğer üç fikir, ülkenin kurtuluşu için Kuva-i Milliye ve Trakya ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile Erzurum, Sivas Kongreleri ve Temsil Heyeti ile bütünleşerek TBMM’yi kurmuştur. İmparatorluktan Cumhuriyet’e yönetimde etkin olan okumuş asker- bürokrat kökenli elitler ile yoksullaşmış ve çoğunlukla rençperlik yapan yani tarım ile uğraşan bir halk miras kalmıştır (Tanör, 2015).

Cumhuriyetin siyasası, bu derin uçurumu tarım ve sanayideki kalkınma hamleleri ile gerçekleştirmek üzere kuruluyken, modernleşme ve aydınlanmanın kalkınmayla bir yürüyeceği iddiasını da sürdürmüştür. Diğer

bir ifadeyle kalkınma hamleleri ise, uzun ve yorgun savaşlardan çıkmış bir imparatorluk bakiyesinin eskiye dair pek çok sosyolojik ve psikolojik bağları bulunan kurumları modernleştirme hamlesiyle birlikte dūřün÷lmüştür. Çünkü cumhuriyetin kurucuları eskiye dair yapılan hataların aynı sonuçlar doğuracağını dūřünerek kalkınmanın ancak modernleşme olgusu ile birlikte dūřün÷leceği kanısına varmışlardır. Modernleřme projesi, kısa sürede bir etki-tepkiye dönüşmüştür ve devlet eliyle geliştirildiği için bir takım eleştirilere de maruz kalmıştır. Modernleřme süreci, pek çok yenilik ve kurumsal köklü reform getirmekle birlikte yıllar içerisinde Tanzimat'tan itibaren miras kalan şekilcilik ve bürokratik hegemonya gibi kamu yönetimi ve siyaset biliminin yozlaşma olarak ifade ettiği bir takım yapısal ve ilkesel sorunlarla çevrelenmiştir (Çaha, 1997 ve Heper, 2010).

Esasında ilgili sorunun sebebi, Osmanlı- Türkiye modernleşme tarihi içerisinde eliyle sosyolojik ve psikolojik tabanı olan toplumsal sorunları yani yapısal sorunları kanun, kurum, ya da şekilsel düzenlemeler gibi oldukça teorik yollarla ve devlet eliyle çözme mantığından kaynaklanmaktadır. Oysaki sosyolojik sorunların kaynağı çoğunlukla pratik hayattaki siyasal kültürle ve toplumsal yapıyla ilişkilidir. Hatta bu sorun literatürde sıklıkla sivil toplumun zayıflığı ile de ilintilendirilmektedir. Türkiye siyasetinde imparatorluğın son yıllarından bugüne kadar sorunun kaynağının teorik çerçeve içerisinde aranması ve çözüm yollarının sadece kurum kurmak ya da yasa yapmak biçiminde sonuçlanması sonucunda kendisini tekrar eden bir askeri-bürokratik elit ve demokratik gelişim üzerinde vesayet öne süren kurumlar ortaya çıkarmıştır. Bu durum siyasal tarih boyunca demokrasi taleplerinin önünde engel olmakla birlikte, psikolojik bir tepkiselliğe yol açarak çok partili hayata giden yolun önünü açacaktır. Fakat gelişmenin, modernleşmenin ve kalkınmanın kurum kurmak ya da yasa yapmak üzerine indirgenmesi ya da siyasal şekilcilik, diğer partilere de sirayet eden bir olgu olarak ortaya çıkacaktır.

Cumhuriyetin imparatorluktan aldığı siyasal kültür mirası ve pozitivist aydınlanmacı siyasal geleneği, modernleşmeyi “halk adına halka rağmen” sloganında kendisini ifade eden bir yöntemi tercih ettiğinden

Türkiye’de çok partili hayata geçiş süreci ve demokrasiye kavuşma süreci gecikmiştir. Bu durumun sebepleri arasında imparatorluğun uzun yıllar boyunca farklı millet ve etnik unsurları bir arada tutma (Osmanlıcılık ve İslamcılık) düşüncesinin kısa vadede tam tersi istikamette sonuçlar doğurmamasıdır. İkinci olarak da özellikle Cumhuriyet döneminde yeniliğin, modernleşmenin ve muasır medeniyet seviyesine erişmenin yukarıdan aşağıya, devlet ve bürokrasisinin bir “ihtilal” ile var edileceğinin umulmasıdır (Tanör, 2015). Durkheim’ın toplumu bir organizma olarak gören anlayışından esinlenilerek “imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitleyiz.” söylemi ön plana alınırken, Comte’un pozitivizmi “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir ve fendir.” ifadesine yapılan sık atıflarda kendisine yer bulur (Demirel, 2013). Rousseau’nun etkilediği Fransız Devrimi’nden esinlenerek yapılan reformlarda belirli bir modernleşme yöntemi ve ona bağlı bir söylem bütünlüğü göze çarpar.

Cumhuriyetin modernleşme yöntemi, Osmanlı’nın son döneminden bakiye olarak kalan devlet eliyle modernleşme geleneğinin bir bakıma devamı olarak sayılabilir. Cumhuriyet kadroları, devletin örgütlenmesinde saray bürokrasisinden tek partili, Batıcı olduğu iddiasını taşıyan Fransız tipi bir Jakoben devlet bürokrasisine geçiş yapmış, bu bağlamda hegemonyayı da klasik ve giderek katı işleyen bir asker-elit bürokrasisi üzerine kurmuştur (Yeğen, 2001 ve Köker, 2001).

Hızlı, yukarıdan aşağıya doğru ve devlet eliyle modernleşmeye yoğunlaşmış olan Cumhuriyet kadroları, Osmanlı devlet geleneğindeki askeri-bürokratik yapının oldukça benzerini laiklik ve milliyetçilik motivasyonları üzerine inşa etmiştir (Yeğen, 2001) Tevfik Fikret’in Batıcılığı ile Ziya Gökalp’in Türkçülüğü, cumhuriyet ideolojisinin temel motivasyonu olarak belirlenirken, askeri-bürokratik bir yapıyla ve yukarıdan aşağıya doğru işleyen aşkın bir ulus-devlet kurulmak istenmiştir.

Halkçılık ilkesinde ise Rus Devrimi’nin etkisi olduğu, milliyetçilik ilkesinin bir ulus devlet milliyetçiliği bağlamına bürünmesinin nedenlerini ise Osmanlıcılık, İslamcılık ideolojilerinin İmparatorluğun kurtuluşunda

başarısız bulunmasında ve zamanın ruhunun Ziya Gökalp milliyetçiliği etkisine izin vermesinde aranabilir (Zürcher, 2001).

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin mezkûr asker-bürokratik egemenliği ise uzun yıllar devam etmiş ve ilgili askeri-bürokratik yapı, yukarıda açıklanmaya çalışılan psikolojik motivasyonlar üzerine kurulmuş olan statükoyu zaman içerisinde bir vesayet yöntemi içerisinde koruma yoluna girmiştir. Dinamik başlayan cumhuriyet kadroları ve bürokrasisi, yukarıda ifade edilen nedenler ve koşullar gereğince statik bir yapı halini almış ve kendisini yenileyemediğinden ve çağa ayak uyduramadığından dolayı statüko ve ilgili statükonun savunucusu haline gelmiştir (Çelik, 2001).

Bu yönüyle Kemalizm, yukarıdan aşağıya bir modernleşme pratiği getiren resmi bir ideoloji olmuş ve zamanla bu ideolojinin işlevi ise bir Jakoben bürokratik-askeri yapının korunmasına dönüşmüştür (İnsel, 2001 ve Gevgilili, 2001). Bu bağlamlarıyla değerlendirildiğinde Kemalizmi, siyasi bir inanç sistemi, eylem ve fikirler kümesi, yönetici sınıfının siyasal sistemi ve rejimi meşrulaştırmak için ortaya atılmış fikirler kümesi olarak tanımlamak, Türkiye siyasetine hem teorik hem de pratik anlamda fayda sağlayacak bir bakış açısı sunacaktır.

Ayrıca Kemalist ideolojinin temel ilkelerinden olan inkılâpçılık ve laiklik ilkelerinin varlık nedenlerini de cumhuriyetin kurucu kadrolarının, Osmanlı'nın son dönemlerinde modern Batıcı bir eğitim sistemiyle yetişmiş olmalarında ve Osmanlı-Türk aydınının İmparatorluğun çöküşünün Batı'nın ilerleyişini takip edememesinde aramalarından kaynaklandığı ifade edilebilir (Zürcher, 2001 ve Karpat, 2001).

Fakat sadece teknik ve teknolojiyi değil aynı zamanda medeniyet tasavvurunu da benzer biçimde Batı'da aramanın ve kültüre ait olan tüm değerlerin terk edilmesinin ve hatta dışlanmasının toplum psikolojisi açısından topyekûn bir özgüven eksikliğine ve geleceğe dair amaç kaygısı gütmeyen hantal bir devlet ve bürokrasi aygıtına mal olmuştur. Bu yönüyle Kemalist söylemde, Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura gibi Balkan Savaşları'nın psikolojisini yük edinmiş bir kuşağın travmatik izlerini görmek mümkündür. Benzer biçimde I. Dünya

Savaşı, Rus Devrimi, Kurtuluş Savaşı ve İmparatorluğun yıkılışı gibi son yüzyılın önemli olaylarının derin travmatik etkileri de belirgin bir biçimde görülmektedir (Zürcher, 2001). İlgili durum, toplumsal ve siyasal açıdan kayıp ve yas psikolojisini bir arada barındıran, pratik, rasyonel fakat aynı zamanda hızlı, çabuk sonuç almayı bekleyen ve yukarıdan aşağıya gelişen politika yapım süreçlerinin önünü açmıştır. Kemalizm'in Tanzimat'tan beri süren materyalist, Batıcı pozitivist görüşe yakın bir metodolojiye hâkimiyetinin sebeplerini, hem dönemin ruhuyla hem de Batı modelli eğitimin etkisiyle hem de İmparatorluğun çöküşüne engel olmak için uygulanan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi ideolojilerin tek başına başarılı olamadığının düşünülmesiyle açıklamak mümkündür. Cumhuriyet Dönemi'nde resmi ideoloji olarak da tanımlanan ve devlet erkânının modernleşme çabalarının bir ürünü olan Kemalizm, zaman zaman hegemonik bir güç görünmekte, kültürel iktidara, dile ve söyleme etki etmektedir. En nihayetinde Cumhuriyet Dönemi'nde devlet eliyle modernleşmenin itici gücü olan Kemalizm, önceleri devleti, devletin resmi ideolojisini ve merkezi temsil eden bir söyleme sahipken giderek “halka rağmen halk için” söylemiyle sadece askeri-bürokratik elitler tarafından savunulan bir ideolojiye dönüşmüştür. Özellikle 1960, 1971, 1980, 1997 Darbeleri'nde ilgili dönüşümün izdüşümlerini görmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle Türkiye'deki darbe geleneğinin arka planında askeri-bürokratik elitizmin ve onun statükosunun korunmasının psikolojik motivasyonunun bulunduğunu söylemek yerinde olur. Bu nedenledir ki, çok partili hayata geçiş ile birlikte Mardin'in (2018) ve Erdoğan'ın (1993) belirttiği gibi merkezde yer alan askeri-bürokratik elitler, çevreden gelmekte olan siyasal hareketlerle çatışma içinde olmuşlardır. Mardin'in bahsettiği merkez-çevre ilişkisi ve gerilimi, doğrudan doğruya asker-sivil geriliminin sosyal-psikolojik ve politik psikolojik bir nedenselliği olarak da yorumlanabilir.

İlgili çatışma, Türkiye siyasetinde 2017 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin kabulü ve uygulanması sürecine kadar devam eden asker ile sivil siyaset arasındaki gerilime karşılık gelmektedir. Türkiye siyasetinde darbelerin ve bürokratik-askeri vesayetin psikolojik motivasyonları arasında

ilgili hegemonya mücadelesini yadsımamak gerekmektedir. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki kayıp ve yas psikolojisi ile cumhuriyetin kuruluş psikolojisi, Türkiye siyasetinin sonraki evrelerini de etkileyecek yeni egemenlik mücadelesinin önünü açmış görünmektedir.

3.4. Demokrat Parti ve Menderes'in Sivil Siyaset Mücadelesi

Devletin merkezileşmesi ve bürokrasinin her alana hâkim olması, genç cumhuriyetin uzun süren savaşlar sonucunda merkezileşmiş biçimde gelişmesine ve güçlenmesine zemin hazırlamış, fakat aynı zamanda yerli özel sermayenin yeterince ortaya çıkamamasına, çoğulcu ve çok partili hayata geçişin gecikmesine yol açmıştır. Merkezi yönetim ve egemen bürokrasinin yukarıdan aşağıya doğru işleyen yönetim tarzı, toplumsal ve siyasal hayatı derinden etkileyen bir süreç oluşturmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile ilgili tüm iktisadi, siyasi, sosyolojik ve sosyal-psikolojik yapısal sorunlar, giderek derinleşmiş, toplum ve siyaset kurumu, çok partili demokrasinin eksikliğini derinden hissederek hale gelmiştir (Karpat, 2009).

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın sonuçları ile beraber II. Dünya Savaşı'nın zorlu şartları, Türkiye'de 1940'lı yıllarda çok partili hayata geçişi etkileyen faktörler olmuştur (Şahin, 2021 ve Erdoğan, 1993). Nitekim çok partili hayata geçiş ile birlikte halkın kahir ekseriyetinin istek ve taleplerini ortaya koyarak bir söylem farklılaşması ile kitleleri etrafında toplayan Demokrat Parti (DP), siyasi iktidar deneyimi ile karşı karşıya kalmıştır (Baykal ve Çaha, 2021). Adnan Menderes'in liderliğindeki DP, pek meşhur olmuş “Yeter, söz milletin!” slogan ve söylemiyle siyasal yapıyı kendi başına ifade eden ve değişim rüzgârları estiren dinamik bir sembol haline gelmiştir. İlgili slogan, uzun yıllar bürokratik yönetimin yukarıdan aşağıya almış olduğu kararların dışavurumu ve tepkisi olarak nitelendirilebilecek bir itiraz biçimidir. Diğer bir açıdan ilgili dışavurum, modernleşme sürecinin en başından beri hayatın her alanında kendisini söz sahibi olarak gören devlet bürokrasisinin iktisadi ve sosyal olarak tahakkümüne karşı bir tepki hüviyetindedir (Mardin, 2018). Gerçekten de Demokrat Parti'nin, onun lideri Adnan Menderes'in ve arkadaşlarının

iktidara gelişi, o dönemdeki CHP'nin "halk için halka rağmen" söyleminin ifade ettiği halkı, toplumu ve piyasayı bir organizma gibi bütün gören modernleşme anlayışına da bir karşı çıkıştır.

İlgili durumun siyaset pratiği ve söylemindeki karşılığına bakıldığında toplumu bir organizma gibi bütün gören Durkheimcı gelenek, Batıcı modernleşme politikalarını devlet eliyle hayata geçirmeyi savunan İttihat ve Terakki Partisi ve Cumhuriyet Dönemi'nde onun yerini alan Cumhuriyet Halk Fırkası (Cumhuriyet Halk Partisi) tarafından temsil edilmiştir. Bunun karşısında tarım sektörüne dayalı üretim yapan taşra eşrafı ile ahalisinin önde gelenlerinin muhafazakârlığı, gelenekçiliği ve liberal tutumlarının oluşturduğu bir söylemi önceleyen DP, CHP'nin içinden çıkan bir muhalefet partisi olarak var olmuştur (Karpaz, 2009).

Batıyı ikonik, simgesel ve sembolik olarak taklit etmeyi, modernleşme olarak gören askeri-bürokratik kadrolar ile ilgili politik düşüncelere, tutumlara ve politikalara karşı duran, çoğu zaman popülist bir dile bürünen, muhafazakar ve gelenekçiliğin rasyonel temsilcisi olan sivil unsurlar, daima rekabet halinde olmuştur. İlgili rekabet, en az eylem yoluyla olduğu kadar söylem yoluyla da siyasal üstünlük elde etme çabasını kendi içerisinde barındırmıştır. Fakat İmparatorluğun son döneminden itibaren cumhuriyete miras kalan askeri-bürokratik elitlerin, CHP yönetimleri ile dirsek temasında olması ve yukarıdan aşağıya modernleşme projesinde yakın rol oynaması ile DP'nin bürokratik elitler ve egemenlik yerine orta sınıf ve eşrafı koyma çabası, bir siyasal gerginliğe sebep olmuştur. Askeri-bürokratlar ve CHP ile DP arasındaki ilgili siyasi gerilim, askeri darbe ile neticelenmiştir. Çünkü bürokratik elitler, sahip oldukları statükoyu korumak ve siyasetçilerin astları değil üstleri olarak kalmak istediklerinden vesayetçi yapıyı korumak istemişlerdir (Heper, 2010). Bürokratik-askeri güç odaklı bir statüko, korunmak istenmiştir. Ayrıca uluslararası ilişkiler açısından, mezkûr bürokratik-askeri statünün devamı meselesini ülkenin NATO ile ittifakı konusunda elzem görüldüğü ve Rusya ile yakınlaşılmasının engellendiği biçiminde de ele almak da mümkündür (Erdoğan ve Aslan, 2021).

Sonuç olarak çok partili hayat ve serbest demokratik siyaset, doğal akışından kopartılarak 1960 darbesi ile akamete uğratılmıştır (Karpas, 2010). Cumhuriyet sonrası dönemin bu önemli olayı, toplum ve siyaset psikolojisinde önemli bir kırılmaya yol açacaktır. Söz konusu darbe, çok partili hayatla birlikte iktisadi, sosyal ve siyasal olarak güç kaybetmeye başlamış bürokratik elitlerin askeri bir müdahaleyle bu kaybı önlemek uğruna siyasal hayatı kesintiye uğratarak ülkeyi bir Başvekil (Başbakan) ve iki bakanın asılması gibi toplumsal ve siyasal açıdan önemli bir travmaya yol açacak bir belirsizliğe sürüklemiştir. Yürütme erkinin askeri darbe ile yönetimden indirilmesi ve üç devlet adamının hazırlanan sözde mahkemelerle alelade ve alelacele bir surette idama gönderilmesi, önemli pratik kırılmalar oluşturan anti-demokratik uygulama biçimleridir. Askeri-bürokratik elitlerin halkın seçtiği yöneticilerin görevden el çektilmesi ve idam süreçlerine kadar yaşanan siyasal ve toplumsal müdahaleler, açıktan bir toplum tepkisine yol açmasa da sonucu toplum ve siyaset psikolojisi için uzun vadede tarihsel olarak geri dönölmez sonuçlara yol açmıştır (Karpas, 2009).

1960 Darbesi'nden sonra DP'nin söylem, simge ve sembollerini sürdüren Adalet Partisi'nin (AP) iktidara gelmiş olması, ilgili durumun o dönemde kısa vadedeki bir sonucunu ve ipucunu göstermektedir. Uzun vadede ise 1960 Darbesi'nden sonra sivil siyasete önem veren ve askeri-bürokratik elitizme mesafeli duran Ecevit dönemi haricinde CHP'nin iktidara gelecek gücü bulamaması ilgili olguyu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca Türkiye siyasetinde 1960'tan itibaren genellikle sağ ya da merkez sağ siyasetin çoğu zaman darbelerle kesintiye uğramış da olsa iktidarda olması bir diğer tepkisel sonuçtur (Koçak, 2021). Ayrıca ilgili durum psikolojik bir miras olarak 2000'ler Türkiye'sine kadar güçlü biçimde aksedecek, 1980 Darbesi sonrası kapatılan ve 1990'larda aynı amblem ve isimle siyaset sahnesinde yeniden yer alan CHP, ilgili tarihsel ve psikolojik bagajı nedeniyle seçim sonuçlarına göre Erdoğan ve AK Parti karşısındaki ana muhalefet olarak konumlanacaktır.

3.5. 1960- 1980 İki Darbe Arasındaki Sivil Siyaset Mücadelesi ve 1980 Sonrası Özal’ın Liberal Söylemi

Demokrat parti ile başlayan, Demirel ve hatta “halkçı” Ecevit ile devam eden, Özal’ın serbest piyasa vurgusu ile yeni bir anlam ve aşama kazanan ve kimi zaman popülizme kayan bu toplumsal politik dışavurum süreçleri, birbirini izleyen tarihsel neden sonuç süreçleri olmakla birlikte, toplumsal travmaların birer dışavurumları ve siyasi tepkiselliğin örnekleridir. Demokrat Parti’nin bir darbe ile iktidardan indirilmesi ve uzun yıllar boyunca bürokratik vesayete mesafeli olan liderlerin toplum tarafından iktidar yapılması, siyaset psikolojisi, liderlik ve söylem çalışmaları açısından önemli bir ipucu barındırmaktadır. 1960 sonrası askeri-bürokratik vesayetin toplum nezdinde başlayan “irtifa kaybı”, sivil siyaset ve söylem karşısında müdahalelerini artırmıştır. 12 Mart 1971 muhtırası ve 1980 Darbesi’ne kadar yaklaşık dokuz yıllık süreçte yaşanan toplumsal sokak olayları ile sivillerin ülkeyi yönetemedikleri algısını yaratarak askeri-bürokratik güdümlü bir siyasetin önü açılmak istenmiştir (Bora, 2017). AK Parti’nin ve Erdoğan liderliğinin sivilleşme ve demokratikleşme hamlelerine kadar devam eden askeri-bürokratik vesayet olgusu, sivil siyasetin gelişim aksını bozmuştur (Demirel, 2019). Mezkûr süreç içerisinde sivil siyasi liderler, söylemleriyle, eylemleriyle ve politik tutumlarıyla toplumun dönüşümünde kendilerini vasi tayin eden askeri-bürokratik set ve bariyerlerle mücadele etmiş ve bu durum, Türkiye demokrasi yolculuğunun kesintili bir biçimde yol almasına neden olmuştur. Türkiye siyasetinin uzun yıllar boyunca askeri-bürokratik vesayet ve sivil siyaset mücadelesine sahne olmasının demokrasi ve siyaset başta olmak üzere tüm kurum ve kuruluşların, toplumun enerjisini ve psikolojisini sönmüştür. sorunları kronikleştiren ve derinleştiren bir olgu olmuştur.

1980’li yıllara gelindiğinde ise Türkiye siyasetinde Turgut Özal ile birlikte muhafazakârlık ve liberalizm birbirine yakınlaşmıştır (Bora, 2017). Nitekim Özal ve kurduğu hükümetleri, iktisadi serbestlik, birey özgürlüğü, müteşebbis özgürlüğü gibi kavramları muhafazakâr bir tonu olduğu iddia edilebilecek bir siyasa ile Türk siyasetine sistematik olarak ilk defa

tanıştırmıştır. ANAP'ın kuruluşundan beri “ilerici bir muhafazakâr” parti olduğu söyleminin, yenilik, değişim ve özgürlük gibi kavramların oldukça sık kullanılması, Türkiye siyasetinde muhafazakârlık için oldukça önemli bir adımdır.

Turgut Özal liderliği, yukarıda ifade edilmeye çalışılan askeri-bürokratik vesayete toplumsal tepkilerin bir diğer dışavurumudur. Özal, her şeyden önce “sivil”, “halktan” ve liberal bir söylem geliştirerek toplumda karşılık bulmuştur. Menderes, Demirel ve Ecevit lider örneklerinde görülen askeri vesayete karşı mesafeli duruşun tarihsel süreç içerisinde bir diğer örneğini Özal oluşturmuştur. Sivil toplumun, özel teşebbüsün ve sermayenin gelişimi, Özal'ın reformlarıyla genişlemiştir (Kurt, 2018; Baykal ve Çaha, 2021). Bir bakıma halkın geniş kesimi, bilhassa orta sınıf, tarihsel süreç içerisinde Menderes'in yarım kalan hikâyesini, Özal'ın söylemlerinde bulmuş ve Menderes'in “serbestiyet” söylemi ile Özal'ın liberal politikalarını psikolojik ve duygusal olarak örtüştüren motivasyona sahip olmuştur (Karpas, 2009). Ayrıca Özal, içine doğduğu ve yaşadığı kültür ile Batı'da yetişmiş kişiliğiyle hem modernleşmeyi hem de gelenekselliği bir arada bulunduran yapısı ile tarihsel, psikolojik ve sosyolojik olarak toplumun aradığı bir lider tipolojisiyle uyumlu bir kişiliğe karşılık gelmektedir (Karpas, 2010).

3.6. 28 Şubat Süreci'nin Etkileri

Güçlerini kurumlardan alan bürokratlar ile demokratik yollarla iktidara gelmeye çalışan sivil siyasiler arasında uzun yıllar devam eden iktidar mücadelesi nedeniyle, Göka'nın bahsettiği gibi darbelerle ve cuntacı muhtıralarla yarım kalan bastırılmış siyasal hikâyeler ve kimlikler, 1990'lar Türkiye'sinde dışavurum ile kendisini iyiden iyiye hissettirmiştir (2012). Diğer bir ifadeyle Türkiye'de darbeler tarihi, sosyal psikoloji ve siyaset psikolojisi açısından toplumun geniş kesimlerine travmatik kodlar ve “toplumsal fay hatları” miras bırakmıştır. 1960 darbesinde eski Başbakan Adnan Menderes'in, eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun ve eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idam edilmesi, 1970'lerde askerin sık sık kışladan ülke yönetimine müdahale etmesi, 1980 darbesi ve öncesindeki

sokak olayları, 1990'lardaki faili meçhul cinayetler 28 şubat darbesi ve en nihayetinde de 15 Temmuz 2016 hain darbe kalkışması kümülatif olarak toplumu sosyal psikolojik bir sürecin içerisine sürüklemiştir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyet'inin Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir kopuş mu olduğu, yoksa onun devamı ve sürekliliği mi olduğu üzerinde teorik tartışmaların izdüşümlerini pratik siyasette de gözlemlemek mümkündür. 1960, 1971 ve 1980 Darbeleri ile toplumdan dışlanan hemen her kesim ve düşünce, 1990'larda kendisini yeniden bulmaya başlamış, fakat bir başka askeri müdahale biçimini içeren 28 Şubat Darbesi ile karşı karşıya kalmıştır (Çaha, 1997). Fakat 28 Şubat Darbesi, toplumsal dışavurum açısından doğrudan ve dolaylı olarak toplumsal tepkisi yüksek bir müdahale olmuş ve demokratik bir dışavurum süreciyle güçlü bir sivil toplum ortaya çıkarmıştır. Esasen Karpat'ın da üstünde ısrarla durduğu Türkiye Demokrasisi'nin gelişiminde siyasal kültürün dışavurumunun önemi, 28 Şubat süreci ve sonrasındaki dönemlerde daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır (2009). Necmettin Erbakan ve Fazilet Partisi'nin muhafazakâr milli görüş hareketi demokratik zemine taşınmasının da bu dışavurumdaki payı ifade edilmelidir. Erbakan, 28 Şubat dayatmalarına rağmen iktidarını ve partisini meşru olmayan bir yola sokmamış, bilakis partisinin ve siyasal hareketinin demokratik sistem içerisine demokratik bir yöntemle yer bulmasını sağlamıştır (Baykal ve Çaha, 2021).

Çok partili hayata geçişten itibaren ele alınacak olursa anılan süreç, öncelikle halkın kültürel ve geleneksel değerlerine saygılı, onlarla kavga etmekten ziyade mezkûr değerleri en azından korumaya alan, fakat sadece muhafazakâr ya da İslami bir kimlikle değil, aynı zamanda çok sesli yaşama saygı duyan demokratikleşme mücadelesinin dışavurumu gibi okunabilir.

Fakat 28 Şubat ve Batı Çalışma grubunun, toplumsal alana müdahale girişimleri, belki de toplumsal dışavurumun en önemli sonuçlarından birini yaratarak salt bir siyasal iktidar değil, aynı zamanda devlet yönetim felsefesi ve yönteminin değişeceği bir sonuca neden olacaktır (Karpat, 2009). İlgili sonuç, bir yönüyle Türkiye siyasetinde pek belirgin olmayan sivil toplumun var olmaya başlamasını da sağlamıştır. Sivil özgürlük alanına müdahale

politikaları, geniş halk kesimlerini hareketlendirerek siyasal hayata müdahil olmalarının da önünü açmıştır. Kitlelerin politik olmasında ve siyasete katılımın geniş olmasında sivil hayata müdahalenin psikolojik olarak tepkiselliğinin etkisinden bahsetmek mümkündür. Dünya'daki örnekleri gibi Türkiye'de de muhafazakârlar ile liberalleri bir araya getiren, din ve vicdan hürriyeti, dokunulmama hakkı, mülkiyet hakkı, bireyin ve toplulukların özgürlüklerini korunması hakkı gibi negatif hak kavramları ve sivil özgürlüklere müdahaleciliğin önüne set çekme istenci ve psikolojik motivasyonudur.

BÖLÜM IV: DÖNÜŞTÜREN VE DÖNÜŞEN BİR SÖYLEM OLARAK ERDOĞAN SÖYLEMİ

Refah Partisi'nin devamı olan Fazilet Partisi'nde “yenilikçiler” olarak ortaya çıkan Erdoğan ve AK Parti, muhafazakâr ve İslami kültürel kodları temsil ettiğini açıkça belirten, fakat aynı zamanda Türkiye modernleşmesine katkı sunmak isteyen, demokratikleşme, kalkınma kavramlarını cumhuriyetin “muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkma” hedefi ile bütünleşen bir siyasal parti olmuştur. Çoğulcu ve çok sesliliğe bağlılık bildiren, liberal değerlerle barışık olarak ortaya çıkan ve anılan nedenlerle kitle partisine dönüşen ve giderek merkez sağ siyasete ağırlığını koymuş olan AK Parti'nin ve Erdoğan'ın liderliğinin başarısının sırrı, toplumun hemen her kesiminden destek alarak iktidara gelmesini sağlayan kültürel kodlar ve psikolojik dinamiklerdir. Bu bağlamda Erdoğan liderliğindeki AK Parti'nin iktidara gelişi, tarihsel olarak Menderes, Demirel, Ecevit, Özal ve Erbakan gibi liderlerin karşı karşıya kaldıkları bürokratik-askeri vesayete karşı son, fakat oldukça belirgin bir dışavurumdur (Göka, 2012). İlgili dışavurum, Erdoğan'ın liderlik ve siyasi gücünü artıran psikolojik bir motivasyon sağlamıştır.

3 Kasım 2002 seçim sonuçlarını önemli kılan hâlihazırdaki toplum psikolojisi, bu süreçte tarihsel ve kültürel kodlarına yakın, ama aynı zamanda özgürlükçü, çok sesliliğe ve çok kültürlülüğe saygılı, demokratik ve karizmatik bir lider tipine karşılık gelen Erdoğan'ı toplumsal yapının bir gerekliliği olarak seçmiştir. Göka'nın bahsettiği gibi Erdoğan ve partisini iktidara taşıyan koşullar daha çok toplumsal yapının travmalarına karşılık gelen bir dışavurum olarak da okunabilir (2012). Örneğin toplum, siyasal hayat boyunca demokratik hayata müdahale araçlarını, darbeleri, askeri-bürokratik güç odaklarının sivil siyasete, ekonomiye ve toplumsal yapı ve beklentilere olan müdahalelerini, Erdoğan'ın şiir okumaktan ceza aldığı süreç ile Pınarhisar Cezaevi'nde kalmasına neden olan dönemi özdeşleştirmiştir. Diğer bir ifadeyle toplumsal hafıza, Erdoğan'ın liderliğini ülkenin geçmişteki askeri vesayetin sona ermesini sağlayacak bir sivil ve

demokratik bir irade olarak değerlendirmiştir. 15 Temmuz Darbe Girişimi'nden sonra ise toplum, demokratikleşme hamlelerini önemli bir biçimde gerçekleştirmiş bir ülke olan Türkiye'nin kaderini, bekasını ve uluslararası ilişkileri konularında sivil iradenin aktif rol alması olgusunu psikolojik ve ontolojik bir gerçeklik olarak Erdoğan liderliğiyle bütünleştirmiştir. İlgili durum, sosyal psikoloji ve siyaset psikolojisindeki karşılığı olan tarihsel olgu ve olaylar arasında özdeşlik kurma yoluyla lider ile kitlenin bir duygusal bağ geliştirme sürecinin bir psikolojik parçası olarak yorumlanabilir. Çünkü 15 Temmuz sonrası Erdoğan'ın kitlelerle kurduğu iletişim ve diyalog, duygusal yoğunluğu gelişmiş bir siyasal iletişim anlamına gelmekte ve ortak kadere sahip çıkma bilincini ilgili etkileşimde sergiliyor görünmektedir (Erdoğan, 2016b). Fakat Erdoğan'ın anılan söylemsel başarısında muhalefetinin söylemlerini temel olarak hangi söylemsel stratejik çerçeve içerisinde mağlup ettiğini de değerlendirmek gerekmektedir.

Erdoğan, yukarıda ifade edilen siyasal hayat süresince meydana gelen siyasi problemler karşısındaki beklentilerinin önemli bir kısmını söylemselleştirmiştir. Tarihsel süreç incelendiğinde bürokratik-askeri elitlere karşı benzer eylem, söylem ve siyasal pratikte demokrasi mücadelesinde bulunan Menderes, Özal ve hatta Ecevit ile Demirel örneklerinde görüldüğü üzere toplumsal bir dışavurum kendini göstermektedir. Fakat AK Parti'nin ve Erdoğan'ın söylemi, demokratikleşme ve Türkiye demokrasisinin ileriye taşınması bağlamında daha rasyonel, radikal, pragmatist, fonksiyonel ve sonuç alıcı olmuştur (Karpat, 2009). Bunun önemli sebepleri arasında hızlı ve yukarıdan modernleşmenin siyasal kültüre olan etkisi rahatlıkla gösterilebilir. Hızlı ve yukarıdan modernleşme, zaman içerisinde Türkiye'de toplumun geniş kitlelerinin siyaset kurumunu ve devletin tüm bürokratik kademelerini demokratik hale getirme ve demokrasiyi işler hale getirme isteğini bir dışavurum halinde ortaya çıkarmıştır. Erdoğan ise ilgili siyasetten farklı bir dönüştürücü eylemler ve söylemler oluşturmayı başarmıştır.

Erdoğan liderliği ve söylemi, modernleşme süreci içerisinde devlet elitlerinin, asker ve bürokratlarının kendilerine görev olarak addettikleri “toplumu uygarlaştırma ve çağdaşlaştırma” vazifesinden farklılaşan bir dil ile eylem ve söylem kurmuş görünmektedir. Diğer bir ifadeyle toplum, Osmanlı İmparatorluğu’nun son iki yüzyılından beri var olan bürokratik vesayetini yerine halk iradesini ve sivil siyaseti ön plana almakta ve bürokrasinin kendi alansal sınırlarına dönmesini istemektedir. Erdoğan ise ilgili tepkiselliğin eylem ve söylem yoluyla siyaset kurumuna taşımayı başarmıştır. Halkın sosyal, iktisadi ve siyasal hayatı sönümlendiren her askeri darbenin sonucunda askeri- bürokratik hegemonyanın yanında konumlayan partileri değil, vesayete karşı bir siyaset benimseyen partileri desteklemesi ilgili olguya kanıt olarak sunulabilir. 1960 Darbesi’nden sonraki süreçte Adalet Partisi’nin Demokrat Parti’nin devamı olduğu izlenimini vermesi ile 1971 muhtırası sonrası Bülent Ecevit’in İsmet İnönü’yü karşısına alma pahasına asker destekli hükümete onay vermeyen siyaseti ve sivil söylemi ile siyaseten parlak bir dönem geçirmesi bu minvalde örnek verilebilir. Ayrıca Turgut Özal’ın 1980 Darbesi sonrası yapılan 1983 seçimlerinde asker destekli görünmeyen sivil bir siyaset izlediği izlenimini vermesi ile halk tarafından teveccüh görmesi, Türkiye siyasetinde ilgili olguyu destekleyen bir başka örnektir.

Dolayısıyla tarihsel bir açıdan bakılacak olursa da Erdoğan tarzındaki sivil siyasete ve siyasal kültüre yatkın bir politika özleminin toplum içerisinde psikolojik açıdan istendiğinin ve desteklendiğinin görülmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Diğer bir ifadeyle liderliğinin ilk yıllarından itibaren Erdoğan liderliğinin ise sivil siyaseti söylemsel olduğu kadar pratik hayatın bir parçası tayin eden, merkezi olmaktan uzak fakat günlük siyasal söylemin göbeğinde olan ve onun liderliğinden önce çevre olarak tanımlanan muhafazakâr-dindar-milliyetçi seçmeniyle harmanlanmış bir görüntü çizmesi şaşırtıcı olmayan bir olgudur.

Özellikle “*Millî*”, “*yerli*” ve “*milletin değerleri*” gibi kavramları, söylemsel olarak sıklıkla kullanmıştır (Erdoğan, 2015b, 2015e). Bu durum esasen Erdoğan’ın rasyonel, fonksiyonel, pragmatist ve iktidarda kalma

uğruna kimi zaman söylemsel üstünlükle siyaset yapma biçimiyle de doğrudan ilgilidir. Muhalefetin söylemlerini çürütürken kendi siyasal var oluşunu ve siyasi fiillerini ön plana çıkarmak konusunda aktör olarak ön plana çıkan Erdoğan söylemi, karşı tarafı hataya zorlayan stratejilerde oldukça başarılı görünmektedir. Dolayısıyla Erdoğan'ın söylemsel dönüşümünün siyasal bir strateji olduğu, anılan söylemlerden yola çıkarak ifade edilebilir. Aynı zamanda bir taraftan kullanılan dilin ve üslubun halktan biri olma imajını da yansıtmayı siyasal iletişimin bir parçası haline getirirken, diğer yandan muhalefeti söylemsel manevralarla hata yapmaya doğru iten bir eylemsel ve ardından söylemsel taktik uygulamakta görünmektedir. Örneğin Erdoğan'a göre muhalefetin hep eksik, güçsüz ve dağınık olduğuna yönelik ifadeleri söylemlerinin önemli bir parçasının oluşturur: *“En çok hayıflandığım konulardan bir tanesi şöyle dışımıza göre bir muhalefet bulamamış olmamdır.”* (Erdoğan, 2019e). Erdoğan'ın muhalefeti güçsüz imgelemesi uzun yıllardan beri devam eden ve tekrar ile sosyal psikolojide karşılık bulmuş, koruyucu, tehditleri tanımlayan ve bertaraf ederek, savıcı bir siyasal liderlik geliştirmesi, muhaliflerine karşı başarısında önemli yer tutmuştur.

Erdoğan'ın liderliğinde dilin ve söylemin kullanımı, “milletten biri gibi” olduğunu göstermenin ön aracıdır. Erdoğan ilgili dili ve söylemi kullanırken *“milletin adamı”* ifadesiyle muhalefetin fikirlerini çürütme ya da etkisizleştirme yoluna gitmiştir. Türk'ün de vurguladığı gibi (2018). Erdoğan anılan üslubu ve dili kullanırken halkçı, memleketçi ve milliyetçi olmanın yanında halk içinde “acıları çekmiş ya da deneyimlemiş tecrübe ve birikim sahibi olmuş” bir psikolojik etkiyi de tonlamaktadır:

“...Gözünü yola dikmiş, oğlunu bekleyen annelerin yüreğini biz biliriz, evladını kaybetmek nedir, babasız, anasız büyümek nedir? Biz biliriz, emeğiyle alın teriyle geçinmeyi biliriz. İşten atılmanın acısını da üniversite kapısından boynu bükük geri çevrilmenin sızısını da biz biliriz. Susmanın ve susturulmanın, konuştuğu, yazdığı için mahkeme koridorlarına düşmenin, şiir okuduğu için mahpus damlarında gün saymanın nasıl bir hissiyat olduğunu biz biliriz”, “...İnsanı biz biliriz,

demokrasi mücadelesini biz verdik, şehirciliği de biz biliriz, bunlar bu işi anlamazlar.” (Erdoğan, 2013e, Türk, 2018). İlgili söylemiyle Erdoğan, topluma “bizden biri” imajını, imgelemine ve sembolünü ön plana çıkaran bir liderlik algısı üzerinden muhalefeti ise dışsallaştırıcı bir imgelem ile çözerek bertaraf ediyor görünmektedir.

Zaman zaman millet, milliyet gibi kavramlara atıf yaparak “milli irade” kavramını ön plana alan bir söylemi inşa etmeye yönelik stratejinin de uygulama alanı bulduğu görülmektedir.

“...milleti de, milliyeti de, vatan ve millet sevgisini de biz sizlerden öğrenecek değiliz” (Erdoğan, 2011c).İlgili dilin ve söylemin uzun yıllar boyunca seçilmesi, Erdoğan’a “halktan biri” imajının yapışmasını sağlamış, anılan imaj muhaliflerini daima ikinci planda tutan bir stratejik hamle olmuştur. Fakat aynı zamanda anılan stratejik söylemlerin samimiyet kaybına uğramayan bir potansiyeli olgusal ve söylemsel örtüşmeyle sağlanmış görünmektedir.

2013 Gezi Parkı Eylemleri ile başlayan süreçten itibaren iktidarını korumak, sürdürmek ve *“dışarıdan geldiğini iddia ettiği saldırıları önlemek”* adına Erdoğan ve partisi; halkçı siyaset yapma biçimi olarak yorumlanan “milli” ve “yerli” söylemlerini fazlalaştırmaya başlamıştır (Erdoğan, 2013a). Erdoğan’ın söylem değişikliği de sosyal-psikoloji ve siyaset psikolojisinin konusu haline gelmiştir. Bu yönüyle MİT Kumpası, 2013 Gezi Parkı Eylemleri, 17-25 Aralık Kumpası, 2015 (7 Haziran ile 1 Kasım) seçimleri sırasındaki terör faaliyetleri ve olayları ile 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Erdoğan’ın söylemi siyaseti ile Türkiye siyaseti açısından bir dönüm noktası olmuştur (Özkan, 2016).

İlk bölümde vurgulanan söylem analizi yöntemi ve eleştirel söylem analizi deseni, Erdoğan’ın temel söylem ve vurguları üzerinden dönüşürken dönüştüren bir lider olmasının sosyal psikoloji, siyasal gelenek, siyasal kültür ve siyaset psikolojisi açısından izdüşümleri ortaya konarak incelenmeye çalışılacaktır. Ağırlıkta mikro ve meso olmak üzere fakat aynı zamanda makro açıdan irdelenecek olan söylemler, hem dönemin sosyo-psikolojisi ve ruhu hem de lider-takipçi ilişkisi arasındaki bağamları

anlamlandırmak açısından önemlidir. Diğer bir ifadeyle lider söylemi ve vurguları ile ilgili söylemlerin kitleler üzerindeki psikolojik etkisini vurgulamak, Erdoğan'ın yıllarca iktidarda kalmasını ve iktidarını sürdürmesini anlamaya katkı sunmayı amaçlamaktadır. Erdoğan'ın söylem analizi 2002-2013, 2013-2017 ve 2017-2023 olmak üzere üç döneme ayrılmıştır. Erdoğan'ın söylemlerinde ve vurgularında söylem analizi açısından dilin psikolojiye, kitle psikolojisi ve sosyal psikolojiye etkisi, söylemin arkasındaki geleneksel, kültürel, siyasal, sosyal ve iktisadi kodlar ile kapsadıkları dönemin ruhu ve psikolojisinin de etkisi analiz edilmeye çalışılmıştır.

İlk dönem, iktidara gelişinden sonraki yaklaşık on yıllık evreye karşılık gelmektedir. İkinci dönem, 2013 Gezi Parkı Olayları ile başlayan Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile devam edip hükümet sisteminin değiştirilmesi referandumunun kabul edildiği ve 2018 Cumhurbaşkanlığı seçiminde güçlenmiş bir Cumhurbaşkanlığı makamına seçilene kadar olan süreci kapsayan ve söylemin kökten dönüşmeye başladığı ara dönemdir. Üçüncü dönem ise 2018 yılı ile başlayan ve hali hazırda devam eden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin uygulandığı dönem olarak sınıflandırılabilir. Çalışmada üç dönem olarak sınıflandırılan Erdoğan liderliği ve söylemi, Duran gibi kimi yazarlar tarafından 2013 öncesi ve sonrası olarak da tanımlanmaktadır (2018).

4.1. 2002'de Başlayan “Yenilikçi” Bir Söylem

Erdoğan'ın ilk dönemi, Osmanlı-Türkiye modernleşmesinden miras olarak kalan kararların kurumlar ve onları yöneten elitler eliyle yukarıdan aşağıya gerçekleşmesi olguyla askeri bürokratik yönetimin sivil siyaseti sınırlandırması olgusunun bu dönemde dönüşmeye başladığı ve yerini etkin bir sivil siyasete bırakmaya başladığı dönemdir. Askerin sivil hayata ve sivil siyasete müdahale etme alışkanlığının, imparatorluktan cumhuriyete miras kalan bir unsur olarak var olduğu ve bunun da siyaset psikolojisi açısından sivil siyasete önemli bir baskı unsuru oluşturduğu söylenebilir. Nitekim Türkiye siyasetinde Menderes, Demirel, Ecevit, Özal ve Erbakan gibi sivil siyasette etkili olan liderler, tıpkı Erdoğan dönemindeki gibi askeri

bürokratik elitlerle politik olarak farklı düşmüş, kimi zaman direnç göstermiş, kimi zaman ise uyumlu söylemler ve politikalar geliştirmişlerdir (Göka, 2012; Mardin, 2018). Fakat Erdoğan'ın darbelere ve demokrasi dışı müdahalelere yüksek perdeden karşı çıkışı, onun dönüştürücü liderliğinin etmenlerinden biridir.

4.1.1. İç Siyasete Dair Söylem

Erdoğan liderliği ise bu olguda önemli bir değişimi ve dönüşümü gerçekleştirmiş görünmektedir. Erdoğan ve iktidarı, Milli Güvenlik Kurulu ile MGK Genel Sekreterliği ve yapısındaki değişiklikler ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin ilgası başta olmak üzere pek çok kurum ve kuruluşun sivilleşmesinde önemli siyasal kararların alınmasına öncülük etmiştir (Aktürk, 2018 ve Göka, 2012). “*Milli irade*”, “*demokratik açılım*”, “*demokratikleşme*”, “*işkence ve fail-i meçhuller dönemini bitirme*”, “*sivil siyaset*” ve “*sivil toplum*” gibi söylemler, hem bu dönem içinde en çok dile getirilen ifadeler olmuş hem de pratik siyasette uygulanmaya çalışılan siyasal söylemler haline gelmiştir (Erdoğan, 2011b). Mezkûr eylem ve söylem tarzı, aynı zamanda devletin, bürokrasinin ve siyaset kurumunun dönüşmesinde önemli bir mihenk taşı olmuştur. Kuşatıcı ve kapsayıcı dil, devlet ile halk arasındaki psikolojik köprüleri sağlamlaştırmış ve sivil siyasete olan güven ve itibarı arttırıcı bir siyasal meşruluk kazandırmıştır. Erdoğan liderliğinin kurumsallaştırıcı yapısının nüveleri, ilgili yıllardan itibaren kendisini göstermeye başlamıştır. Kurumsallaşma, söylem ve eylemin pratik siyasetteki uyumu ile kendisini göstermiştir. İktisadi ve sosyal kalkınma, psikolojik, sosyo-psikolojik, politik psikolojik temellerle oluşturulduğundan Erdoğan'ın siyaseten zor dönemlerinde ve zorlandığı dönemlerde seçmen kitlesinin onu terk etmeyişi şaşırtıcı olmayan bir gerçekliktir (Göka, 2012). Erdoğan, söylemleriyle birlikte gelişme ve kalkınma hamlelerini salt iktisadi değil aynı zamanda psikolojik bir düzlemde gerçekleştirmiş görünmektedir.

Karpat, AK Parti'nin ve onun lideri olan Erdoğan'ın iktidara gelişini, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü dönüşümü olarak tanımlar. Karpat'ın bahsettiği dönüşümlerden ilki modern bir devletin kurulması, cumhuriyetin

yasal ve kurumsal sisteminin inşa süreci olan 1920- 1946 dönemidir. İkinci dönem ise Karpat'a göre 1946'da başlar. İkinci dönemde cumhuriyet; laikliği, modernleşmeyi ve demokratikleşmeyi yeniden yorumlama sürecindedir. Fakat mezkûr evre, onun da belirttiği gibi sancılı ve uzun soluklu bir dönemi işaret eder. Karpat, ikinci evrenin, muhafazakâr demokratların iktidara gelişiyle sonlandığını ve yeni bir evrenin ortaya çıktığını ortaya koymaktadır (Karpat, 2009).

Karpat'a göre üçüncü dönem ise, cumhuriyetçiliği, laikliği ve modernleşmeyi gelenekçilik, muhafazakârlık ve siyasal kültür ile harmanlamış ve benimsemiş bir lider olan Erdoğan ve partisinin iktidara gelişi (2009). Kuruluş sürecinde diğer mevcut partilere göre daha demokratik, dinamik, değiştirici, dönüştürücü, özgürlükçü, çoğulcu ve liberal bir yapıya sahip olan AK Parti'nin ilk döneminde verdiği vaatlerin neredeyse tamamını yerine getirmiş olması, Erdoğan'ın söylemsellik ile eylemsellik arasındaki bağı kurmasında, dönüştürücü ve kalıcılığında belirleyici olmuştur. Bilakis 1990'larda Türkiye'de köyden kente göç eden muhafazakâr çevrelerin kentliler ile kurdukları ilişkiler, toplumsal ve siyasal yapıyı uzun yıllar boyunca belirleyen bir faktör olmuştur. Şehirlerde, bizatihi büyükşehirlerde bir arada yaşamak, özellikle şehrin gecekondu ve çeperlerinde yaşayan geleneksel kültüre bağlı yarı-kentli sakinleri –özellikle de gençleri- hem daha rasyonel hem de daha yenilikçi ve pragmatist bir muhafazakârlık psikolojisine yönlendirmiştir. Refah Partisi'ndeki yenilikçilerin, AK Parti kurucularının ve pek tabii ki Erdoğan'ın bu politik psikoloji ile yetiştikleri ve siyasal kimliklerini bu sayede kazandıkları söylenebilir.

Örneğin “*partide asla bir lider diktatörlüğü olmayacaktır*” (Erdoğan, 2001) söylemi, Türkiye siyasetinde etkin olan merkez sağ ve merkez sol oylara hitap etmek için geliştirilmiş liberal demokrat politikalara ağırlık verileceği anlamı taşımaktaydı. Örneğin Erdoğan'ın AK Parti'yi kurarken kurduğu cümleler demokratik, dinamik ve kolektif kararlara önem verdiğini iddia eden psikolojik bir söylemle bezelidir:

“Milletvekilleri maalesef milletin vekilleri olarak parlamentoda bulunmuyor. Liderin iki dudağı arasına bakıyor. Liderlik anlayışımız tekelci değil, kolektif bir aklın temsilciği olacak ve böylece liderlik sultanının yıkıldığı örnek bir parti olarak AK Parti’yi göreceksiniz” (Erdoğan, 2002a).

İlgili “*demokratikleşme*” ve “*lider diktası oluşturmama*”, “*inşa*”, “*yeniden üretim*”, “*yatırım*”, “*tasarlama*”, “*yol*”, “*toplu konut*” ve “*inşaat*” gibi söylemlerle ve metaforlarla birlikte birleştirildiğinde siyasal olarak dönüştüğünü iddia eden ve üreten, hizmet veren bir politika geliştireceğine dair güven arayan bir söylemsel liderlik anlamına gelmekteydi (Çaha ve Guida, 2011; Erdoğan, 2011a). Erdoğan’ın anılan dönemdeki dili, yatırıma, üretime, serbest ve rekabetçi piyasa koşullarına dair kurumları ve toplumu şekillendiren, liderliğin gerektirdiği dönüşümü bizatihi söylem ve dil yoluyla gerçekleştirmesinden kaynaklanmaktadır.

Geleneklerine bağlı, kent hayatına hızlı bir biçimde uyum sağlayan ve şehir hayatına tutunabilmek bağlamında fonksiyonel, pragmatist ve hızlı çözümler üretmek durumunda kalan ve muhafazakârlığı bununla birlikte perçinleyen kitleler içerisinde çıkan Erdoğan ve yol arkadaşları, ilgili sosyolojik ve psikolojik yapının gücüyle siyaseten güçlü bir biçimde yükselmiştir, denilebilir (Karpas, 2009). İlgili yükseliş, siyasal, sosyal ve iktisadi olduğu kadar psikolojik temellere dayanan bir serüveni işaret etmektedir.

Erdoğan’ın Karadeniz’den göç eden bir aileye mensup olması, İstanbul ilinin Kasımpaşa bölgesinde² yetişmesi ve Beyoğlu’nda İlçe Başkanlığı yaparak kendi kültüründen olmayan farklı kesimlerle bir arada yaşama pratiği edinmiş bir siyasal arka plana sahip olması, onun ve partisinin iktidara hızla gelmesinde ve tutunmasında etken bir faktörlerden

² Kasımpaşa, İstanbul’un ve Beyoğlu ilçesinin en kozmopolit ve çok kültürlü bölgelerinden birisidir. İstanbul’un merkezi olarak tarif edilebilecek semtlerinden olan Kasımpaşa, farklı yaşam biçimlerinin bir arada bulunduğu ve Beyoğlu’nun çok kültürlü yapısını da kendi içerisinde barındıran bir bölgedir. Yaşamın her alanında hem modern hem de geleneksel değerlerin bir arada yaşatıldığı semt, yerlileri ile birlikte Anadolu’nun çeşitli yerlerinden İstanbul’a göç eden geniş bir çeşitliliği de kendi içerisinde barındırır. Bu kültürel çeşitliliğin ise sosyo-psikolojik olarak farklılıkların bir arada yaşamasını ve empati duygusunun gelişmesini sağlamıştır. Aynı zamanda Kasımpaşa semti sakinleri, dobra, lafını esirgemeyen, delikanlı, kabadayı, cevval, bıçkın, lafını esirgemeyen ve geleneksel olarak ifade edilebilecek Kasımpaşalık kimliği ile tanınırlar (Türk,2018:359).

bazılarıdır (Bağcı, 2021). 1994 yılında Büyükşehir Belediye Başkanı olması ve AK Parti'yi kurma sürecinde çoğulculuğa, çok sesli yaşama verdiği önemle birlikte serbest piyasaya ve serbest ticarete dayalı bir ekonomi ve ticaret aklı, onun liderlik başarısında etkili olan diğer faktörlerdir (Albayrak, 2021). Ayrıca hem Necmettin Erbakan'ın "siyaseten öğrencileri" olmaları ve Erbakan ile uzun yıllar boyunca birlikte siyaset yapmaları da ilgili süreçte belirleyici bir rol oynamıştır. Lider olarak Erdoğan'ın, Erbakan'ın ve Refah Partisi'nin siyasi yolculuğunda pek çok tecrübeyi edindiği değerlendirmesi de hatalı olmayacaktır.

Kentlerde inşaat, bayındırlık, iskân ve yapılaşma gibi faaliyetlere hız veren Erdoğan ve arkadaşlarının ilgili yönetim anlayışı, kentlerde bu sektöre dayalı olan pek çok iş kolunun bulunması sebebiyle ticarette canlanmaya sebep olmuş ve halkın geniş kesimlerini bu kentlerde ekonomik olarak tutundurmuştur (Bağcı, 2021). Erdoğan liderliğindeki Yenilikçiler grubunun ve daha sonra kurulacak olan AK Parti'nin yerel yönetimlere verdikleri önemin bir sebebini de bu olgu oluşturmuştur. Dolayısıyla söylemsel üstünlüğün ve başarının sebeplerinden biri de ilgili imar ve belediyeçilik anlayışında getirilen yenilikler olduğunu vurgulamak yanlış olmaz.

Yerel yönetimlerden başlayan iktidar yürüyüşü, büyükşehirler kadar küçük şehirleri, ilçeleri hatta kasabaları iktisadi ve sosyal olarak kalkındırarak söylemin pratik siyaset ile uyumlu hale gelmesi sağlanmıştır. Muhafazakâr, sivil ve demokratik olduğu iddiasıyla yola çıkan bir parti ve liderinin yerelin ve kırsalın geleneksel dokusunun gücünü kültürel olarak taşıması ve şehirlere göç edenlerin iktisadi, sosyal ve psikolojik bir yakınlık oluşturması, yani eylem-söylem uyuşması, onun önemli avantajlarındanır.

Erdoğan'ı iktidara taşıyan ilgili ekonomik, kültürel, psikolojik ve sosyal gelişmeler, iktidarın kendisini yeniden üretme stratejisini taşıyan psiko-politik ve siyasal iletişime dayalı söylem ile güçlenmiştir. Erdoğan'ın siyaset yapma tarzının, yukarıda bahsedilen bürokratik-askeri, siyasal, ekonomik ve gerilimlerin bir sonucu olarak lider odaklı bir iktidar dönüşümünü kanıtlar niteliktedir (Göksu, 2019). Burns'ün (2007) de bahsettiği gibi toplumsal değişimlerin yaşandığı durumlarda ve yapılarda

liderler, var olan sistem, statüko, elitler ve kurumlar ile pazarlık etmeye hatta onları değiştirip dönüştürmeye girişebilir. Hatta kimi zaman mevcut yapının da ötesine geçerek mevcut siyasi sistemi ve denklemini tersine çevirebilir ya da değiştirip dönüştürebilir.

Değişimler demokratik olgunlukla, siyasi meşrulukla, hukuki bir zeminde gerçekleşiyorsa sonuçlardan bağımsız olarak geniş kolektif travmalara ya da toplumsal sarsıntılara yol açması beklenemez. Değişimlerin toplumsal travmalar yaratmadığı örneklerde lider ve takipçileri, hukuki ve siyasi meşruluk içerisinde süreci işletmişlerse ve değişim talepleri tedrici bir biçimde ilerlemişse bu durum liderin dönüştürücü özelliğini ortaya çıkararak toplum psikolojinde kabul görmesine yol açar (Burns, 2007). Nitekim Erdoğan'ın iktidara geliş süreci anılan teorik çerçeveye oldukça uyumlu bir biçimde oturmaktadır. Erdoğan'ın özellikle ilk döneminden itibaren mevcut statükoya karşı tutumu, iktidara gelişle başlayan tartışmalar ve kurumsal engellemeler karşısında hukuki ve siyasi çözümler içerisinde siyasi meşruluk aramaya çalışma girişimleri, kimi zaman gündemi bu eksenle kolaylıkla yönlendirip değiştirmesi ve kimi zaman kuvvetli propagandalar yapması, Burns'ün (2007) bahsettiği dönüştürücü liderlikle uyumlu görünmektedir. Pratik siyasette dönüştürücü olduğu görünen Erdoğan liderliğinin, söylemlerinin kitle psikolojisine ve dolayısıyla da toplumsal ve siyasi dönüştürücülüğe olan etkisini sıklıkla test etmekte fayda vardır.

Söylemlerde ve siyasi eylemlerde geçmişe ve tarihe yapılan psikolojik yatırımlar, Erdoğan'ın lider imajının geniş halk kitlelerinde karşılık bulmasını kolaylaştırmıştır (Bağcı, 2021). Örneğin Erdoğan'ın partisinin kuruluş manifestosunu açıkladığı ve resmen kurulduğunu ilan ettiği 14 Ağustos 2001 günü konuşmasında kullandığı “...bundan böyle Türkiye’de hiçbir şey eskisi gibi olmayacak.” (Erdoğan, 2001) ifadesi, geçmişe dair olan tüm siyasi atmosferi değiştirmekte kararlı olduğunu vurgulamak için kullanılmıştır. Aynı zamanda dönemin ruhu açısından Türkiye siyasetine ve siyaset kurumuna olan güven bunalımının kendi partisine olan ilgiyle sonlanacağına dair beklentiye işaret eden bu söylem,

önemli bir siyasal dönüşüme karşılık gelmektedir. 2002 seçim kampanyası boyunca Türkiye'nin kısır bir siyaset içerisinde bulunduğuna dair söylem ve propaganda, kitlelerin geniş halk kitleleri tarafından karşılık bulmaktaydı. “yeni” ve “yenilikçi bir dönem geliştirecek” söylemini sıklıkla kullanır haline getiren AK Parti ve Erdoğan siyaseti, tarihle ile gelecek arasındaki “köprü” olmakla birlikte eskinin siyaset kurumunun güvensizliğinin oluşturduğu boşluğu da “temiz bir sayfa açmayı düşlemek” söylemiyle doldurmaya çalışmıştır (Erdoğan, 2001 ve 2002a). Bütün siyasal olayları ve olguları seçmene “anlatma” ve “şikâyet etme” ve aynı zamanda “düzeltme” sözü veren ve ilgili minvalde bir dil geliştiren Erdoğan ve AK Parti, belirgin bir söylem ve ona bağlı eylem değişikliğine sahip iddialı bir siyasal bir parti olarak ortaya çıkmıştır.

Karpat'ın da bahsettiği ölçüde yeni bir muhafazakar popülist liderliğin doğuşunu daha o yıllarda farkını ortaya koymayı başarmıştır (2009: 287). İlgili politikayı ise “demokratikleşme”, “yeni bir ak sayfa açılmıştır, yeni bir dönem başlayacaktır.”, “...biz kazandığımızda Türkiye kazanmıştır, herkes kazanmıştır, kaybeden hiç kimse olmamıştır”, “kardeşlerim, nereden nereye” söylemleriyle sürdüren Erdoğan (2002b, 2011b), dilinin bütünleştirici ve dinamizm sağlayan yapısını ön plana çıkarmıştır. Karadeniz kökenli muhafazakâr bir ailenin Kasımpaşa/Beyoğlu'nda yetişen bir çocuğu olan Erdoğan, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi mezunu olarak kendinden olmayanla ve farklılıklarla bir arada yaşamış ve yetişmiş önemli bir siyasal figürdür. Erdoğan'ın belirleyici ve dönüştürücü söylem kullanmasında ve etkili bir siyasal aktör olmasında Erdoğan'ın sosyal kimliği önemli bir faktör olmuştur.

Esasında kendisinin ve ailesinin göç hikâyesinin temelinde şehirleşme ve metropole yerleşme olan bir lider açısından aşağıdan yukarıya doğru gelişen bir hareketin önemli temsilcisi olmak yolundaki başarısının temeli söylemleri ve söylemsel dönüşümleri hayata geçirmesiyle ilgilidir. Dolayısıyla Refah Partisi'ndeki yerel yönetimler deneyiminden AK Parti'nin kuruluşuna ve liderlik serüvenine kadar Erdoğan, toplumun sosyolojik, psikolojik ve siyasal olarak değişim ve dönüşümler geçirdiği ve

talep ettiği bir dönemde aktif siyasette rol almıştır. Erdoğan'ın siyaseten kazandığı deneyim, onun söylemsel gücüne de yansımıştır. Parti gençlik kolları mensupluğu, ilçe başkanlığı, belediye başkanlığı ve yerel yönetimler deneyimi, ona aktif siyaset açısından önemli tecrübeler kazandırmıştır. Bu bağlamda Erdoğan'ın liderliği, eylemsel ve söylemsel açıdan önemli bir pratik örnek teşkil etmektedir.

Dolayısıyla Erdoğan söyleminin, toplumsal psikoloji ve siyasal psikoloji içerisinde geçmişte denenmiş politikaların bir araya getirilmesi, aynı zamanda yeni bir söylemsel izleniye ortaya koymasındır, denebilir. Fakat bu söylem ve siyaset yapma tarzı, sadece eklektik bir siyaset yapma biçiminde değerlendirilemez. Onun söylem yapısı ve siyaset tarzı, oldukça pragmatist sonuç odaklı ve realist nitelikler taşıyan ve sonuç alan bir yapıya sahiptir (Çarkoğlu, 2014). Bir bakıma Erdoğan liderliği ve söylemi, hem siyaset sahnesini hem de bizatihi liderliğini dönüştürmüştür. Kısacası Erdoğan, uzun yıllar boyunca Türkiye siyasetini ve gündemini belirleyen, etkileyen bir aktör olmak yolunda, anılan söylem ve hamlelerdeki dönüşümleri nedeniyle kendisini de siyasal pragmatizm sağlayacak ölçüde dönüştürmüştür.

Erdoğan ve iktidarının kabaca ilk on yılı olarak değerlendirebilecek iktidara gelişinden Gezi Parkı Olayları'na kadar olan süreçte söylemlerinin “*milli irade*”, “*demokratikleşme*”, “*bireysel hak ve hürriyetlerin geliştirilmesi*” ve “*AB'ye tam üyelik*” gibi söylemleri kullandığı görülmektedir (Erdoğan, 2001 ve Erdoğan, 2002a). Ayrıca 14 Ağustos 2001'de AK Parti kuruluş toplantısında “*AK Parti demokrat, muhafazakâr, yenilikçi, liberal, çağdaş bir partidir.*” söylemi, Erdoğan'ın uzun dönem iktidarının siyasal söylemi haline gelecektir (Birand, 1991 ve 2000; Erdoğan, 2001). Yukarıda anılan söylemler, esasen Tanzimat'tan beri modernleşme tarihi boyunca var olan alışkanlıkları, tepeden inmeciliği, statükocu siyasal tavırları, statükoculuğu ve militarist siyaset anlayışını dönüştürmeyi hedeflemekteydi. Esasen mezkûr söylemin ilgili hedefi, noksanlıklarıyla da olsa başarıya ulaşmış, ekonomik büyüme ve düşük enflasyon ile de taçlanmıştı. Bu başarının arkasında toplumun hemen her kesiminin sorunlarını çözme, bir arada yaşama istek ve kararlılığını,

ehliyeti, liyakati ve kurucu etik değerleri önde tutan dile özgürlükçü dilin etkisi de yadsınmaz (Albayrak, 2021). Özelde Erdoğan'ın, genelde ise siyaset kurumunun ilgili başarısı; hayatın hemen tüm alanlarına yansımış, Türkiye'nin iktisadi ve sosyal kalkınma motivasyonu toplumsal ve siyasal psikoloji açısından önemli bir ivme yakalamıştır. Bu süreçte kullanılan dil, uzlaşma kültürüne verilen önem ve iktidarın kuruluş ilkelerinden taviz vermemesi eylem ile söylemin politik karşılığını vermesini sağlamıştır.

3 Kasım 2002 seçimleri, Türkiye politikası açısından önemli bir değişim ve dönüşümü sağlamakla birlikte, siyasal söylemin ve siyasal kültürün de dönüşmesi anlamına geliyordu. Şiir okuma cezası ve Erdoğan'ın o dönemki partisi olan Fazilet Partisi'nin kapatma davası süreçlerine karşın yapıcı ve demokratik söylem ve dil, Erdoğan'a tek başına iktidarın yolunu açan bir kamuoyu, halk ve seçmen desteği sağlayan bir başka söylemsel gelişmedir (Aktürk, 2018). Anılan seçimle birlikte statüko siyaseti gerilerken “yenilikçilik” ön plana çıkmıştır.

Gerçekten de Erdoğan ve partisi, iktidara geliş süreci içerisinde var olan statükonun yukarıdan aşağıya modernleşme tezi ve teorisine taban tabana zıt bir konsolidasyon sağlamış bir yapının içerisindeydi. Bu yönüyle Erdoğan'ın iktidara gelişinin, salt bir iktidar değişimi olarak okunamayacağı önemli bir argüman olarak durmaktadır. Duran'ın da (2018) bahsettiği gibi Erdoğan'ın ve hareketinin iktidara gelişiyile, sivil toplum canlanmıştır. Esasen bunun sebeplerinden biri de hiç şüphesiz Mardin'in (2018) belirttiği gibi siyasette merkezin çevreyi uzun yıllar boyunca dışlamış olmasıdır. Mardin'in (2018) merkez-çevre teorisi, AK Parti iktidarına kadar önemli olarak etkisini sürdürmüştür. Türkiye siyasetinde bürokratik-askeri merkez, demokratik siyasal alana ve sivil topluma yönelik dayatmacı, normatif ve pozitivist anlayışı ön plana almıştır. Darbelerle defalarca kesintiye uğratılan demokratik siyaset, Erdoğan liderliği ile birlikte uzun yıllar devam eden travmayı oldukça demokratik bir tepki göstererek dönüştürme umudu yakalamıştır. Bu dönüştürücülük ise söylem ve dilin değişmesiyle mümkün olmuştur. Ayrıca Karpat'ın (2009) ve Albayrak'ın (2021) işaret ettiği gibi partinin kuruluş sürecindeki söyleminde etik değerlere, bir arada yaşamaya

ve demokrasiye yapılan vurgunun, eylem ve söylem arasındaki uyum ile verilen vaatlerin pek çoğunun yerine getirilmesinin rakiplerinden oldukça farklı bir motivasyonla ilerlemesinde etkili olduğu vurgulanmalıdır. Fakat bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak değerlendirileceği gibi bu olgu, Erdoğan ve partisinin, yeni yönetim modeli ile merkeze yerleşmesine kadar olan süreç içerisinde güncel kalabilecektir. Erdoğan ve AK Parti iktidarıyla devlet ve merkez söyleminin yumuşatıldığını ve dönüştüğü görülmektedir.

Siyaset kurumunu sivil ve seçilmiş kişilerce özgürce işlemesi ve işletilmesi, siyaset teorisinin temel omurgasını oluşturur. Fakat Türkiye gibi hızlı ve yukarıdan aşağıya modernleşen bir ülkede, modernleşmenin “koruyucusu ve kollayıcısı” olan ve “halk için halka rağmen” siyaset söylemi üreten elitlerin, kendilerine uzunca bir süre siyaset kurumuna vasilik görevi yüklediği açıktır. Çünkü bir imparatorluk bakiyesi olan cumhuriyet, hem siyasal açıdan hem de kültürel açıdan imparatorluğun kaybının yasını tutmaya fırsat bulamamıştır. Hatta kimi zaman bu yasın tutulmaması için kurumsal bir vasilikten bahsedilebilir (Volkan, 2013). Fakat bu vesayet, önemli bir siyasal ve kolektif travma unsuru olarak kendisini göstermiştir. Kültürel ve inanç özgürlüklerinin, ifade hürriyetinin, kurumlar tarafından kıymetli bir vatandaş sayılmanın önündeki engeller, toplumun ve bireylerin önüne kurulmuş setler olarak görülmüştür.

Bireylerin ve toplumun “değer” yargılarına yönelik müdahalenin toplumsal karşılığı, ilgili travmatik psikolojik değerlendirmeye birlikte düşünülebilir. Çünkü Richards (2019) ve Erişen’in de (2018) vurguladıkları gibi toplumlar açısından öncelik, onların “değerleri”, “kültürleri” ve “gelenekleridir”. Psikolojik olarak toplumlar, değer yargılarını önceleyen bir yapıda olduklarından, onları herhangi bir saldırıya karşı koruma ve kollama içgüdüleri sosyo-psikolojik temellerle gelişmektedir. Bu durum Türkiye siyasetinde ötekileşmenin ve ötekileştirmenin önünü açan bir hamle olmanın yanı sıra, Erdoğan’ın iktidara geldiği yıllarda liberal söylemin yolunu da açmıştır. Liberal söylemin Menderes ve Özal’dan sonra ilk kez muhafazakâr ve dindar bir camia tarafından dile getirilmesi de bu bağlamda tesadüfî bir durum olarak görülmemelidir. Muhafazakârlar, Göka’nın da haklı olarak

belirttiği gibi sistem tarafından dışlanan hemen herkes ile bir bağ kurmayı başarmışlardır (2012). Erdoğan söyleminin ideolojik ya da varoluşsal değil, faydacı bir liberal olduğu ve geleneksel muhafazakâr kimliğinin izlerini hiçbir zaman ikinci plana atmayan kültürel dil kullandığını da belirtmek gerekir. Fakat her şeyden evvel toplumsal değerlerin, dinamiklerin, sosyo-kültürel dokunun, çok kültürlü yapısının zorluklarına rağmen Erdoğan söylemi, birleştirici bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. İlgili olgu, Türkiye siyasetinin dönüşmesi açısından önemli bir tarihsel kırılmaya da karşılık gelmektedir.

Esasen Adalet Kalkınma Partisi ve Erdoğan'ın iktidara gelişi, muhafazakâr demokratların sistemle kaynaşmasına ve hatta sistemi yani merkez siyaseti değiştirip dönüştürerek ileriye taşınmasına da fırsat oluşturmuştur. Nitekim “...*milli görüş gömleğini çıkarttık*” söylemi, Erdoğan'ın ilk yılları açısından liberal, özgürlükçü, merkez sağ seçmene hitap eden ve demokrat bir dil kurmaya çalışan bir lider profili çizmek istemesinden kaynaklanmıştır (Erdoğan, 2007a). Ayrıca ilgili durum salt bir söylem değişikliği değil, aynı zamanda bir yöntem değişikliğidir. Erdoğan, partinin kuruluşunu daha çok liberal değerler üzerine kurguladığını beyan ederken toplumun geniş kesiminden ve özellikle de merkez sağ seçmene söylemsel olarak yakın bir dil geliştirmiştir.

Erdoğan söyleminin ilk yılları incelenecek olunursa, kendisinin ve partisnin siyaset ve söylemi, 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Krizi ile bir teste tabi olmuştur. Siyaseten özgürleştirici söylemin özgüveniyle kendi adayını bürokratik ve kurumsal hegemonyaya karşı ısrarlı bir biçimde savunan Erdoğan, ilgili vakada “...*sine-i millete dönmek istiyoruz.*” söylemi ve pratik hayatta erken seçim kararı almasıyla Türkiye siyasetinde oldukça alışıldık siyasi bir krizi, alışılmadık bir özgüven, söylem ve eylem ile çözmeyi başarmıştır. “...*çare millete dönmek*”, “...*millet en doğru kararı verecektir*” ve “...*milli iradenin üzerinde bir güç tanımıyoruz*” gibi çeşitli ifadelerin ilgili dönemden itibaren söylemselleştirildiği düşünüldüğünde 2007 Cumhurbaşkanlığı Krizi'nin önemli bir kırılma olduğu söylenebilir (Erdoğan, 2007b). İlgili söylemlerin vatandaşın hafızasında kaldığı ve

Erdoğan'ı bilişsel ve psikolojik olarak “halkçı” bir lider olarak kodladığı değerlendirmesi yapılabilir. Dolayısıyla Erdoğan'ı popüler hale getiren ve halkçı kodlarla ortaya koyan, onun bizzatı söylemi ve söylemindeki dönüşümdür. Diğer bir ifadeyle seçmen, Erdoğan'ın söylem stratejisini psikolojik olarak ve duygusal yoğunluklarla kendisinin önemsendiği ve devlet kademeleri tarafından dikkate alındığı bir siyasal yöntem olarak görmüştür. Söylemin eylemle uyumlu halinin dönüştürücü siyasete etkisi açısından böyle bir analizde bulunmak yanlış olmaz.

İlgili dönemde e-muhtıra gibi bürokratik-askeri engellemeler, siyaset psikolojisi açısından mağdur olan sivil siyaset algısına neden olduğundan eleştirel söylem açısından da kendisini devamlı surette üreten bir söyleme dönüşecektir: “*Neredeyse bilinmedik hiçbir mesele yok ama bugün, dün olmayan bir şey var. O da çözüm iradesidir, cesarettir, kararlılıktır, statükoyu değil değişimi esas alan bir yönetim anlayışıdır.*” (Erdoğan, 2010).

Ayrıca eylem ile söylem arasındaki uyum, seçmene Erdoğan ve AK Parti'ye empati ve samimiyet gibi duyguları propagandalaştıran ve psikolojik olgular açısından üstünlük, siyaseten meşruluk kazandıran bir olgu olmuştur. 2007 Genel Seçimleri'nden sonraki balkon konuşmasında “milli irade” kavramıyla seçim boyunca propaganda olarak da kullanılan demokrasiye sahip çıkıldığı iddiası yinelenmiştir:

“*...Milli irade hür ve şeffaf bir ortamda sandıklara yansımıştır. Vatandaşlarımızın huzur ve güven içinde demokratik tercihlerini ortaya koymasından büyük memnuniyet duyduğumu ifade etmek istiyorum. Demokrasimiz önemli bir sınavını, dünyaya örnek olacak şekilde başarıyla vermiş, ulaştığı olgunluk seviyesini tüm dünyaya göstermiştir...*” (Erdoğan, 2007a). İlgili söylemde milli irade kavramıyla sandık ile demokrasi kavramları psikolojik olarak bir bütün kabul edilmiş, söylemleştirilerek halk desteği aranmıştır. Anılan durum, sosyal psikoloji ve siyaset psikolojisi açısından ise Erdoğan söylemlerinin kolektif gururu artıran dönüştürücü lider olgusunu örneklemiştir. 2007 seçimleri sonrası Erdoğan, siyasi hayatının devamında “milli irade” söylemini bayraklaştırmış ve psikolojik

bir sembol haline dönüştürmüştür. Konuşma esnasında kitle tarafından atılan “*kıskananlar çatlasın*” sloganlarına karşın Erdoğan söylemi dikkat çekicidir: “...*Kardeşlerim, çatlamasın. Onları da kucaklayacağız, onları da aramıza alacağız.*”, “*Bize oy verenlerin de vermeyenlerin de yaşam tarzını, inanç değerlerini onurumuz, namusumuz, şerefimiz olarak göreceğimizden hiç kimsenin ama hiç kimsenin kuşkusu, şüphesi tereddüdü olmasın. Daha mütevazı olmanın gayreti içinde olacağız. Tevazu bizim şiarımızdır. Bu millete efendi olmaya değil hizmetkâr olmaya devam edeceğiz. Bugün hesaplaşma değil helalleşme günüdür. Kalbini kırdığımız, üzdüğümüz kardeşlerimiz varsa başa şahsım, tüm arkadaşlarım adına helallik diliyorum...*” (Erdoğan, 2011b). Yukarıdaki söylem örnekleri Erdoğan’ın, eylem ile söylem arasındaki uyumu ve dönemsel geçişi başarılı bir biçimde sağlayan, teorik olarak siyasal kültür ve siyasal iletişim yoluyla kitle psikolojisine hitap eden dönüştürücü dile sahip pragmatik bir siyasal stratejiyle kuruyor görünmektedir.

4.1.2. Ekonomiye Dair Söylem

Erdoğan’ın ekonomiye dair “*icraat*”, “*eser siyaseti*” ve “*üretim*” gibi kavramların yanında “*serbest piyasa*”, “*liberal ekonomi*”, “*özel sektör*”, “*ihracat*”, “*üretim*” ve “*uluslararası ticaret*” gibi pek çok gelişme ve kalkınma kavramlarını söylemselleştirmesi ve eylemselleştirilmesi, iktidarının ilk dönemlerinden itibaren önemli siyasal yöneylem ve dönüşüm sağlayan bir faktördür (Duran, 2018).

2002 ile 2012 yılları arasındaki Erdoğan’ın ekonomiye dair söylemleri irdelenecek olunursa, 2000 ve 2001 yılında birbirini takip eden ekonomik krizler ve bunların halka yönelik ağır bilançoları, “onarıcı” ve “imar edici” lidere olan toplumsal talebi artıran bir gelişme olarak okunabilir. Dolayısıyla iktidarının ilk on yılında Erdoğan ve partisi, Türkiye siyasetinin statükocu yapısından ve geçmişinden bağımsız bir dil ve söylem geliştirdiklerini, parti kurulmadan önceki tüm siyasal durumun ve konjonktürün değiştiğini, bu sayede “hizmet ve eser üretmek” iddialarını söylemselleştirmiştir (Erdoğan, 2007a). Bu nedenle “inşa” ve “ihya” süreçleri, Anadolu ve Trakya’nın tüm köy ve mahallelerinde gelişecek ve

genişleyecek, “inşaat” ile yeniden imar ve restorasyona girişilmiştir. Söylem ve eylemin tutarlılığı, Erdoğan’ın ve partisinin giderek güçlenmesine neden olacak ve “kalkınma”, “büyüme” ve “genişleme” söylemleri, onun siyasi hikâyesine katkı yapmıştır (Erdoğan, 2011a). Kısacası 2002-2013 yılları arasındaki ekonomi söylemi, liberal demokrasinin ve serbest piyasanın sürdürülmesini sağlayacak bir söylemdir.

Erdoğan’ın ilk yıllarındaki liberal ekonomiye yatkın ve yakın söylemi, eskinin devletçi politikalarına ve müdahaleci kalkınmaya bir meydan okuma olarak görülebilir. Fakat Erdoğan’ın tüm bu söylemlerinin ortak noktası, özellikle iktidara gelişinin ilk yıllarında siyaseti ve siyasetin dinamiğini dönüştürme aracı olmasıdır. İlgili dönüşüm süreci ise kimi zaman yavaş kimi zaman da hızlı bir biçimde fakat sürekli olmuştur, denilebilir. 2002 ile 2007 arasındaki ilk dört yıllık süreçte Erdoğan söyleminin uzlaşma, hoşgörü, çoğulcu, kısıtlayıcı değil özgürleştirici bir söylem ve eylem bütünü içinde olduğu yorumu yapılabilir. Liyakat ve ehliyeteye verilen önem, hem yerel düzeyde hem de ulusal düzeyde kendisini hissettirmiş ve ilkeler bütünü olarak parti programında dahi kendisine yer bulmuştur. Ayrıca bunun söyleme de yansıması Erdoğan’ın ilk kez başbakan olduğu dönemde görüşmüştür (Erdoğan, 2004). Bu durum esasen siyaset kurumuna alan açma ve siyaset kurumuna yeniden güven sağlama ve kolektif gurur ve özgüven artırma süreci olarak da okunabilir. İlgili dönem aralığı içerisinde özgürlük, serbestleşme ve liberalleşme söylemi, eylemi ve politika yapım süreçleri, devlet ile vatandaş bağıını kuvvetlendiren bir fonksiyon olarak işlev görmüştür. “*demokratikleşme*”, “*serbest piyasa*”, “*ileri demokrasi*”, “*müzakere*”, “*istişare*” ve “*dayanışma*” gibi kavramlar ve söylemler, Erdoğan tarafından ilk on yıllık dönemde açıkça ve defalarca kullanılmıştır (Erdoğan, 2001 ve 2002). Bu bağlamda yürütülen siyaset biçimi, halktan alınan destekle, demokratik, dinamik, devingen ve dönüştürücü bir işleve dönüşmüş ve “*statükonun karşısında yer aldığını*” açıkça ilan ederek söylemselleştirmiştir (Erdoğan, 2011a). Erdoğan, iktidarının ilk on yılında demokrasi kavramıyla ekonomi kavramının

ayrılmaz bir ikilem olduğu liberal tezinin en önde savunucusu olarak kültürel ve geleneksel örüntülerle harmanlayarak söylemselleştirmiştir:

“...İleri demokrasiye, güçlü bir ekonomiye kavuşmanın ancak demokratik bir anayasayla, çağdaş bir hukuk sistemiyle olduğunu artık çok daha iyi anlıyoruz. Bunu dünyayı dolaşarak bizzat yaşıyoruz. Atilla İlhan'ın dediğı gibi, 'Yaraya tuz basarak', Âşık Veysel'in ifade ettiğı gibi 'Uzun ince bir yoldayım/gidiyorum gündüz gece diyerek' menzile ulaşmanın mücadelesi içinde olduk. 'Dert adamı yollara düşürür' diyen Mevlana'ya, 'Derdim vardır, onun için inilerim' diyen Yunus'a kulak vererek bu uzun yolculuğa çıktık. Kitapların yakıldığı, yasaklandığı, suç sayıldığı, hatta suç delili sayıldığı, şiir okumanın mahkûmiyet getirdiğı günlerden bugünlere ulaştık. Elbette eksikler var, elbette ideale ulaşmış değiliz ama artık dün konuşulmayanların, konuşulamayanların serbestçe konuşulduğu, dün dokunulmayanlara dokunulduğu, Türkiye'nin her meselesinin demokratik bir olgunluk içinde tartışılabildiğı bir sürecin, devam eden bir sürecin içindeyiz...” (Erdoğan, 2010).

Demokrasi, kalkınma ve yatırım arasındaki güçlü bağı savunan liberal tezleri söylemsel olarak güçlü bir biçimde dillendiren Erdoğan ilkeli, demokratik ve meşru siyasetten yana olduğunu defalarca dil ve söylem aracılığıyla sembolleştirmiştir. Ayrıca bu süre zarfında Anadolu'nun hemen her kasabası, ilçesi ve ili hem devlet hem de özel sermayenin itici gücüyle önemli ölçüde ekonomik büyüme ve psikolojik bir özgüven yakalamış, ilgili durum toplumsal ve siyasal yapıda Mardin'in bahsettiğı merkez-çevre ilişkisini de tersine çevirmeye başlamıştır (Akdoğan, 2019). İktisadi ve sosyal olarak güçlenen ve çevreden merkeze yerleşmeye başlayan ve kentlileşen toplumun diğer kesimleri, Erdoğan'ın söylemleriyle dönüşen siyaset aracılığıyla bu dönüşümün önemli unsurlarından olmuşlardır. Erdoğan'ın siyaseten ve söylem bağlamında güçlü olmasında ve liderliğinin mistik havasındaki giz, Erdoğan'ın ilk yıllarındaki siyaseti ve söylemindeki özgürleştirici yapı ile siyasal hayatı boyunca taşıdığı özgüvenli kişiliğı, liderliğinin karakteristik yapısı ile ilişkilidir. Dolayısıyla Erdoğan'a destek veren kitleler, onun siyaset yapımında ve söyleminde iktisadi ve sosyal

kazanımları özdeşleştirmektedir. Erdoğan'ın liderliğini takip eden ve destekleyen geniş halk kitleleri, yaşadıkları kasabaların, ilçelerin ya da illerin imar, iskân ve inşaat gibi temel altyapı ve üstyapı faaliyetlerindeki gelişmeyi, oldukça başarılı bulmuş ve onu “imar eden popüler kişi” tanımlamasıyla kodlamıştır. Kısaca eylem-söylem uyumu ve söylemdeki milliyetçi-popülizm, dönüştürücü söylemin dinamizmini oluşturmuştur. Dolayısıyla Erdoğan'ın aktör olarak belirleyiciliği halkçı dilin merkeze taşınması ile başlamış ve popüler hale geldikçe anılan dilin merkezdeki etkisi kurumsallaşarak dönüşümün belirleyicisi olmuştur.

4.1.3. Dış Politika'ya Dair Söylemler

Erdoğan'ın 2002'den 2009 yılına kadar dış politikaya ilişkin söylemleri, Batı, AB ile uyumlu gözükken, ilişkileri geleneksel olarak sürdüren bir bağlamda değerlendirilebilir. Ayrıca uzun yıllar boyunca hükümetlerin cesaret edemediği söylemlere dış politikada yer vermeye başlamış “*demokratikleşme*”, “*hukuk ve yargı reformu*”, “*bireysel hak ve hürriyetlerin geliştirilmesi*” ve “*AB'ye tam üyelik*” gibi söylemler dönemin öne çıkan söylemleri olarak görülmektedir:

“...Yıllardır ülke patinaj yapmıştır, yalnızca ülke içi konularda değil global konularda da rasyonel davranacağız. AB üyeliğine evet diyoruz ve bunu da dile getiriyoruz...” (Erdoğan, 2001 ve Erdoğan, 2002a).

Fakat 29 Ocak 2009'da Davos'ta düzenlenen Dünya Ekonomi Formu'nun Gazze ve Ortadoğu Barışı paneline katılan Erdoğan, dış politikada kendi söyleminin dönüşümü açısından da bir miladı ve sonun başlangıcını oluşturmuştur:

“One minute, one minute, one minute... Olmaz!... One minute! Sayın Peres benden yaşlısın. Sesin çok yüksek çıkıyor. Biliyorum ki sesinin bu kadar çok yüksek çıkması bir suçluluk psikolojisinin gereğidir. Benim sesim bu kadar yüksek çıkmayacak; bunu da böyle bilesin. Öldürmeye gelince, siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz! Plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüzü nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum. Ülkenizde başbakanlık yapmış olan iki kişinin bana önemli lafları vardır.'Tankların üzerinde Filistin'e girdiğim zaman kendimi bir başka mutlu addediyorum' diyen başbakanlarınız

vardır. 'Tankların üzerine çıkıp da Filistin'e girdiğim zaman kendimi mutlu addediyorum' diyen başbakanlarınız olmuştur ve bana sayılar veriyorsunuz. İsim de veririm, merak edenleriniz vardır belki. Şu zulme alkış tutanları da ayrıca kınıyorum. Çünkü bu çocukları öldürenleri, bu insanları öldürenleri kalkıp da alkışlamak, öyle zann ediyorum ki o da ayrı bir insanlık suçudur. Bakınız burada bir gerçeği bir kenara atamayız. Ben şurada çok not aldım; ama bu notların hepsini cevaplayacak fırsatım yok. Fakat ben buradan sadece size iki söz söyleyeceğim...' (Erdoğan, 2009). İlgili ifadeden sonra dış politika başta olmak üzere pek çok alanda eylem ve söylem değişikliğine gidilmiştir. “Dünya 5’ten büyüktür söyleminin başlangıcı olarak kabul edilecek ilgili söylem, 2013’ten sonra Birleşmiş Milletler’in yeniden yapılandırılması gibi uluslararası siyasete dair meydan okumalara yol açmıştır.

4.2. Erdoğan’ın Söylemi’nin Dönüşümü: 2013- 2017

Türkiye siyaseti milenyumdan -2000 yılından- sonra kendisini muhafazakâr ve çoğu zaman liberal demokrat olarak tanımlayan kesintisiz en az yirmi üç yıllık bir Erdoğan iktidarı ile onun karşısında laikliği öne çıkaran muhalefetin iktidar mücadelesine şahit olmuştur. Fakat son on yılda içeride ve özellikle de dünyada siyasal hava ve dinamikler değiştikçe, siyasal partilerin eğilimleri de değişmeye ve dönüşmeye başlamıştır. Şartlar ve koşullar gereğince Erdoğan’ın ve partisinin Türkiye siyasetine üstünlük kurması, olgusal bir gerçeklik olarak ortaya çıkmıştır. Erdoğan ve AK Parti, 2013 yılına kadar temel amacı Avrupa Birliği’ne tam üyelik başta olmak üzere, eskisinden iktisadi, sosyal, siyasal ve hukuki olarak farklı bir perspektif sunmuştur. Fakat ülke içinde ve dünyadaki siyasal atmosferin değişmesiyle söylemlerin daha güvenlikçi temele oturduğu söylenmelidir (Erisen, 2018). Ülke ve dünya siyasi atmosferinin değişimi karşısında kendisini sürekli biçimde yenileyen Erdoğan, statükoyu dönüştürmeye uygun bir siyasal dil, söylem ve eylem biçimini liderlik söylemini ve stratejisini kolaylıkla değiştirip dönüştürmek suretiyle sonuç alıcı, işlevsel ve pragmatik liderliğin önemli bir örneği haline gelmiştir.

4.2.1. İç Siyasi Söylem

Erdoğan'ın eylem ve söylem olarak savunduğu imar ve inşaat gibi yatırım faaliyetlerinin çevre ya da bir takım hukuksal nedenlere dayandırılarak bürokrasi tarafından iptal edildiği dönemlerde “...tıpkı Menderes, Demirel, Özal ve Erbakan gibi engellerle karşılaştık.”, “Bu komplonun Türkiye'nin hayrına değil, şerrine olduğunu lütfen görün. Bu komplonun benzerleri dün merhum Menderes'e yapıldı, merhum Özal'a yapıldı, merhum Erbakan'a yapıldı. Bu komplonun benzerleri inanın merhum Ecevit'e, Sayın Demirel'e Sayın Baykal'a dahi yapıldı. Eğer, bugün bu çirkin operasyonlara en sert, en kararlı cevabı vermezsek, biliniz ki bu komplolar yapılmaya, gelecekte de milli irade üzerinde mühendislik tasarımları yapılmaya devam edecektir...” ve “...Menderes, Özal ve Erbakan için sandığa gideceğiz.”, (Erdoğan, 2013b) gibi söylemlerle seçmenin geçmişle bugün arasındaki bağı kurmasına gayret göstermekteydi. Ayrıca ilgili söylem, geçmişteki İBB Başkan olduğu dönemdeki “proje üreten ve imar eden aktör olma” hüviyetini hatırlatıcı “...yol medeniyettir.” (Erdoğan, 2013d) çıkışıyla bütünleşmiş ve Gezi Parkı Protestoları ile söylemleşmiştir. Erdoğan'ın alıştırdığı soru sorarak kitlelere hitap etme söylevi ve pratiği, ilgili dönemden itibaren halka kurumları şikâyet etmekten ziyade muhalefetin tamamını “yatırım karşıtı” olarak halka şikâyet ettiği bir yönetime doğru dönüşmeye başlamıştır. “Halka şikâyet etme” retoriği, Şirin ve arkadaşlarının (2019) da ifade ettiği gibi popülist ve halkçı söylemde bulunan siyasetçilerin ortak özelliğidir. Erdoğan söyleminin hem zamanın ruhunun ötesine geçerek siyaseti dönüştüren hem de popülizmi olgusal gerçeklikle örtüştürmeyi başardığını görmek mümkündür:

“...Sadece Taksim'de kalıyor mu olay? Yok. Çok enteresan bugün bir pankart gördüm. Nereye gidiyordum? Gittiğim yer, 1 milyon 200 bin metrekaarelik bir alan üzerinde, yaklaşık 3 bin 500 yatak kapasiteli bir hastane, şehir hastanesinin temel atma törenine gidiyordum. Pankart şu, 'Yol istemiyoruz, orman istiyoruz' Böyle bir pankart olur mu? Bunu düşünebiliyor musunuz, üniversite gençliği bu pankartı asıyor. Orman isteyenler için ormanlar bol. Ama şunu bilmiyor, yol medeniyettir. Yolu olmayanın, suyu olmayanın, medeniyeti konuşması mümkün mü? Yol

olmazsa üniversiteye bile gidemez, o yol sebebiyle üniversiteye gidiyorsun. Ormansa sizleri ormanlara gönderelim, gidin ormanlarda yaşayın ama hiç olmazsa şehirlerdeki halkı rahatsız etmeyin...” (Erdoğan, 2013d).

Yukarıdaki söylemin salt propagandaya dayalı bir strateji olmaktan ziyade, aynı zamanda sosyal psikoloji açısından kolektif gururu ve kibri öne çıkaran bir söylem inşa ettiği görülmektedir. Toplumsal fay hatlarının ya da toplumsal kutuplaşmanın arttığı bir dönemde şiddete dayalı gösterilerle çeşitli ekonomik yatırımlara yönelik modellemelerin hedef alınmasında muhalefetin karşı propagandasının etkisine karşı söylemsel bir strateji olduğu açıktır.

Erdoğan’ın anılan söylemine 2013 sonrasındaki hemen her döneminde rastlamak da mümkündür. Ayrıca uzun yıllardır iktidarda olmanın verdiği avantajla söylemsel bir geçmişe sahip olan Erdoğan’ın hem dönüştüren hem de pragmatist hem de popülist dili ve söylemi, siyasal dinamizm sağlayarak siyasal dönüşümü de içeren eylem-söylem uyumunu sağlamıştır. Örneğin “milli irade” kavramıyla özellikle parti kapatma ve Cumhurbaşkanlığı sürecinde yaşanan engellemeler başta olmak üzere siyasal olaylara sıklıkla gönderme yaparak halka şikâyet söylem stratejisinde liderlik algısını ve propagandasını güçlü tutmayı söylemsel değişim ve dönüştürme kabiliyeti sayesinde sağlamış görünmektedir:

“...Milli iradenin üzerinde bir güç olmadığını, mart ayında sarsılmaz şekilde tarihimize inşallah nakşedeceğiz. Türkiye’ye manşetlerin değil, sokakların değil, meydanların değil, elitlerin ve sermayenin değil, sadece ve sadece milletin rota çizebileceğini mart ayında tekrar ilan edeceğiz...” (Erdoğan, 2013d).

İlgili durumun bürokratik hegemonya ile mücadele fonksiyonu içermesiyle birlikte, elit karşıtı bir halkçılığa yaklaştığı da savunulabilir. Fakat siyasal iletişim ve siyaset psikolojisi açısından Erdoğan’ın “yatırıma yönelik siyaset geliştiren ve gelişime direnenleri mağlup eden bir lider figürü olarak görülme” stratejisinin “çıracılık dönemi”, “kalfalık dönemi” ve “ustalık dönemi” (Erdoğan, 2011a) gibi süreçlere ayıran söyleminin pragmatik bir başarı sağladığı ve siyasal dinamizm kazandırdığı ifade

edilebilir. “İnşaat”, “imar”, “şantiye” ifadeleriyle halkın psikolojisinde “çalışan, koşturan ve imar eden bir lider” figürü olarak yer edinmeye çalışan bir söylem üretimini sürdürmüş görünmektedir:

“...Biz göreve geldiğimizde Samsun’dan Sarp’a yüzde 35’i bitmişti Karadeniz Sahil Yolu’nun. Biz söz verdik ve bitirdik. Sayın Kılıçdaroğlu, geçen referandumda oradan geçerken Giresun konuşmasını yapıyor. ‘Karadeniz Sahil Yolu’nu ne yaptılar?’ diye soruyor arkasındaki yolu görmeden. Oradan bir vatandaşım çıkıp ‘arkana döner bakarsan ne yapıldığını görürsün demiş’. Göz var görmez, kulak var duymaz, dil var gerçekleri konuşamaz. İşte bunlar o familyadan. Dikili ağaçlarını bulamazsınız. Mahalle çeşmesi açmaya çalışıyorlar ki dikili ağacımız var desinler. Biz yaptıklarımızla kalmayacağız. Mimar Sinan kısa ömründe İstanbul’da Trakya’da hatta Balkanlarda izler bıraktı. Biz de o insanların bize verdiği heyecanla yürüyoruz...” (Erdoğan, 2011a).

Erdoğan, siyasal söylemlerinde sıklıkla serbest piyasa içerisinde üretmeye, çalışmaya teşvik ettiği iddiasını güçlendirmek ve kendisinin çalışan bir lider olduğunu topluma aksettirmek konusunda söylemsel bir maharete de sahiptir:

“...Şantiyelerimiz kuruluyor. Harıl harıl çalışıyoruz.” (Erdoğan, 2013c).

Ayrıca Erdoğan’ın politik bir figür olarak güçlü olduğu bu dönem, onun söylemlerini ve iktidara gelişinin psiko-politik kodları üzerine düşünmeye sevk eder. Erdoğan söylemlerinde “milli irade” vurgusuyla birlikte “eski Türkiye”, “eskinin köhneleşmiş zihniyeti” gibi söylemlerinde, aslında kişilik özelliklerini belirleyen gençlik dönemini ortaya koymaktadır. Hatta bir röportajda, “gençliğinde hastanelerde yaşamış olduğu bürokratik zorlukların ve kamu hizmetinin yerine getirilememesinin eksikliğini çok çektiğini” ifade eder (Erdoğan, 2001,2002, 2013b, 2013d, 2014a ve 2018a). Erdoğan’ın tüm bu söylemleri, onun gençlik yıllarında yaşamış olduğu sıkıntılar ile ülkenin içinde bulunduğu halin özümсенerek birleştirilmesinin ve onarıcı liderlik kategorizasyonunda gelecekte ilgili sorun ve problemleri aşmayı sağlayacak siyasal pozisyonu yakalamayı bir motivasyon kaynağı

olarak görmüş olabileceği yargısını kuvvetlendirmektedir. Bürokratik devletin dönüştürülmesinde geçmişte yaşamış olduğu bir vakayı anlatarak ve detaylandırarak sunması, ilgili olgusallığın farkında olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Fakat Erdoğan söyleminin siyasal olarak değerlendirildiğinde söylem-eylem uyuşması bağlamında salt popülist olduğuna ilişkin eleştirileri, gerçekçi olmayan ve olanı anlamaya meyilli izahatlar değildir. Söylemlerinde “statiko” olanı eleştirmesi ve eleştirel atıfta bulunması, onun kitleler içerisinde değiştirici, dönüştürücü ve onarıcı bir lider profili çizmesine yardımcı olmuştur.

Halkçılığa oldukça yaklaşan bir siyaset tarzıyla kurumları ve muhalefeti iktidarın ilk yıllarından itibaren bir propaganda yöntemi olarak halka şikâyet eden ve söylemini anılan şikâyet stratejisi üzerine kuran Erdoğan’ın 2013-2017 döneminden itibaren sıklaştırması, onun liderliğinin ve söylemsel dönüşümünün temel fonksiyonudur:

“...Bunların önüne üç koyun katsanız kaybedip geri gelirler. Bunlara bu ülke emanet edilir mi? Hayır, işte onun için bizim 15 senede ülkemizde ne yaptığımızı biliyorsunuz. Sağlıkta neler yaptık, adalette neler yaptık, eğitimde neler yaptık, emniyette neler yaptık, ulaşımda neler yaptık, tarımda neler yaptık, enerjide neler yaptık ortada...” (Erdoğan, 2013f).

Anılan dönemin davranışsal kodları üzerine çalışan Cengiz Erişen, anket çalışması ve modellemeler oluşturarak vaka analizi yoluyla nicel bir çalışma yapmış ve sayısal veriler ortaya koymuş, aynı zamanda pratikte Türkiye’de oy verme davranışını bu veri setiyle birlikte incelemiştir (2018: 15). Elde ettiği sayısal sonuçlardan biri, Erdoğan’ın diğer liderlere göre kitlelerle daha fazla duygusal bağ kurduğudur. Gerçekten de pratik ve reel siyaset incelenip irdelenirse, Erişen’in nicel ve sayısal olarak ortaya koyduğu veriler önemli ölçüde örtüşmektedir.

Dolayısıyla 2013-2017 yılları arasında Erdoğan liderliğinin salt elit-karşıtlığı üzerinden popülizme yaklaşan ve aynı zamanda onun dinamizmiyle dönüştürücü olmaya devam eden bir söylem ve eylem gücüne haiz olduğunu söylemek mümkündür:

“...Açık ve net söylüyorum; şahsım üzerinde spekülasyonlar yapabilirler. Şahsımın üzerinde spekülasyon yapanlar şunu bilmesi lazım: Ben atamayla gelmiş bir Cumhurbaşkanı değilim, ben milletimin oylarıyla gelmiş bir Cumhurbaşkanıyım. Ve cumhurun, yani sizin, halkımın verdiği yetkiyi de sonuna kadar kullanırım. Ve yetkimin alanlarının da ne olduğunu gayet iyi bilirim...” (Erdoğan, 2015f).

“...tabii birileri çıkıp şunu söyleyebiliyor: İşte Beştepe yasal çizgileri içerisine çekilsin falan deniliyor. Ben yani gayri yasal mı çalışıyorum? Ha, eğer sussun, otursun, hiç konuşmasın deniliyorsa, ben alışılmış Cumhurbaşkanı değilim. Onun için de olması gereken neyse onu yapmaya mecburum. Çünkü cumhurun başı olmak bunu gerektirir. Bizi sus diye oraya çıkarmadılar, çalış diye çıkardılar. Şimdi biz orada çalışıyoruz, çalışacağız. Yapmamız gereken daha çok şeyler var...” (Erdoğan, 2015f).

2012’den sonraki siyasal dönem iç politikada, dış politikada ve ekonomide dönüşmüştür. Duran’ın da belirttiği gibi AB’nin, ABD’nin ve genel olarak Batı’nın, Türkiye’de doğrudan ya da dolaylı olarak siyaseti şekillendirme atakları ve girişimlerinde bulundukları döneme denk düşmektedir (2017). 2012 MİT kumpası ile başlayan, 17-25 Aralık Operasyonları ile ilerleyen ve 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi ile sonuçlanan Türkiye siyasetinin demokratik olmayan atakları, yıkıcı girişimler olmakla birlikte Erdoğan’ın yeniden bir teste tabi tutulduğu siyasal süreçlerdir (Aktürk, 2018 ve Bağcı, 2021). Bu doğrultuda Mart 2014 Yerel Seçimleri, “saldırı”, “milli güvenlik”, “milli irade”, “kumpas” ve “darbe” gibi söylemlerle genel seçim havasında geçmiştir. 2013 yılının son konuşmasında söylemdeki dönüşüm belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır:

“...90 yıllık Cumhuriyet Tarihimizin en parlak, en umut verici yılını yaşarken, işte bu başarılarla, yani milletimizin umuduna, yani ülkemizin istikbaline ve istiklaline yönelik maalesef yıl içinde 2 büyük saldırıya maruz kaldık...” (Erdoğan, 2013a).

Seçmenin kahir ekseriyeti ise, ilgili tüm atakları, siyaseti meşru olmayan dizayn etme biçimi olarak görmüş ve Erdoğan’ın söylemindeki

dönüşüme destek vermiştir (Keyman, 2014). Bu bağlamda dışarıdaki ve içerideki politik ve diplomatik havanın değişmesine Erdoğan'ı takip eden kitleler ve toplumun bir kesimi, onun “*milli irade*” ve “*bizim medeniyetimiz*” söylemini etkileyen ve etkilenen unsurlar haline gelmiştir. Toplum; geleneksel, kültürel, yerli ve milli değerlere önem atfetmekteyken Erdoğan'da lider olarak mezkûr değerleri söylemlerinde öne çıkarmaktaydı. Erdoğan ve kitleler arasındaki bağın kuvvetli olmasında geleneksel, kültürel ve milli değerlerin psikolojik olarak “yâd edilmesi”, “değer verilmesi” ve “öze dönülmesi” gibi ortak noktaların önemli dinamikler oluşturduğu söylenebilir (Erdoğan, 2014a).

Dolayısıyla ilgili dönem, Erdoğan'ın söyleminin hem dönüştüğü hem de dönüştürdüğü bir dönem olmuştur. Erdoğan, toplumsal dönüşüme uyumlu olarak bir liderlik ve söylem değişimi geçirirken, aynı zamanda küresel ölçekte zamanın ruhunun değişimine ve dönüşümüne göre söylem ve liderlik biçimini şekillendirmiştir. Ayrıca Erdoğan, söylemini değiştirip dönüştürürken, liderliğinin ve söyleminin etkisini en azından yöntemsel olarak korumayı başarmıştır (Duran, 2018). Örneğin 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi'nin yaşandığı akşam aynı özgül ağırlığını ve özgüvenini sergilemesi, toplum psikolojisi ve kitle psikolojisi açısından dönüştürücü liderliğin ve onun söyleminin gücünün ve inandırıcılığının birer kanıtıdır. Dehşet yönetimi teorisi açısından (Solomon ve diğerleri, 1991) Erdoğan, darbe girişimine açıkça karşı çıkan bir lider olarak dönüştürücü ve yönlendirici bir liderlik özelliği sergilemiştir. Aynı zamanda toplumun darbeye karşı direnmesinde özgüven aşılması, kolektif gururu artırıcı bir liderlik özelliğidir. Bu bağlamda kolektif gurur ve kibir yaklaşımı açısından Erdoğan söylemi, toplumsal özgüveni artıran bir dönüştürücülük taşımaktadır. Siyaset pratiğinde söylemin özgüven barındırması, Erdoğan'ın uzun süre iktidarda kalmasında önemli bir faktör oluşturmaktadır, denebilir. Dolayısıyla Erdoğan iktidarında hem elitist karşıtı ve halka dayandığı için dönüşebilen hem de kişisel ve karizmatik liderliğiyle birlikte kitlelerle kurduğu bağ gereğince dönüştürücü bir politik psikolojik etkiden bahsetmek mümkün görünmektedir.

Söylem değişikliğinin başlangıç sürecine yeniden dönülecek olursa Erdoğan, 2009 Davos Zirvesi'nde ve 2010 Mavi Marmara Olayı'ndaki söylemleri ile yeni bir söylem biçimine geçiş sinyalleri vermekteydi. Ayrıca Türkiye'de "uluslararası ilişkilerde ve diplomaside eksen kayması" tartışmaları da muhalefet ve ona yakın medya tarafından tartışılmaya başlanmıştır (Bağcı, 2021 ve Şahin, 2021). "Eksen kayması" ifadesinin Erdoğan söylemleri üzerinden tartışılıyor olması, başlı başına Erdoğan'ın dönüştürücü, bir dil geliştirdiğinin kanıtıdır.

Ayrıca Erdoğan, ilgili dönemden itibaren tarihi olgu ve olayları gündelik siyasetin ve söyleminin konusu haline getirmiştir. Örneğin 1071 Malazgirt Zaferi ve "...Türkler ile Kürtlerin bu tarihten beri Anadolu'da bir ve beraber var olduğu..." ifadesiyle samimiyet kaybına uğramadan geçmişi ve tarihi gündelik siyasal olayları bağdaştıran söylem kullanmıştır (Yasıçimen, 2014). Bin yıllık vatan ve medeniyet vurgusunun, tarihe vurgu ve birlik ve beraberlik anlayışı ile birlikte kitlelere sirayette etkili olduğu değerlendirilebilir. Duygusal sermayeyi ön plana alan yaklaşım tarzının aynı zamanda geçmişe atıf yaparak geleceği tahayyül eden muhafazakâr bir siyaset olmanın gerekliliği yanında çağın siyasetine uyum sağlamak ile izah edilebilir (Erdoğan, 2015b). Medeniyet vurgusunun tarihteki kahraman motiflerle birlikte söylemleştirmesinin arkasındaki psikolojik dinamikte de bir arada yaşamak ve toplumsal amaç ve hedefleri dönüştürücülük ilkesini belirgin kılarak çağın siyasetine uygun olarak "bölgesel ve küresel risklere" karşı yeni bir söylem ortaya koyan bir siyasi kompozisyon söz edilebilir.

Ayrıca kriz anlarında karizmatik ve kitlelerin kolektif gurur ve kibrini artırıcı liderliği, onun siyaseten dönüştürücülüğünü belirleyen bir başka faktördür. Örneğin çözüm süreci adımı hiçbir de popülist olmayan ve belki de seçim kaybettirme tehlikesi içeren önemli bir demokratik adım olarak bu dönemde söylemselleştirilmiştir:

"...Biz çözüm için her yola başvururuz. Baldıran zehri içmekse, biz o baldıran zehrini de içeriz. Yeter ki bu ülkeye huzur gelsin, refah gelsin." (Erdoğan, 2013f).

6-8 Ekim 2014 sokak hareketleri ve arkasından yaşanan terör olayları neticesinde bitirilse de ilgili dönem ya da Erdoğan'ın söylemiyle “*rafa kaldırılrsa da*”, önemli sosyal, hukuki, iktisadi ve elbette siyasi kurumsal dönüşümler sağlamıştır. Çağın siyasetinin dönüştüğünü, bölgesel ve küresel risklerin arttığını öngören Erdoğan, siyaseti beka gibi ontolojik güvenlik³ kavramlarıyla ve dehşet yönetimi kuramıyla⁴ yeniden dönüştürmüştür:

“...Bundan rahatsız olanlar oldu. Son seçimlere ve 30 Mart seçimlerine giderken çözüm sürecinin istismar olduğunu gördük. Çözüm süreci karşılığını bulmadı. Daha sonra yapılan genel seçimlere geldiğimizde bunun hasar gördüğünü fark ettik. Artık ortada bir gerçek var. Milli birliğimize ve kardeşliğimize kast edenlerle çözüm sürecini devam ettirmek mümkün değil...” (Erdoğan, 2015c).

“Türkiye Cumhuriyeti Devleti, teröristlerden de onları destekleyen sözde siyasetçi, sözde aydın, sözde sivil toplum kuruluşu temsilcisi herkesten de şehitlerimizin kanlarının hesabını sorma gücüne sahiptir. Burada herhangi bir geri adım atma söz konusu olmayacaktır. Bu bir süreçtir ve aynı kararlılıkla devam edecektir. Elinde silahı ya da molotofu ve maskesi olan herkes gereken cevabı alacaktır. Güvenlik güçlerimiz, savcı ve hâkimlerimizin ihtiyaç duydukları yasal düzenlemeleri yapmıştır. Milletimizin can ve mal güvenliğine karşı devletin üzerinde olan görevi yerine getirme mücadelesidir bu. Topraklarımıza huzura kast edenler, milletimizin güvenliğine kast edenler, bu sorumluluğa da kast etmiştir ve bunun gereği yerine getirilecektir.” (Erdoğan, 2015c).

³ Ontolojik güvenlik kavramsallaştırılması ve olgusu, siyaset psikolojisinde insanda doğa durumunda, ilkel ve arkaik olarak var olan korku gibi temel duygunun ortaya çıkarak güvenlik ve beka endişesinin öncelenmesi anlamında kullanılan bir kavramdır. Anılan kavrama göre, toplumlar ve toplumu oluşturan bireyler, tehdit ve risk algısı hissettikleri andan itibaren güvenlik politikalarını öncelikleridir (Kinnvall, 2002: 80 ve 2004: 744).¹¹ Eylül 2001 yılında ABD'deki ikiz kuleleri hedef alan terör saldırıları, kavramın ortaya çıkışına neden olmuş ve küreselleşme karşıtlığını ve milliyetçi popülizmi anlamak açısından başucu kavram olarak değerlendirilmiştir.

⁴ **Dehşet yönetimi teorisi, siyaset psikolojisi açısından liderin kendisinin ve toplumdaki pek çok kişinin hayatının tehdit altında olduğu bir dönemde terör, saldırı ya da saldırı girişimine karşı psikolojik olarak mücadele ederek dönüştürücü liderlik sergilemesi anlamına gelmektedir (Arndt ve diğerleri, 2005).**

Erdoğan'ın ülkenin kronikleşen önemli sivilleşme problemlerini çözdüğü, teröre karşı asla taviz verilmeyeceği, vatandaşlar arasında etnisiteye dayalı herhangi bir anlayışın güdülmediği, anılan travmanın büyümeden neticelendirilmesinin istendiği ve sonuna kadar halk için devlet politikası bağlamında mücadele edileceği algılarını kuvvetlendirmiştir (Aktürk, 2018; Miş ve Aslan, 2014)). Aynı zamanda elit karşıtı söylemi sürdürürken, siyaseten Türkiye'yi önemli güvenlik problemleri beklediğini de söylemsel olarak bağlamıştır. Özellikle Ayn el-Arab bölgesinde terör örgütlerinin birbirlerine olan saldırılarını bahane ederek Türkiye'de çıkartılmaya çalışılan 6-8 Ekim 2014 ayaklanmalarından sonra söylemlerini sertleştiren ve terörün üstüne güçlü bir biçimde giden fakat çevreden gelen bir siyasetçi olmanın verdiği sosyolojik analiz içeren bir Erdoğan söyleminden bahsetmek mümkündür (Meriç, 1998):

“...İşte bakıyorsunuz Şırnak'ta insanları öldürüyorlar, Siirt'te muhtarı öldürüyorlar, 6-7-8 Ekim'de ne yaptı, bu terör örgütünün arkasındaki partinin başındaki dedi ki 'dökülün sokağa.' 50 kardeşiniz öldü mü? Kimdi ölenler; Kürtler. Öldüren kim Kürtler. Kürdü Kürde öldürttü bunlar ya. Böyle bir ihanet şebekesine benim Zaza, Kürt kardeşim evet der mi? Diyarbakır'da 15 yaşındaki Yasin Börü'yü kurban eti dağıtırken 3'üncü kattan atanlar, daha sonra bıçaklayıp, arabayla üzerinden geçerek onu şehit edenler Kürt değil mi? Bu konuda HDP'nin başındakiler bir ufak laf ettiler mi? Bu aydın geçinenler bir ufak laf ettiler mi? Sırf sakallı olduğu için yandaşları tarafından katledilen 70 yaşındaki için laf ettiler mi?” (Erdoğan, 2015d).

“...Terör örgütünün desteklediği malum partinin eş başkanlarından bir tanesi benim Kürt kardeşlerimi sokağa döktü. 53 vatandaşımız burada öldürüldü mü? Bunların içerisinde 15-16 yaşındaki Yasin Börü de var mıydı? Neydi onların günahı, suçu neydi? 3. kattan 15-16 yaşında bir genci atacaksın, sonra da üzerinden geçmek suretiyle, çiğneyerek vahşeti işleyeceksin. Senin gibi düşünmediği için. Ben buradan da sesleniyorum. Ey yargı üzerine düşen görevi yapacaksın. Eğer yargı üzerine düşen görevi yapmıyorsa, tarih bunun hesabını sorar...” (Erdoğan, 2016a).

Erdoğan'ın hukuk ve güvenliğe dair ilgili söylemleri, salt politika yapım süreçleriyle ilgili teknik açıklamalar değil, aynı zamanda toplumsal tabana bu duygu geçişini hissettirmesini sağladığından Erdoğan'ın dönüştürücü etkisini sistematik olarak söylemsel geçişlerde görmek mümkündür. Kısacası Erdoğan, ülkenin kronikleşmiş sorunları karşısında, tabanını kolaylıkla ikna edebilmiş, politika yapım süreçlerinin toplumsal meşruluğunu söylemleriyle temellendirerek dönüştürücü liderliğin dinamizmini kurmayı başarmıştır.

Benzer şekilde Gezi Parkı Protestoları ve sonuçları, toplumda Erdoğan'ın kişiliği üzerinden bir ayrışma yaratmış olmakla birlikte, toplumda güvenlik politikalarına olan ihtiyacın psikolojik olarak ön plana alınmasına yol açmıştır. Çarkoğlu'nun vurguladığı gibi, toplumun geniş kesimleri, özellikle de geleneksel muhafazakâr-milliyetçi kesimleri, Gezi Parkı Protestoları ile dolar kurunun yükselmesi ve ekonomideki iyi sinyallerin bozulmasıyla bağdaştırmış, iktidarın ve Erdoğan'ın yanında konumlanmıştır (2014). Diğer bir ifadeyle tüm bu olayların “dış destekli bir operasyon olduğu” söyleminin geniş kitlelerin psikolojisinde etkili olduğu gözlerden kaçmamalıdır. Ayrıca ilgili yıllarda, toplumun önemli bir kısmının gözünde, 17-25 Aralık operasyonlarının, tıpkı Gezi Parkı Olayları ve sonuçları gibi “demokrasiye ve halkın iradesine dışarıdan ve doğrudan müdahale olarak” tanımlandığı görülmüştür. Hatta Çarkoğlu'na göre üst üste yaşanan siyasal ve toplumsal olayların Erdoğan'ın lider olarak toplumda daha fazla ön plana çıkması sonucunu doğurduğunu vurgulamaktadır (Çarkoğlu, 2014). Erdoğan ise 2013 yılındaki mezkûr iki büyük anti-demokratik hadiseyi, saldırı olarak söylemleştirmiş ve “*milli irade ve millet desteğiyle geri püskürtüldüğünü*” beyan ederek bu ifadenin meşruluğunu toplumun hafızasında yer ettirmeyi başarmıştır. Dolayısıyla anılan söylemlerin ve karşılığundaki eylemlerin söylem ile uyumu, Erdoğan'a siyasetin dönüştürücülüğü yolunu açmıştır (Erdoğan, 2013a).

Nitekim Erdoğan, Gezi Parkı Protestoları'nı ve 17-25 Aralık operasyonlarını “*aynı ihanet çetesinin yarattığı ve dış etmenlerin ve*

aktörlerin Türkiye'nin iç işlerine karışıldığı” biçimindeki ifadeleri söylemleştirmiş ve seçim propagandasında bunu kullanmıştır (Erdoğan, 2014a). Anılan olgular, özellikle AK Parti tabanı içerisinde önemli bir konsolidasyon yaratmış ve 2014 Yerel Seçimleri’nin ve 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin kazanılmasında önemli bir etkiye neden olmuştur. Ayrıca ilgili konsolidasyon, Erdoğan’ın siyaseten önünü daha da açmış ve onu aynı yıl içerisinde yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin doğal olarak favori adayı haline gelmiştir. Çünkü seçmen, Erdoğan’ın *“liderliğini engelleme çabalar olduğuna”* ilişkin söylemler (Erdoğan, 2014a) karşısında Erdoğan’ın “yapıcı”, “imar edici”, “dönüşümcü” ‘ve “karizmatik” bir lider olduğuna ikna olmuş görünmektedir.

Gerçekten de 2014, 2015 ve 2016 yılları içerisinde Türkiye’de yaşanan sosyal, siyasal ve psikolojik atmosfer, Erdoğan’ın siyasal olarak halkçı-milliyetçi bir dil kullanarak iktidarını pekiştirmesine uygun zemin hazırlamıştır. Fakat bahsi geçen dönemde Erdoğan’ın sadece liderliği değil, meşruluk imajı da toplumun geniş kesimleri tarafından güçlenmiş görünmektedir. Siyasal ve demokratik alana anti-demokratik müdahale biçimlerinin, sadece Çarkoğlu’nun ilgili tespitine bakınca bile, siyasal pratik açısından tepkisel karşılık bulduğunu ifade etmek gerekmektedir (2014). 2015 yılından itibaren sadece teorik değil aynı zamanda pratik olarak hem partisinin hem de Türkiye siyasetinin en belirleyici aktör haline dönüşmesi ve gücünü pekiştirmesi, 2017 yılındaki Cumhurbaşkanlığı referandumu ile birlikte gerçekleşmiş gözükmektedir.

Esasen Menderes ve Özal’ın siyasi hamleleri ve söylemleri ile pek çok benzeşen yönü olsa da Erdoğan, iki liderden farklı olarak merkeze yerleşmeyi başarmış ve merkezde tutunmuş bir liderdir. İktidarın ilk on yıldaki Erdoğan liderliğindeki AK Parti’nin eylem ve söylem politika biçimi, Mardin’in (2018) ifade ettiği gibi çevre-merkez çatışmasının içerisinde yer almaktaydı. Ancak 2013 sonrası Erdoğan ve AK Parti siyasal söylemi, çevredekilerin merkezi dönüştürme hamlesinin başarıyla noktalandığı bir süreci işaret etmektedir. Merkezi, söylem gücüyle dönüştürme başarısı yakalayan Erdoğan, merkezileştikçe Mardin’in

teorisinin esasen tersine döndüğü bir siyasal pratiği, lider-toplum duygusal etkileşimiyle toplumsal psikolojinin dönüşümünü ortaya koymuştur. (Duran, 2018). Klasik devlet ideolojisini de dönüştürmeye başlayan Erdoğan ve AK Parti söylemi, hem merkezi hem de kendisi ile birlikte siyaseti de söylem yoluyla belirli süreçler ve konjonktürel dinamikler içerisinde dönüştürme başarısı sergilemiştir.

İlgili dönemi salt popülizmle açıklamak, siyasal kültürü ve topluma ait kültürel dinamikleri ve ilgili dinamiklerle gerçekleşen dönüşümleri yok saymak anlamına geleceğinden Erdoğan söylemlerini, ilgili siyasal rüzgârla, Erdoğan için esas mesele, yukarıda sayılan sosyal problemlerin çözümünde halk ile arasına girmekte olan bürokrasi olmuştur. Siyaset psikolojisi açısından Erdoğan ile kitleler arasında samimiyeti kaybolmayan duygudaşlığa bağlı siyasal iletişim, bürokratik engellerle karşılaştığı ölçüde zayıflamış, ilgili engeller ortadan kalktıkça güçlenmiş görünmektedir.

Erdoğan'ın söylemsel değişim ve dönüşümdeki bir diğer etki alanı güvenlik sorunu ve terör meselesidir. Bunun sebebi de 7 Haziran sonrasına PKK başta olmak üzere pek çok terör örgütünün ülkenin çeşitli yerlerinde kanlı eylemlere girişmesidir. Gerçekten de 7 Haziran 2015 sonrasında kırsalda ve şehirlerde güvenlik en temel mesele haline gelmiş ve siyasi ruh halini de bunalımlı bir yapıya büründürmüştür (Özkan, 2016). Yaşanan ilgili toplumsal olaylar, güvenlik kaygılarını ön plana çıkarmış ve varoluşsal güvenlik olarak da ifade edilen algılanan tehdit düzeyi ile dehşet yönetimi kuramı arasındaki ilişki olarak ifade edilebilecek kriz anlarının pratik siyasetteki yansımalarıdır. Hükümet ilgili sorunu çözmek için kararlı gözüксе de konunun siyasi istikrarsızlık ortamı içerisinde ele anılması, buhranı iyice artırmıştır (Aslan, 2015: 8). 7 Haziran 2015 ve 1 Kasım 2015 tarihleri arasında Türkiye'deki siyasal atmosfer ve vatandaşın duygu durumu güvenlik temelli kaygıların ön plana çıktığı bir ruh halidir. Dolayısıyla Erdoğan'ın söyleminin dönüşümünü, liderliğinin dönüşümüyle ilgili görünmektedir.

Hükümetin kurulamaması, siyasi ruh durumunu korku, kaygı, coşku ve öfke gibi çok temel duygularla ifade eden bir biçime sürüklemiştir. Bu

olaylar ve olgular zinciri, duygusal reaksiyonlarda artışa neden olmuştur. Bununla birlikte duygusal kutuplaşma da siyaset düzlemi içerisinde artmıştır. Ayrıca üçüncü olarak karizmatik lidere olan ihtiyaç da dönemin bir kriz dönemi olmasından hareketle artmıştır (Göksu, 2019). 2014 yılından itibaren Cumhurbaşkanı görevini yürüten, fakat makamın hukuki bağlayıcılıkları nedeniyle kendi siyasal karakterine özgü etken, atılğan, dinamik ve dönüştürücü bir siyaset tarzı izleyemeyen Erdoğan'ın siyaseten önünün yeniden açılması siyasal boşluğun doldurulmasıyla ilgili olduğu kadar onun dominant, değiştirici ve dönüştürücü kişilik ve liderlik özellikleriyle ilgilidir. Belediye başkanlığından başbakanlığa kadar dönüştürücü bir siyaset izleyen Erdoğan, hükümet sistemini değiştirmeyi önererek Cumhurbaşkanlığı sürecinde daha belirgin bir dönüşüme imza atmıştır. İlgili özellikler, politik psikoloji açısından aktör belirleyiciliğini ön plana çıkarmıştır.

Erdoğan, 2013 yılından itibaren liderliğine yönelik meydan okumalar karşısında da dönüştürücü bir dil ve liderlik uygulayan siyasi figürdür. Bölgesel ve küresel politika belirlemek açısından pasif ve bekle-gör politikasından aktif, etkin ve dönüştürücü bir aktör olma istencini eylem ve söyleme dönüştüren bir lider olmuştur.

2011 yılından itibaren meydana gelen iç siyasal olaylar; Erdoğan, partisi ve takipçileri tarafından “*kategorik ve sistematik bir dış saldırı*” olarak yorumlanmış ve bu bağlamda politik bir aksiyon alınmasında söylemsel bir reaksiyon ortaya konmuştur (Erdoğan, 2013).

Erdoğan, toplumla iletişimde iktisadi söylem ile duygulara ve hislere ve bir arada yaşamaya dair psikolojiyle bağlantılı olan söylem arasındaki dengeyi şartlara ve koşullara göre başarılı bir biçimde uygulamıştır. Erdoğan, diğer yanda özellikle sosyal kriz anlarında, halkın büyük çoğunluğunda “istikrarsızlıktan kurtarıcı” ve “karizmatik” bir kişilik olarak tahayyül edilmektedir (Duman ve Kasımoğlu, 2023). Ayrıca Türk'ün de (2018) belirttiği gibi Erdoğan popülizmi, salt ve kuru kuruya bir popülizm değildir ve milliyetçi, memleketçi, muhafazakar, ve çevre olarak ifade edilecek olan halkın içinden olan ve hikaye, anlatı ve efsane

tasvirlerinin benzeşim kurulmasından beslenir ve ayrıca dönüştürücü liderliği besleyen dinamizmi içerir:

“...İnşallah el ele vereceğiz, omuz omuza vereceğiz, Türkiye’imizi çok daha güçlü bir noktaya inşallah ulaştıracacağız. Çünkü birileri güçlü Türkiye istemiyor. Çünkü biliyorlar ki, güçlü bir Türkiye olursa tarih yeniden ayağa kalkacak bunu görüyorlar. Öyleyse kendi göbeğimizi kendimiz keseceğiz. Çok çalışıyoruz daha da çalışacağız. Nasıl ki Ovit Dağı’nı deliyorsak, nasıl ki oradan İspir’e, Erzurum’a ulaşıyorsak, inşallah önümüzdeki engelleri de böyle aşacağız. Biz Ferhat’tan ilham aldık. Ferhat nasıl dağları deldi de Şirin’e ulaştıysa, biz de inşallah dağları deliyoruz ve Şirin’e, yani milletimize ulaşacağız. Hiç endişeniz olmasın.” (Erdoğan, 2013; Türk, 2018:213).

Erdoğan’ın konuşmalarında coşkunluk mevcuttur. Erdoğan, bu bağlamda toplumla ilişkisinde duyguları işlevselleştiren bir liderdir. Onun liderliğinin, hem seçimlerde hem de anketlerde diğer liderlere göre uzun yıllar boyunca devamlı en üst sıralarda çıkmasının bir açıklaması da budur. Kitlelerle kurduğu diyalogun pozitif ya da negatif olsun yoğun duygular ve duygulanımlar içermesi, Erdoğan’ın siyasette hâkim ve baskın olmasının ve dönüştürücülüğünün önünü açmasının bazı dinamikleridir. Diğer bir ifadeyle toplumdaki taleplere karşılık gelebilen söylemi ön plana çıkarması, siyaseten önünü açan ve dönüştürücü liderliğine katkı sunan bir gelişmedir. Ayrıca Miş ve Aslan da (2014) Erdoğan’ın rakip liderlere göre coşkunluk duygusunu kitlelere daha fazla aksettirebildiği sonucuna ulaştığını belirtmiştir (Erişen, 2018). Bu sonuç, karizmatik ve dönüştürücü liderlik açısından önemlidir; çünkü dönüştürücü liderler, halk ile aralarında belirli bir coşkunluk düzeyi yakalayan ve onlara bu coşkunluk ile gurur ve umut duygularını da kazandırarak siyasal ve kurumsal dönüşümü belirgin kılmaya çalışırlar. Erdoğan’ın araştırmalarda en coşkunluk verici ve duygu uyandırıcı bir lider olduğu sonucunun çıkmasının hem bireysel -ya da kişisel- hem de toplumsal ya da yapısal gerekçeleri mevcuttur. Duman ve Kasımoğlu tarafından yapılan mülakat çalışmasında Erdoğan’ın söylemlerinin halkla olan duygusal geçişleri ve dönüştürücü liderliği

arasındaki bağ açıkça görülmüştür (Duman ve Kasımoğlu, 2023). Çalışmada yukarıda anılan pek çok duygu geçişinin izlerini görmek mümkündür.

Dolayısıyla Erdoğan'ın liderliği, yapısal ve kurumsal dönüşümün coşkunluk gibi kolektif gururu artıracak duygularla yapılması ve dönüşümün yeni duygular ve duygusal süreçler oluşturmasıyla ilgilidir (Duman ve Kasımoğlu, 2023). Ekonomi, dış politika ve güvenlik politikaları başta olmak üzere Erdoğan'ın liberal hükümet politikaları kamuoyunda 2017 referandumuna kadar ciddi desteklerle karşılanmıştır. Erdoğan'ın kamuoyu tarafından geniş destekler almasındaki en temel nedeni coşkunluk duygusunun katkısıdır (Erişen, 2018: 91). Dış politika, güvenlik ve terörle mücadele başta olmak üzere, hemen her konuda kamuoyunun çok büyük bir bölümünün, Erdoğan'ın söylemlerindeki coşkunluk duygusu ile ilişkili olduğu görünmektedir. Erdoğan'ın popülizmi, geniş halk kitlelerinden destek almasının işlevsel ve fonksiyonel yönü olup söylemin dönüştürücülüğü de benzer şekilde izah edilebilir.

Aynı zamanda Erdoğan'a muhalefetin de kemikleşmiş ve yoğunlaşmış bir seçmen kitlesinin bulunması, duyguların ve duygulanımın güçlü bir biçimde işlemesinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki Erdoğan'a karşı gelişen muhalefetin temel özelliği, kaygı, korku ve öfke duygularının yüksek yoğunluklu olmasından kaynaklı bir yapı taşımasıdır. Görülüyor ki Erdoğan, destekçileriyle olduğu kadar muhalifleri ile de duygusal ilişki yoğunluğu keskin olan bir liderdir. Bu olgu, onun gündem belirlemesine ve dönüştürücü liderliğine katkı yapan bir unsurdur. Dolayısıyla eylem-söylem uyumu Erdoğan'ın dönüştürücü liderliğindeki bir başka önemli dinamik ve fonksiyon olarak göze çarpmaktadır.

Ayrıca Erdoğan'ın liderliği çağdaşlarından farklı olarak siyasal kültürün çoğunlukla nüvelerini taşır ve Türkiye'ye özgü nitelikler, nicelikler ve dinamikler çağrıştırmaktadır (Bechev, 2022). Örneğin “biz”, “geleneğimiz” ve “medeniyetimiz” söylemlerinde sosyal ve siyasal kültüre yönelik vurgulardan bahsetmek mümkündür. Sözü geçen ifadelerin bizlik duygusunu geleneksel değerleri ön plana çıkaran seçimde psikolojik bir etki yaptığı söylenebilir (Erdoğan, 2015b). Erdoğan'ın söylemsel

dönüşümünün salt paradigma değişimi olarak kabul edilmeyerek pragmatist bir felsefeye oturtulması üzerine yapılan değerlendirmeler haklı olmakla birlikte aynı zamanda kültürel ve sosyolojik bir gereksinimin de sonucu olarak yorumlanabilir (Akdağ, 2018). Fakat dönemler fark etmeksizin Erdoğan'ın her dönemdeki söylevlerinde muhalefetin iktidarı zorlama ihtimaline karşı tehdit tanımlayıcı, savıcı, karşı söylemleri küçülterek kendi propagandasında toplumun duygularını coşturan bir yöntem söz konusudur.

Ayrıca “*medeniyetimiz*” vurgusu ve söylemi ile İBB Başkanı olduğu dönemden Cumhurbaşkanlığı dönemine kadar söylemleştirdiği “*sessiz yığınların sesi, kimsesizlerin kimi olma*” (Erdoğan, 1997) vurgusu, ülkenin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün “*Cumhuriyet bizatihi, kimsesizlerin kimsesidir.*” (Atatürk, 1928) sözüne atıfla topluma ve kültüre karşı imparatorluk kayıplarından beri yas psikolojisi bağlamında eksik kalan özgüven ve birlikteliğe dair duyguları kitlelere eylem-söylem uyumu çerçevesinde hissettirmeyi başarmış bir lider profili çizmektedir. Diğer bir ifade ile Erdoğan söylemleriyle, kolektif kibir ve gururu, kitleler üzerinde artıran bir liderdir.

Oy tercih modellerini inceleyen Erişen, duygusal tepkileri de ölçmüş ve Erdoğan'ın liderliği ve siyasal başarısı için bazı ipuçları sunmuştur. Kaygı duygusu ön plana çıktığında Erdoğan'a oy verme ihtimali düşerken, coşkunluk duygusu ön plana çıktığında bu ihtimal artmaktadır (2018). Baykal ve Çaha da sivil toplum ve oy verme üzerine yaptıkları çalışmada duyguların bir lidere oy vermede belirleyici olduğu sonucuna varmışlardır (2021). 21. Yüzyıl pratik siyasetinde, özellikle de Türkiye'de oy verme, karar alma ya da politik süreçlere katılma gibi siyaset kurumunu katılım yoluyla ilgilendiren meselelerde duyguların ve duygulanımın rolünün yüksek oluşu, siyasal liderliğin kitleler ile duygusal bağlar kurmasını zorunlu kılmakla birlikte yoğunlaşmasını gerektirmektedir. Belirsizlik ve kriz dönemlerinde artan bu ihtiyaç, karizmatik ve dönüştürücü liderlere olan talebi güçlendirmektedir. Örneğin 2001'deki sosyal ve ekonomik derin bunalım süreci sonunda Erdoğan ve partisi, mecliste grubu bulunan tüm siyasi partileri siyaset sahnesinin dışına iterek tek başına iktidara gelmiş ve

gündemi belirleyen, kurumları dönüştüren bir siyaset yapıcıya dönüşmüştür. 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde karşılaşılan siyasi tıkanıklık, 2011 yılından itibaren FETÖ'nün eylemleriyle bir başka evreye dönüşmüş, devleti ve toplumsal psikolojiyi gayrı-meşru yollarla biçimlendirme tehdidi ve siyaset kurumunu bertaraf etme girişimleriyle dönüştürücü liderliğinin ve dönüştürücü siyasetin önüne bariyer konmuştur. Erdoğan tarafından FETÖ'nün eylem yanında söylem yoluyla da bertaraf edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca daha o yıllarda örgütün tehlikesine ilişkin kamuoyunu bilgilendiren Erdoğan, “*devletin içerisine sızmış paralel çete*” “*aynı ihanet çetesi*” söylemiyle örgütün propagandasına karşı bir ön alımla meydan okumuştur. O yıllarda Türkiye'deki siyasi fay hatlarını kullanarak siyaseten güç devşirmeye çalışan FETÖ'nün Gezi olaylarını provoke etmesini söylemleştirmiştir (Erdoğan, 2014a). Örgütün saldırılarının kronolojik sıralaması dahi, Erdoğan söyleminin dönüştürücülüğünün kritik olduğunu kanıtlar niteliktedir (Anadolu Ajansı, 2022). Yıllar sonra MİT Kumpası, 2015-2016 yılları arasındaki terör saldırıları ve 2016 Darbe Girişimi ile Gezi Olayları'nın kışkırtıcılığı arasındaki illiyet bağı kamuoyu tarafından anlaşılırken, Erdoğan'ın söylemsel gücünün dönüştürücü etkisinin de, ülkenin demokratik hukuk zemini çerçevesinde bir arada yaşamasına katkı sunduğu görülmektedir. Erdoğan'ın dilinin zaman zaman iktisadi alanda müdahaleci olabilen diline yönelik eleştiriler rezerv kalmak kaydıyla, anılan özgürlükçü, hak temelli ve hukuka bağlı meşruluğa dayalı söylemlerle hem bir tehdidi bertaraf etmeyi başarmış, hem de iç siyasette siyasi dönüşümü söylemleriyle pekiştirme fırsatı yakalamıştır.

Dolayısıyla Erdoğan söylemi, hükümet etme biçiminin değişmesine ve “*daha hızlı karar almak*” ilkesiyle Türkiye'ye özgü başkanlık sistemine geçilmesine de yol açmıştır. Benzer biçimde anılan dönemde söylem, darbeye açıkça karşı çıkışı, dehşet yönetim kuramına göre topluma kriz ve kaos anlarında liderlik etme anlamına gelebilecek söylemlerin yükselişe geçtiği dönemdir (Erdoğan, 2017a). Nihayetinde Cumhurbaşkanı olarak 2015 yılındaki terör faaliyetlerinin ve 2016 yılındaki terörist darbe girişiminin karşısında duran Erdoğan'ın söylemleri, Türkiye'de alışılmış

siyasal liderlikten oldukça farklılaşan bir liderlik biçimini ortaya çıkarmıştır. 2015 ve 2016 yıllarında yaşanan terör ve darbe gibi toplumun bir arada yaşama iradesine yönelik kanlı girişimler ve saldırılar, psikolojik olarak algılanan tehdit düzeyinin yüksek tutulmasına sebebiyet vermiştir.

4.2.2. Ekonomik Söylem

Yukarıda bahsedildiği gibi inşaat sektörünün Anadolu’da lokomotif olması, söylemle eylemin en azından “görünür bir biçimde” uyumlu olduğu hissiyatını seçmene taşımıştır. Seçim dönemindeki propagandaların ya da genel olarak tüm söylemlerin “*inşa*”, “*inşaat*”, “*yapı*”, “*konut*”, “*imar*”, “*yol*”, “*köprü*”, “*otoban*” ve “*proje*” gibi pratikte karşılığı olan ve eyleme dökülen gerçekliklerle uyumlu olması ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı’ndan ulusal siyasette yıldızının parlamış olması bir arada düşünülmelidir. Erdoğan’ın söylemlerine de sıklıkla rastlayan “*yapıcı*” ve “*onarıcı*” bir lider olduğu, seçmenin bilinçaltına “*inşa süreci*” biçiminde yerleşmiştir. Bu olguda, İBB dönemindeki altyapı ve üstyapı projelerinin başarısının da psikolojik olarak imaj katkısı görülmüştür. “*Seçmen projeye bakar.*”, “*Onlar Konuşur AK Parti yapar.*”, “*çiraklık dönemim*”, “*kalfalık dönemim*”, “*ustalık dönemim*” gibi söylemlerin seçmen psikolojisinde “*imar eden kişi*” imajı yaratmış olabileceği düşünülebilir (Erdoğan, 2011a). Dolayısıyla Erdoğan’ın yükselişi ve iktidarının devamlılığı, bir “*imar*” ve “*inşa*” süreci olma iddiasıyla seçmen psikolojisinde imajlandırılmıştır. 1999 Gölcük ve 2000 Sakarya depremlerinin yaratmış olduğu yıkıcılık ve tahribat, “*inşa eden*” bir siyasal figüre olan ihtiyacı psikolojik olarak ön plana çıkardığı gibi, uzun yıllar seçmenin hafızasında ve psikolojisinde önemli bir dönüm noktası olarak kalmıştır. Depreme yönelik önlemler ve deprem yönetmeliklerindeki çeşitli değişiklikler, Erdoğan’ın siyasal olarak oldukça önemli ölçüde kendi ifadeleriyle “*onarıcı*” ve “*imar ve ihya edici*” lider profilini güçlendiren psikolojik gelişmelerdir. Onun bu söylemleri ve ifadeleri kullanması elbette imaj ve liderlik algısı açısından hayatidir. Çünkü İBB başkanlığından itibaren onun yıldızını parlatan, imar ve inşaat faaliyetleri olmuştur. Belediyedeki altyapı, üstyapı ve inşaat hızı ve başarısı, İstanbul’dan tüm Türkiye’ye yayılan bir ün olmakla birlikte, sadece algısal

değil olgusal olarak bir karşılığı olan “*inşa*” faaliyetiydi. İnşaat sektörüne hem ekonomik hem de siyasal olarak verdiği bu önem, Erdoğan’ın algıda inşa eden bir lider profili çizmesine de kolaylık sağlamıştır. Ayrıca Erdoğan’ın “imar ve inşa” söylemi, onun uzun yıllar boyu kullandığı ve siyaseten güven veren, onarıcı, yapıcı, değiştirici ve çalışan bir lider olduğu imajını da psikolojik olarak sağlayan bir dinamik olmuştur. Erdoğan’ın iktidarını uzun yıllar boyunca sürdürmesinde anılan olgunun payı da yadsınmamalıdır. Fakat 2010’lu yıllardan itibaren “*imar ve ihya*” söylemine ek olarak “*yerli ve milli ekonomi*” , “*yerli ve milli üretim*” ve “*ekonomimize saldırılar*” söylemleri ve ifadeleri, sıklıkla seçmenin duyacağı sözler olmakla birlikte, zamanın ruhunun ve dönüşen dış ve iç politika dinamiğine karşı bir siyasal stratejinin neticesi olarak görülmektedir. İlgili dönemle beraber ekonomik söylemin hemen her alanda olduğu gibi ekonomide de Erdoğan’ın ilk on yılından oldukça farklı bir döneme ve söylemsel pratiğe tanıklık edildiğinin ifadesidir.(Erdoğan, 2019c).

4.2.3. Dış Politika Söylemi

Erdoğan’ın başkanlık sistemi ısrarı, siyaseten yer, yön ve eksen belirleme imkân ve kabiliyetini artırma, profesyonelleşme, etkililik, verimlilik sağlamak ve kurumsallaşmak amaçları taşıyan bir söyleme dönüşmüştür. Fakat Erdoğan’ın anılan siyaset yapma sürecinin devletin yönetimi, bürokrasisi, siyasi pratiği, diplomasisi ve dış siyaseti açısından kurumsallaşma ve kimikleşme anlamları taşıması amacıyla söylemselleştirildiği görülmektedir. Ayrıca ikinci olarak “*iç, dış ve bölgesel tehditler ile teröre karşı etkin ve suratlî kararlar alınacaktır*” ifadesi, söylemin konusu haline gelmiştir (Erdoğan, 2017a). Kısacası devlet yönetimi ve siyaset pratiği dönemin şart ve koşullarına göre hükümet etme sistemini değiştirip dönüştürülmesi, Erdoğan’ın söylem gücünün bir sonucudur. Pro-aktif bir güvenlik ve dış politika oluşturulması, Erdoğan’ın iç politikada yakaladığı söyleme dayalı başarısının dış siyasete olan yansımaları olarak okumak anlamlıdır. Diğer bir ifadeyle operasyonel kod, Erdoğan’ın iç ve dış siyasal analizi için kullanılabilir. Örneğin Erdoğan ilgili süreçten itibaren tabiri caizse uluslararası ilişkilerde el yükselten ve

diplomasiyi bağımsız hareket etmek üzere kuran yeni bir politikaya girişmiştir. Örneğin BM'nin çoğulculuğa aykırı yapısını ve daimi üyelik özelliklerinin anti-demokratik yapısını eleştiren ve karşı çıkan tezlerini söylemleştirmeye ilgili dönemden itibaren başlamıştır. BM Genel Kurulu'nda daimi üyelikleri eleştirerek “...*Dünya 5'ten büyüktür.*” söylemiyle küresel siyasette yeni bir söylem arayışını başlatmıştır (Erdoğan, 2014b).

Ayrıca bu süreçle birlikte ülkenin güvenlik kaygılarını öne çıkaran bir dil kullanıldığı görülmüştür. Savunma sanayine yönelik hamlelerle birlikte dil ve söylemin de ülkenin çeşitli tehdit ve terör faaliyetlerine karşı bir ön alım olarak kullanıldığı ifade edilmelidir.

Beka kaygısı, ya da Kinnvall (2002 ve 2004) tarafından kavramsallaştırılan ve literatüre kazandırılan ontolojik güvenlik olgusu ve dehşet yönetimi kuramı (Arndt ve diğerleri, 2005), Türkiye siyasetinde dönem dönem kendisini ortaya çıkaran bir gerçekliktir. Varoluşsal güvenlik olarak da bilinen kavram, korku duygusunun ve güvenlik kaygısının gündelik olgular ve olaylar karşısında artışıyla ortaya çıkan bir gerçekliktir. Bireyler ve toplumlar, kendi varlığını tehdit altında hissettiği ve tehlikeye yakın gördüğü durumlarda her şeyden önce güvenlik endişesini ilk mesele haline getirirler. İlgili durum sosyal, iktisadi ve siyasal hayata yansır. Çağdaş dünyanın en temel meselelerinden birisi haline gelen ontolojik güvenlik kaygısı, toplumların ve kitlelerin temel ihtiyaçları haline gelmiştir. Pratik siyasette de ilgili değişim ve dönüşümden etkilenecek güvenlik temelli politikalar üreten liderler meydana çıkmaktadır. Çağdaş siyaset dünyasının belirleyeni, güvenlik temelli politikalarlardır. Türkiye, bulunduğu jeopolitik konum, jeo-stratejik dengeler ve uluslararası güç ilişkileri nedeniyle ontolojik güvenlik kaygısının sıklıkla yaşandığı bir ülke örneğidir.

Türkiye siyasal hayatının geçmişinden bugüne kadar tecrübe edildiği güvenlik temelli dil ve söylem zaman zaman tezahür eden bir olgu olarak ortaya çıkabilmektedir. Fakat Erdoğan'ın politikalarında güvenlikçi dilin, sadece söylemde kalmadığı, aynı zamanda pratik siyasette ve eylemsel olarak var olduğu vurgulanmalıdır. Terörle mücadele, dış politika, diplomasi

ve uluslararası politikalar başta olmak üzere pek çok konuda edilgen bir politikadan etken ve aktif bir politikaya geçiş, güvenlikçi söylemle uyumlu bir biçimde dönüştürücülük eksenli gelişmiştir:

“...Artık bize saldırılarını beklemeyeceğiz. Türkiye artık bu yanlış güvenlik anlayışını terk etmiştir. Bunu bitirmiştir Bundan sonra bıçak kemiğe dayanana kadar sabretmeyeceğiz. Artık sorunların üzerine biz gideceğiz. Terör sorunumuz mu var? Bize saldırılarını beklemeyeceğiz. Nerede yuvalanıyorsa gidip orada tepelerine bineceğiz.” (Erdoğan, 2016d).

“...Daha aşağıda ne var? El Bab var. Kusura bakmayın biz oraya da gideceğiz. Niye gideceğiz? Çünkü bizim tehlike altında olduğumuz yer Dabık'ta bitmiyor El Bab'ın da altına iniyor. Oradan bizim Münbic'i de kuşatma altına almamız lazım. Amerikalılara dedik ki buradan PYD, YPG gidecek. Bakalım söz verdiler. Rakka'da beraber hareket edebilir miyiz? Dedik edebiliriz. Rakka'yı da DEAŞ'tan temizleyelim.” (Erdoğan, 2016d).

4.3. 2017 Anayasa Referandumu Sonrası Erdoğan'ın Söylemleri

Erdoğan'ın kullandığı dilin ve söylemin partisinin çok önüne geçecek biçimde değişmesi, 2013 yılından itibaren göze çarpmaya başlasa da, bu süreç ilk Cumhurbaşkanı seçildiği 2014 yılıyla başlamış ve 2015 yılında tekrarlanan 7 Haziran ve 1 Kasım Milletvekili Genel Seçimleri'nde fiili olarak kendisini göstermiştir. En nihayetinde 15 Temmuz Darbe Girişimi ile 2017 Anayasa Değişikliği sürecinde Erdoğan'ın liderlik yapma biçimindeki, söylemlerindeki ve dilindeki değişim belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. 7 Haziran 2015 - 1 Kasım 2015 seçimleri ile bu iki seçim arasındaki iktidar boşluğu, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından baskın ve politik açıdan dominant söylemle doldurulmuştur. (Özkan, 2016). İlgili süreç zarfında aktif politik bir figür olmakla kalmayıp siyasi gündemin sürekli biçimde içinde ve hatta ötesinde bulunmuştur. Erdoğan, “alışıldık bir Cumhurbaşkanı olmayacağım” ifadesiyle kendi açısından ve Türkiye siyaseti bakımından yeni bir dönemin açıldığını söylemselleştirmiştir (Erdoğan, 2015a). Fiili ve pratik olarak kimi zaman dönemin hükümetinin ve dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun önüne geçen bir

Cumhurbaşkanlığı sürdüren Erdoğan, partisinin genel başkanı olmasa da onu yönlendiren bir siyasi yol ve yöntem takip etmiştir.

Özellikle 2017 Referandumu sürecinde “...iç, dış ve bölgesel tehditler ile teröre karşı etkin ve suratlı kararlar alınacaktır...” (Erdoğan, 2017a) ifadesi, referandum sonrası dilin dönüşmeye devam edeceği ve beka ve ontolojik güvenlik kavramlarının Erdoğan söyleminin merkezine oturacağı ipucunu taşımaktadır.

4.3.1. İç Politikada Değişen Söylem

2017 Referandumu’nda ve 2018 Genel Seçimlerinde kullanılan dilin ve çoğu kez tekrarlanan “beke” söyleminin geçmişte kullanılan bir söylem olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ilgili dönem, Erdoğan söyleminin şartlar ve koşullar gereğince hem dönüştüğü hem de dönüştürdüğü bir gerçekliğe sahiptir. İlgili dönemin söylemi, bir nevi ulusal bağımsızlık, milli irade ve ontolojik güvenlik kavramları ile doğrudan ilgilidir. 2015 ve 2016 yılları arasındaki terör ve darbe girişimi saldırıları, algısal ve olgusal olarak ona maruz kalan toplumu ve toplumun liderini ve devlet başkanını güvenlik kaygısına yöneltmiştir. Söylemin keskinleşmesinin ve değişmesinin şaşırtıcı olmadığı, iç ve dış siyasetin döneminin ruhu, şartları ve koşulları iyi analiz edildiğinde rasyonel ve reel politik olarak ortaya çıkmaktadır.

İkinci iddia, AK Parti’nin beslendiği ve temelini oluşturduğu muhafazakâr dindar ekseriyetin siyaset yapım süreçlerinde deneyim ve tecrübeden yoksun olduğu ve liberal ya da muhafazakâr söylem yerine daha yerleşik bir seçenek olarak süreç içerisinde giderek devletçi ve milliyetçi söylem kullanmaya başladığı iddiasıdır (Aslan, 2018).

Ayrıca ilgili üç iddiadan farklı olarak Duran’a göre ise, Erdoğan ve partisi resmi ideolojiye yaklaşmak bir yana, onu liberal ve muhafazakâr ilkelerle donatmış ve dönüştürmüştür (2018). Diğer bir ifadeyle resmi ideoloji, Erdoğan iktidarıyla daha liberal ve özgürlükçü hale gelerek sivilleştirilmiş, devlet ile halk arasında var olan askeri-bürokratik duvarı ortadan kaldırmıştır.

Çevre’den merkeze gelen siyaset, Erdoğan’ın ilk yıllarında olduğu gibi doğası gereğince dinamik bir liderlikle ve söylemle tezahür ederken,

sonraki yıllarda, özellikle yeni hükümet etme biçimiyle merkezileştikçe ve güçlendikçe bürokratik ve statik hale gelmekten kaçınamayan bir yapıya bürünmüştür.

Erdoğan'ın dil, söylem ve eylemlerindeki farklılaşma, değişim ve dönüşüm, çağdaş teorik ve pratik bir tartışma olarak nitelenebilecek olan dinamik ve statik (*status qou*) liderlik biçimleriyle de izah edilebilir (Dess ve Picken, 2000). Erdoğan, çevreden bir siyasal lider olarak dinamik liderliği temsil etmektedir. Yeni hükümet sistemi ile birlikte Erdoğan'ın dönüştürücü dili ve belirleyiciliği, daha sistematik ve kurumsal hale gelmiştir.

Bir siyasi lider olarak Erdoğan'ın dinamik bir kişilik ve karakteristik özelliği nedeniyle siyasal hayatı boyunca statik yeni sistemle birlikte siyasal yapı ve siyasal kültür gereğince Erdoğan, statükoya ve statik liderliğe (*status qou*) karşı değişim ve dönüşümü kurumsallaştırmıştır. Diğer bir ifadeyle Erdoğan'ın kişiliği ve karakter yapısı, dinamik, hareketli, dışa dönük, sürekli disiplinli ve baskın karakter tipolojisine dayalı görünmektedir (Türk, 2018). Diğer bir ifadeyle Erdoğan siyaseti, dinamik bir liderlik biçiminin tezahürü olmakla kendi söylemini de dönüştüren bir liderlik türü örneği sergilemektedir. Erdoğan, yenilik, değişim ve dönüşüm adına gerekirse kendi söylemlerini bile değiştirebilecek kadar pratik, pragmatik ve işlevsel bir liderlik üstlendiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Erdoğan açısından eylemin, statükonun ve yapının değişimi için gerekirse söylemin dönüşümü pekâlâ gerçekleştirilebilir. Realist, pragmatist ve oldukça işlevsel olan ilgili dönüşüm hikâyesi, Erdoğan'ın siyaseten başarısının anahtar olgularındandır. Dess ve Picken'in çalışmaları bağlamında analiz edildiğinde Erdoğan liderliğinin dinamik ve statüye karşı mücadele eden bir grafik çizdiği görülebilir (Dess ve Picken, 2000; Göksu, 2019). Çünkü özellikle ilk kez Cumhurbaşkanı seçildiği 2014 senesinden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişe kadar olan süreçte, daha önceki Cumhurbaşkanlarından farklı, aktif ve dinamik bir yöntem izlemiştir. Erdoğan'ın siyasal olarak dinamik bir liderlik psikolojisine sahip olduğu dönemin siyasal havası içerisinde rahatlıkla gözlemlenebilen bir olgudur.

2017'den itibaren Erdoğan'ın söylemi dönüşmeye başlasa da kendisine destek veren kitleler ile olan duygusal bağı devam etmiştir. Bu olgu onun hem mizacı hem de yetiştiği çevreyle ilgilidir. Erdoğan'ın liderliğinin güçlü olmasında, devamlı surette anketler yaptırması ve halkın nabzına göre siyaset yapma ya da politika değiştirme yoluna ve yöntemine gitmesi etkili olmuştur (Göksu, 2019: 1067). Fakat aynı zamanda Erdoğan siyasal bir figür olarak seçmenin psikolojisindeki güven duygusunu sağlayan bir lider olması, ilgili tüm dinamiklerin politik psikolojik nedenini teşkil eder. Kısacası Erdoğan'ın dönüştürücülüğünü var eden, çevreden gelmesinin avantajıyla çevrenin yani halkın sorunlarına hâkim, elitizm karşıtı ve elit karşıtı siyaset psikolojisinin temsilcisi olmasıydı. Fakat merkeze yerleşme, özellikle çevreden gelen bir parti olarak AK Parti'de belirgin olarak siyasal iletişimde önemli gerilemeler yaşanması süreciyle benzer zamanda gerçekleşmiş ve salt lider Erdoğan söyleminin üzerine inşa ettiği bir gerçekliğe dönüşmeye başlamıştır. Erdoğan'ın 2016 yılına kadar söylem stratejisini yapan ve seçim kampanyalarını yürüten Erol Olçok'un 15 Temmuz 2016'da kaybı, siyasal iletişim stratejisinde onun söylemlerinin dönüştürücülüğünü siyasal iletişime yansıyamamasına yol açan faktörlerden bir diğeridir:

“...Kendisiyle yaptığımız uzun yol arkadaşlığı boyunca, siyasi tanıtım konusunda sahip olduğu deha düzeyindeki üretkenliğinin sayısız örneklerine şahit oldum. O gece hakiki ve hasbi bir dostla birlikte, sadece şahsımın ve partimiz mensuplarının değil, tüm Türkiye'nin, tüm dünyanın takdirini kazanan bir profesyoneli de kaybettik. Şayet, 15 Temmuz'da şahadet makamına ulaşmamış olsaydı, eminim ki o gecenin en etkili anlatımını Erol yapar, o geceyi en güzel ifade edecek müzikleri Erol besteletir, o geceyi en iyi yansıtacak klipleri Erol çeker, en vurucu sloganları Erol üretirdi ama 'O güzel insanlar, o güzel atlara binip gittiler...' (Erdoğan, 2017g).

AK Parti'nin kuruluşundan itibaren Erdoğan'ın tüm siyasal iletişim ve seçim kampanyalarını üstlenen Erol Olçok, Erdoğan'ın halktan biri olduğunu göstermenin yettiğinden bahsetmiştir:

“...Tayyip Erdoğan Cumhuriyet tarihinin en önemli siyasi markalarından biridir. O yüzden kampanyamız çok başarılı oldu. Seçim kazanmak için lider, kalite ve program olacak. Parti’de bunların tümü vardı. Neyin söylendiği değil, kimin söylediği önemlidir. Halk Erdoğan’ ı dinledi ve anladı...” (Duman ve İpekşen, 2013).

“...en büyük kampanya numaramız Erdoğan’ı olduğu gibi göstermek, sahiciliğine imaj yüklememek ve onu olduğu gibi sürekli koruyabilmek...” (Miş, 2023: 12)

Erdoğan’ın 2017 sonrasındaki söylemleri topluma kolektif gurur ve kibir duygusunu aksettirme konusunda Erdoğan söylemsel etkiyi sürdürmektedir:

“Ben, milletimle gurur duyuyorum. Ben, milletimle iftihar ediyorum. Çünkü sizler İstiklal Marşımızın ruhunu kavradınız. Ne diyor Akif; arkadaş, yurdumu alçaklara uğratma sakın. Siper et gövdeni dursun bu hayâsızca akın. Doğacaktır sana vaat ettiği günler Hakk’ın, kim bilir belki yarın belki yarından da yakın. 15 Temmuz gecesi benim milletim o bombalar yağdıran helikopterlere göğsünü gerdi mi? Tanklara, toplara göğsünü gerdi mi? Benim milletim, eşi benzeri olmayan bir millet. Genciyle, yaşlısıyla, kadınıyla, erkeğiyle yürüyordu. (İdam isteriz sesleri). Üç safhası var. Önce 16 Nisan’da inşallah, iki parlamentoda inşallah gelecek oradan da 'evet' çıkaracağız. Benim görüşümü biliyorsunuz, önüme geldiği an onarım. 248 şehidimizin hesabı var. Bundan hiç endişeniz olmasın, biz hiçbir gücün karşısında eğilmedik. Sadece rabbimin huzurunda rükûda eğildik, secdede eğildik.” (Erdoğan, 2017c).

“Batı’nın nasıl saldırdığını gördünüz ama bütün bunlara karşı milletim dik durdu. Artık Türkiye’nin kitabında patinaj olmayacak. Her alanda Türkiye çok daha önemli adımları atmak üzere muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkacak. Bu neticeyi küçümsemeye gayret edenler var. Boşuna uğraşmayın, atı alan Üsküdar’ı geçti haberiniz yok.” (Erdoğan, 2017e)

“Beşer planında hiçbir gücün önünde eğilmedik. Sadece ve sadece Allah’ın huzurunda rükuda ve secdede eğildik. Bu seçimin galibi

demokrasidir, 81 milyon vatandaşımızın her bir ferdidir. Siz tarih yazıyorsunuz. Dün darbecilerin tanklarını, toplarını, uçaklarını, çıplak elleriyle durduran bu millet bugün aynı ellerle istiklaline ve istikbaline sahip çıkmıştır. Hangi partiye oy vermiş olursa olsun sandığa giderek demokratik hakkını kullanan her vatandaşıma teşekkür ediyorum. Şunu da açıkça ifade etmek isterim; milletimizin sandıkta partimize verdiği mesajı da aldık. Önümüzdeki dönem milletimizin karşısına tüm bu eksikliklerimizi tamamlayarak çıkacağımızdan emin olunuz. Sandıkta bize verdiğiniz güçle ülkemizi 2023 hedeflerine inşallah hep birlikte ulaştıracacağız. Terör örgütlerinin üzerine çok daha kararlı şekilde gideceğiz. Ülkemizin uluslararası alandaki itibarını çok daha yükseklerle çıkartacağız. Bayrağımız inşallah çok daha nazlı dalgalanacak. Ezanlarımız çok daha huşuyla okunacak. Her bir vatandaşımızın huzurunu ve refahını daha ileriye taşıyacağız. Türkiye tercihini büyümeden, gelişmeden, kalkınmadan, yatırımdan, zenginleşmeden her alanda dünyanın itibarlı onurlu sözü geçen bir ülkesi olmaktan yana kullanmıştır. Bu sonuçlar aynı zamanda Suriye topraklarını özgürleştirmeye ve ülkemizdeki misafir kardeşlerimizin güvenle evlerine dönüş yollarını açmaya devam edeceğimizin ifadesidir.” (Erdoğan, 2018c).

Ayrıca Erdoğan’ın iktidarının uzun soluklu olmasında ve kitleler ile olan illiyet bağının ve duygu fonksiyonunun canlı oluşunda iktidara geliş sürecinde aşağıdan yukarıya gelişen ve gerçekleşen siyasal ve sivil hareketin lideri olmasında da önemli bir pay vardır. Erdoğan’ın çevreden gelen bir siyasetçi olma kimliği ve sistemin değişip dönüşmesine ilişkin söylemlerinin belirleyici olduğu söylenebilir.

Özellikle iktidara gelişinin ilk yıllarında devlet yönetim mantığının kurumsal katı bürokratik bir yöntemden yumuşak bir sivil yönetime dönüşmesinde en büyük paya sahip olan Erdoğan, yetkilerini artırdığı ve merkezileşmeye başladığı 2017 Referandumu ve 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra dahi, kitlelere karşı öncesinde yakalamış olduğu lider imajını sürdürmüştür. Fakat bu dönemden itibaren Erdoğan’ın kitleler üzerine yaptığı psiko-politik yatırımlar, özgürlük temalı olmaktan çok

“yerli”, “milli”, “beka”, “milli birlik ve beraberlik” ve “vatan” gibi milliyetçi söyleme ağırlık vermiş görünmektedir. (Erdoğan, 2019b, 2019c, 2019d). Erdoğan’ın anılan kelimeleri söylemlerinde ön plana çıkarması, dehşet yönetim kuramı ve kolektif gurur ve kibri artırıcı bir dönüştürücü söylemin tezahürüdür.

Ayrıca Erdoğan, kendisinin ve ülkenin 2013 yılından itibaren siyasal, toplumsal ve iktisadi alanlarda Batı destekli saldırılara maruz kaldığını söylemselleştirmiştir (Aslan, 2018; Erdoğan, 2019d ve 2020a). Onun söyleminin seçmendeki karşılığı, olgusal ve pratik anlamlarda geniş bir karşılık bulmuştur. İlgili dönemde sosyal medyanın rüzgârına rağmen, Erdoğan tabanında, sahada ve toplumsal dinamiklerde önemli karşılıklar bulmuş ve toplumsal desteğini perçinlemiştir. Erdoğan’ın toplumsal desteği olarak güçlenmesi, söylemsel üstünlüğün ve eylem ile söylem uyumunun perçinlenmesiyle de geniş bir biçimde ilgilidir.

4.3.2. Dış Politikada Dönüştürücü Söylem

“Bizlik” ve “ötekilik” formülizasyonunun ve söyleminin siyasal olarak kullanılması, kitlelerin lider takipçiliğinde ve konsolidasyonunda belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla Erdoğan’ın yukarıda izah edilen kavramlarla söylemini oluşturması, siyasal iletişim açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Özellikle seçim dönemlerinde yaygın hale gelen Erdoğan’ın “bizlik” ve “ötekilik” bağlamındaki toplumsal gururu artıran söylemleri, onun pragmatist siyasal kişiliğiyle ve siyaseten sonuç almak isteyen ve şartları zorlayan karakteriyle de ilintilidir. Örneğin iç siyasete dair geleneksel ve kültürel kodlara yakın bir söylem sürdürürken, dış siyasette daha milliyetçi ya da operasyonel koda yakın bir “milli” ve “yerli” kelimelerini ön plana çıkaran bir dil kullanmaktadır. Fakat kullanılan dil, sadece algısal değil olgusaldır. Ayrıca kullanılan dilin politika ile söylem uyuşması sağlandığından kitleler ile kurulan duygusal bağ kuvvetlenmektedir. (Erdoğan, 2018b, 2018d).

2013’ten beri Türkiye’nin yaşadığı kanlı sokak olayları, 2015 yılından itibaren kırsalda ve hatta şehirlerde terörün yeniden ortaya çıkması, Rus Uçağı’nın düşürülmesi, Rus Büyükelçi’nin öldürülmesi ve belki de en

önemlisi olan 15 Temmuz Darbe Girişimi, toplumsal travmatik olaylar silsilesidir (Günay, 2024). İlgili vakalar, toplumsal ve siyasal reflekslerde oldukça duygusal ve içe dönük psikolojik bir rüzgârın ortaya çıkması gibi sonuçlar yaratmış ve toplumun kendi içsel psikolojik yatırımına yönelmesine neden olmuştur. Benzer şekilde aynı yıl içerisinde Rus Büyükelçisi'nin Ankara'da öldürülmesi ve Türkiye'de terör faaliyetlerinin artması, ilgili algılanan tehdit düzeyini desteklemiştir.

Dolayısı ile yaşanan travmatik olgular ve olaylar ile Erdoğan'ın kitlelerin taleplerini de dikkate alarak pratik siyasette olgusal ve söylemsel olarak korumacı ve güvenlikçi politikaları talep etmesi ve siyasi söylemlerin milliyetçi bir tona bürünmesi arasında elbette bir benzerlik aranmalıdır. Toplumda infial yaratan olayların güvenlik politikalarının söyleme yansımaları beklenen bir olgudur. Bu süreçte yaşanan ve pek çoğu ağır toplumsal bunalımlara neden olabilecek kanlı olay ve olgu dizini, bir yandan toplumsal psikolojiyi içsel bir muhasebeye, bir miktar içe kapanmaya sürüklemiş, bir yandan da ilgili kaotik süreçlerden bir arada yaşama iradesini ortaya koyarak çıkarmayı başarmış olan toplumun duygusal motivasyonlarının dönüşmesine yol açmıştır (Bağcı, 2021). Fakat Erdoğan'ın söylemlerindeki dönüşümde zamanın ruhundan ziyade onun zamanın ruhunu iyi okuyarak statik duruma karşı yeni dönüşümler geliştirebilme stratejisi yatmaktadır. Siyasal olarak Erdoğan'ın dönemi boyunca karşıtlığının giderek güçlenmesine rağmen seçim kazanmaya devam etmesinin, duyguların kitlelerde olan etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Erişen'in (2018) de vurguladığı gibi yapılan kamuoyu araştırmalarına ve çalışmalara göre Erdoğan, seçmenle olumlu ve olumsuz bağlamlarda en fazla duygu yoğunluğu yaşayan bir liderdir. Seçmen kitleleriyle yaşanan aşırı duygusallık, yoğun karşıtlık üretmesine rağmen siyasi başarının ve seçim kazanma stratejisini temel, belirleyici ve belirgin dinamiğini oluşturmaktadır.

Erdoğan'ın 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu sonrası icracı makam olarak uyguladığı politikaların halktan kopuk olmaktan ziyade oldukça halkçı siyasete yakınlığı, ihmal edilmemelidir. 2016 yılı

içerisinde FETÖ'nün darbe girişimi sürecinde ülkeyi bir saldırı ile ele geçirmeye çalışması, önemli bir toplumsal psikolojik sarsıntıdır. 2016 yılındaki darbe girişiminde Erdoğan'ın darbeye açıkça tavır alarak halkı meydanlara davet etmesi, dehşet yönetimi kuramının öne sürdüğü liderin toplumun önünde yürümesi olgusuna karşılık gelmektedir. Benzer bir biçimde halkın Erdoğan'ın yanında pozisyon alması, onun sadece demokrasiyi korumak değil aynı zamanda dönüştürücülükte riskler içeren politik bir pozisyon aldığını göstermesi bakımından önemli görünmektedir. Erişen'in (2018) vurguladığı gibi günlerce darbe karşıtı gösteriler ve sokaklarda nöbet bekleyen halk, ulusal onur, birlik ve beraberlik duygularını bir arada yaşamıştır. 15 Temmuz Darbe Girişimi, Türkiye siyaseti açısından önemli bir dönüm noktasıdır, çünkü güven ve onur duygusunun kırıldığı bu tarz kolektif travmalarda sosyal psikolojinin hangi yöne kırılım yaşayacağı toplumun bir arada yaşaması, güvenliği ve varlığı açısından belirsiz olabilmektedir. Yaşanan kolektif travma sonrası, Erdoğan liderliğindeki geniş halk kitleleri ve neredeyse tüm toplum, psikolojik açıdan bakıldığında pozitif bir kırılım yaşayarak süreci politik bir "bizlik" duygusu içerisinde içselleştirmiş ve toplumsal birlikte yaşama bilinci perçinlenmiştir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, toplumda ilgili travma, toplumsal kaygıyı ister istemez artıran ve gerçekte olsun ya da olmasın tüm durumlarda saldırı ve bilinmez bir "dış kuvvet" ya da "uluslararası müdahale" tarafından müdahale edilme olgusu hissini kuvvetlendiren bir faktör olmuştur. Erdoğan söylemlerinde ilgili kavramlara sıklıkla yer verirken toplumla ve kitlelerle duygusal bağı ve samimiyeti de ilgili noktadan yakalamıştır. Dolayısıyla dehşet yönetimi kuramının öne sürdüğü liderin ve etrafındakilerin ölümüne kesin ihtimalle bakıldığı bir evrede sorumluluk alması ve topluma özgüven aşılması ve kolektif gururu artırması olgularını Erdoğan söylemindeki dönüştürücülüğü görmek mümkündür (Erdoğan, 2019b). İlgili söylem değişikliklerinin kitleler tarafından sahiplenilmesi, Erdoğan söyleminin samimiyet ve inandırıcılık kaybına uğramaması anlamına gelmektedir. Bu duygu durumu, hem kitlelerde (halkta) hem de liderde mevcut olmuştur. 15 Temmuz Darbe Girişimi ve sokakların darbe girişimi gibi travmatik bir

olaya oldukça barışçıl bir sivil itaatsizlik eylemiyle karşı çıkması ve demokrasiye sahip çıkması, esasında bireyler ve onların oluşturduğu geniş halk kitlelerinin, nereden gelirse gelsin demokratik meşru siyasete müdahaleye topyekûn karşı durduklarını göstermesi bakımından anlamlıdır. Ancak söylemin ve aktörün etkisi de elbette siyasal iletişim açısından belirleyici ve dönüştürücüdür. Dolayısıyla anılan dönemle birlikte Erdoğan'ın söyleminin ülkenin kurucu lideri olan Mustafa Kemal Atatürk'ün özellikle Nutuk'taki (2015) söylevi başta olmak üzere pek çok söylemlerinde örnekleri görülen “teyakkuz halinde olan bir söyleme” dönüştüğünü de belirtmek mümkündür. Bu bağlamda Erdoğan'ın iyi bir nutuk okuyucusu olduğu ve muhalefete karşı başarısında Atatürk'ün Nutuk'ta muhalefetine yönelik söylemsel üstünlüğü kurmak için kurduğu yönteminin bir benzerini uygulamaya koyduğunu ifade etmek de mümkündür. Nitekim Nutuk'ta devlet yönetmeye ve gelen eleştirilere yönelik kullanılan “medeniyet”, “millet ve cumhuriyet karşıtlarını boşa çıkartmak”, “vatan düşmanları, millet düşmanları” gibi kavramların ve sözcüklerin Erdoğan'ın söylemlerinde geçmesi de bu bağlamda tesadüfi değildir.

Örneğin 1921'de Mustafa Kemal Atatürk'ün Başkomutanlık teskeresi TBMM'ye geldiğinde yaptığı konuşmadaki bir kesitte kullandığı “millete hizmetkâr olmak” ifadesinin benzerini yaklaşık 100 yıl sonra bu kez Erdoğan'ın söylemselleştirdiği görülmektedir:

“Ömrüm müddetince milli hâkimiyetin en sadık bir hizmetkârı olduğumu millet gözünde bir defa daha teyit için bu salahiyetin üç ay gibi kısa bir müddetle sınırlandırılmasını ayrıca talep ederim.” (Atatürk, 2015). *“Millete efendilik yoktur, hizmetkâr olmak vardır.”* (Atatürk, 2015).

“Biz bu millete efendi olmaya değil, hizmetkâr olmaya geldik.” (Erdoğan, 2021b).

İlgili söylem benzerliğinin, ekonomi alanında da tehdidi ve tehlikeyi tanımlayarak onu bertaraf etme üzerine kurulmuş stratejik bir söylem gücünün tezahürü olduğundan bahsetmek mümkündür:

“Tam bağımsızlık denildiği zaman, bittabi siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel vs. her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan mahrumiyet, millet ve memleketin hakiki manasıyla bütün bağımsızlığından mahrumiyeti demektir.” (Atatürk, 2015: 469).

“...İktisadi ve siyasal bağımsızlık kazanmak için uğraşıyoruz.” (Erdoğan, 2018b).

Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk’ün “*millet*” kavramının Nutuk’ta 940 kez geçmesi ile Erdoğan’ın söylemlerinde aynı kavrama sıklıkla atıf yapması, onun iyi bir Nutuk okuyucusu olduğu söylenebilir. Benzer biçimde Erdoğan’ın söylem stratejisini özellikle son döneminde bu bağlamda geliştirdiği ve gündemi ve günceli ilgili bağlamlarda değiştirip dönüştürdüğü bir gerçeklik olarak kabul edilebilir. Aynı şekilde “*milli irade*” kavramının Nutuk’ta 35 kez geçmesi (Atatürk, 2015) ile yukarıdaki bölümlerde sıklıkla yer verilen Erdoğan’ın “*milli irade*” kavramını devamlı surette kullanması (Erdoğan, 2001,2002a, 2007a, 2011b, 2013b, 2013d, 2014a, 2018a), onun söylem seçiminde iyi bir nutuk okuyucusu olduğunu ve stratejisini kurucu liderin söylemsel stratejisi üzerinden devam ettirdiğini göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusunun söylemlerinin yaklaşık 100 sene sonra Erdoğan’ın cümlelerinde bulmak, söylemsel benzerliğin yanında stratejik benzerliğe de vurgu yapıyor görünmektedir.

Ayrıca zaman zaman Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu lideri ile söylemsel benzerlikleri kuran Erdoğan’ın yöntemsel benzerlikleri de dikkat çekmektedir. Örneğin Nutuk’ta Mustafa Kemal Atatürk’ün bir meseleyi açıklamak için önce diğer tüm fikirlere yer verip en son kendi düşüncesiyle diğerlerini çürütmeye girişmesi (2015) ile Erdoğan’ın bir meseleyi önce kamuoyunun önüne çıkarıp tartıştırması ve en son kendi karar ve fikirlerini açıklayarak karşıt görüştekilerin düşüncelerini çürütmesi, izlenen söylemsel yöntem ve izleni açısından da benzerlikler içermektedir.

Siyasetin doğasında var olan meşrulaştırma girişimleri, elbette ki ilgili söylemsel ve yöntemsel benzerliği mümkün kılarsa da Erdoğan’ın

söylemsel üstünlüğü sağlamak açısından kurucu liderin söylemlerini stratejik olarak kullandığı dikkate çarpmaktadır.

4.3.3. Ekonomide Dönüşen Dil

İç siyaset ve seçim konuşmalarıyla birlikte ekonomi alanında da anılan dönem iktisadi olarak yeniden değişen bir dilin hakim olduğu bir devreye işaret eder. Örneğin Erdoğan'ın "Faiz sebep, enflasyon neticedir." söyleminin müdahaleci ekonomi politikalara bir nevi siyasal alan yaratma girişimi olduğu iddia edilebilir. (Erdoğan, 2018b). Ayrıca Erdoğan'ın "...Yerli ve milli olmalıyız." söylemi de kimi zaman ilgili müdahaleci ekonomik politikaları destekleyen ifadeler içermektedir. (Erdoğan, 2017b). Anılan yönüyle Erdoğan söyleminin ve dolayısıyla da toplumun ekonomik açıdan rasyonellikten irrasyonelliğe geçtiğine dair tartışmalar, hem sosyal psikoloji açısından daha uçlarda kararlar alındığına dair bir döneme işaret ederken hem de Erdoğan'ın gündem belirleyici dönüştüren söylemini kanıtlamıştır.

Benzer biçimde bazı yazarların ifade ettiği gibi (Aydın-Düzgüt, ve diğerleri, 2023), Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin hayata geçmesinden sonra halkın yönetimden uzaklaştığını söylemek de iyi bir analiz olmayabilir. Çünkü tam aksine, halkın oldukça etkin olması sebebiyle bu dönemden itibaren müdahaleci ekonomi politikalarının zarar verdiği görüşü de oldukça etkin bir biçimde gündeme gelmektedir:

"...İktisadi ve siyasal bağımsızlık kazanmak için uğraşıyoruz." ve *"...Faiz sebep, enflasyon sonuçtur"* söylemleri (Erdoğan, 2018b), Erdoğan iktidarının 2017 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Anayasa Değişikliği Referandumu ve sonrasında belirgin hale gelmiştir. Söylemin dönüşmesinde halkın önemli bir çoğunluğunun özellikle de Erdoğan'ı takip eden kitlelerin askeri- bürokratik elitizm ile siyaset kurumunun ve "siyasal elitlerin kriz yaratma tecrübelerine karşı, Erdoğan liderliği ile birlikte yeni bir Türkiye olduğu iddiasını ve motivasyonun taşıması, etkili olmuştur. Söylemlerine de rahatlıkla yansıyan mezkur inanç ve motivasyon, belirgin bir biçimde liderliğinin dönüştürücü olmasının itici gücü olmuştur (Çaylak, 2016). Kısacası siyasal kültürün doğrudan faydacı ve sonuç alıcı bakımdan

kullanılması, Erdoğan'ın liderliği ve söylemlerinde dönüştürücü söylemin ve liderliğin bir sonucu olarak sonuç alıcıdır.

2017-2023 yılları arasındaki Erdoğan'ın siyasal söylemindeki dönüşüm, ontolojik güvenlik ve dehşet yönetimi kuramları ile de açıklanabilir. Çünkü siyasal olarak Erdoğan'ın söyleminde vurguladığı “birlik”, “beraberlik” “dış odaklar”, “dış mahfiller”, “dış tehditler” ve “mandacı ekonomistler” gibi ifadelerinin kitlelerin psikolojisinde temel bir duygu olan korku ve ona bağlı var oluş mücadelesi olarak geliştirdikleri ontolojik güvenlik ve dehşet yönetimi kuramlarının olgusal bir karşılığı olarak okunabilir (Erdoğan, 2022b). Diğer bir ifadeyle Erdoğan'ın güvenlikçi söylemiyle iktisat politikalarında da kitlelerin önemli bir kısmının konsolidasyonu ve lider etrafında konumlanmasını amaçlandığı söylenebilir. Fakat aynı zamanda Erdoğan'ın söylemlerinin imajında oluşturduğu “güçlü”, “bağımsız”, “küresel sisteme isyan eden”, “yıllanmış” ve “tecrübeli” lider imajı, seçmen kitlelerine güvenlik kaygısını öne çıkaran bir yönünün bulunduğunu da vurgulamak gerekir. Dolayısıyla Erdoğan, dönüştürücü liderlerin geniş halk kitleleriyle birlikte hareket edebileceğinin bir örneğini teşkil etmiştir. Dolayısıyla Erdoğan açısından popülizm, sistemi değiştirip dönüştürmek adına dinamizm katmaktadır:

Erdoğan'ın ekonomi alanında da “*faiz sebep enflasyon neticedir.*” “*...hedefimiz düşük faiz, düşük enflasyon...*” (Erdoğan, 2018b ve 2022b) gibi söylemleri devamlı olarak tekrar etmesi, ekonomik yaklaşımına karşı çıkan ekonomistleri ise “mandacı” ya da “faiz lobisi” olarak nitelemesi, kitlelere konsolidasyon sağlayıcı politik eylemler ve söylemler olarak görülebilir:

“*...Kardeşlerim, bugüne kadar hiçbir yerde eğilmedik. Biz sadece ve sadece Allah'ın huzurunda rükûda ve secdede eğildik. Yok şuymuş, yok buymuş, yok dolarmış. Yok böyle bir şey. Onların dolarları varsa bizim Allah'ımız var. Yolumuza emin adımlarla yürüyoruz, yürüyeceğiz. Hiç endişeniz olmasın. Bugüne kadar bizi çökertemediler, bundan sonra da çökertemeyecekler. Yeter ki siz dimdik ayakta durun...*” (Erdoğan, 2018e).

20 Mart 2021 günü TCMB başkanı Naci Ağbal'ın görevden alınması, ekonomide keskin bir eylem ve söylem değişikliğine gidildiğinin ve Erdoğan'ın önceki dönemlerden oldukça farklı olarak doğrudan ekonomi yönetimine müdahil olarak ekonomide belirgin riskler içeren ekonomik model arayışının geçişin ipucu olmuştur (Bloomberg, 2021). Ekonomideki zaman zaman müdahaleci olarak kabul edilebilecek ve eylemsel söylemsel popülizm Erdoğan açısından dinamizm kazandırıcı, sonuç alıcı ve dönüştürücüdür:

“...Bizim arkadaşlarımıza ne oluyor? Görevde olduğum sürece faizle mücadelemi sonuna kadar sürdüreceğim, enflasyonla mücadelemi sürdüreceğim. Şunu bilmemiz lazım, bu konuda nas ortada. Nas orada olduğuna göre sana bana ne oluyor? Biz değerler silsilemiz içinde olaya buradan niye bakmıyoruz? Olaya buradan bakacağız ve adımımızı ona göre atacağız...” (Erdoğan, 2021a).

“...Türkiye'nin son 19 yılına damga vuran demokrasi ve kalkınma hamlesi, her adımını yenisi takip eden dinamik bir süreç olarak yaşanmıştır. Şimdi bu dinamik sürecin yeni bir aşamasında bulunuyoruz. Yatırım, istihdam, üretim, ihracat odaklı büyüme stratejisiyle yolumuza devam edeceğimiz bu yeni politika, öyle bir anda ortaya çıkmış değildir. Geçtiğimiz 19 yılda ülkemize kazandırdığımız her eser, milletimize sunduğumuz her hizmet, yaptığımız her yatırım, makro ekonomide tesis ettiğimiz her denge, bu atılıma hazırlık amacı taşıyordu. Eğitimden sağlığa, ulaştırmadan enerjiye tüm alanlarda zayıf altyapıya sahip bir ülkede böylesine köklü ve büyük hedefleri olan bir değişimin hayata geçirilmesi zaten mümkün değildi. Esasen Gazi Mustafa Kemal'in, Cumhuriyetimizin ilk yıllarındaki gayretlerinden itibaren rahmetli Menderes'ten rahmetli Özal'a kadar pek çok devlet adamı aynı hedef için harekete geçmiştir. Ama bu gayretlerin hepsi de tek parti faşizmi ve onun darbe cunta görünümündeki farklı tezahürleri eliyle kesintiye uğramıştır. Hiç şüphesiz bu ihanetlerin gerisinde Türkiye'nin bölgesinde ve dünyada söz sahibi olmasını istemeyen, geçtiğimiz asrın küresel yönetim düzenini kuranlar vardı. Ülkemizin IMF ile ilk anlaşmayı yaptığı 1947 yılından itibaren ekonomi politikalarımız ve

çoğunlukla da onunla bağlantılı olarak siyasi politikalarımız, bu küresel sistemin kontrolü altında yürümüştür. (Erdoğan, 2021c).

“...Bunlar aslında zaten faizci, bundan şüphe var mı? Utanmadan sıkılmadan, bir taraftan işte yüzde 1'e indirin, yemin de ediyor. Zaten sizin yemininiz makbul değil. İstedığınız kadar yemin edin. Burada Tayyip Erdoğan dün ne dediyse bugün de aynısını söyler ve yüksek faizden ne kadar rahatsız olduğumu cümle alem bilir. Hiçbir zaman faizci olmadım, bugün de değilim, yarın da olmayacağım. Ama siz mandacı tayfasınız...” (Erdoğan, 2021c).

“...Dün vesayete, terör örgütlerine, darbecilere, küresel siyaset ve para baronlarına karşı hangi mücadeleyi verdiysek bugün de faiz lobisine, üretim ve istihdam düşmanlarına karşı aynı mücadeleyi veriyoruz. Bugüne kadar girdiğimiz hiçbir yoldan nasıl geri dönmediyse inşallah bu yoldan da geri dönmeyeceğiz...” (Erdoğan, 2021c).

“...faiz sebep, enflasyon neticedir.” (Erdoğan, 2022b) söyleminin tam tersi istikamette politikalar uygulanması ve “Ekonomi bakanıma karışmıyorum kararları o alıyor.” (Erdoğan, 2023d) ifadeleriyle seçim sonrası yeni ekonomi programını serbest bırakarak teyit etmesi, keskin söylem ve eylem dönüşlerinin en belirgin örneğidir. İlgili olgular, “...faiz sebep, enflasyon neticedir.” (Erdoğan, 2022b)

Erdoğan'ın 2017'li yıllardan beri istediği, 2021 yılında uygulamaya koyduğu ve 2023 seçimlerine kadar sürdürdüğü iktisat politikası söylemindeki radikal değişiklikler, “yerli üretime dayalı ekonomi” söylemiyle siyasal dinamizm sağlayıcı ve dönüştürücü bir dil olarak ifade edilmelidir. (Erdoğan, 2022a, 2022b, 2022c).

Hem güvenlik kaygılarının hem de iktisadi kaygıların çözümünün kendi iktidarında olduğuna ikna edici dil ve söylem arayan Erdoğan için bu dönem, belki de söylemsel olarak dönüştürücülüğünü sürdürdüğü bir dönem olarak da okunabilir. Çünkü yaklaşık yirmi üç yıllık kesintisiz başarı gösteren Erdoğan siyasetinin söylemsel halkçı manevraları, değişimci ve dönüşümcü dili, onun başarısının temel motivasyonlarından birini oluşturur. Elbette ki pratik siyaset ve Erdoğan'ın “eser siyaseti” olarak adlandırdığı

olgusal faktörler, etkileyici ve belirleyicidir. Ancak dilin ve söylemin pratik siyaset üzerine pragmatik olarak temellendirilmesi ve inşa edilmesi önemli bir detaydır.

Zaman zaman iktisadi alanda müdahaleci söylemlere başvurulmuş ve “*faiz sebep, enflasyon neticedir.*”, “*fırsatçıların üzerine gideceğiz.*” ve “*nas ortada*” gibi söylemlerle kuvvetlendirilen bir dil tercih edilmiştir. Seçim dönemine kadar iktisadi alanda “*...büyüme ve “istihdamı enflasyona rağmen tercih eden*” gibi keskin bir söylem ve eylem içerisinde bulunan Erdoğan’ın popülizmin dinamizminden faydalanmak suretiyle dönüştürücü bir dil kullandığı ifade edilebilir (Erdoğan, 2022a ve 2022b).

Erdoğan, 2021 yılından itibaren ekonomi alanında uygulanan heteredoks politikalara karşı yöneltilen eleştiriler karşısında “*...büyümeye dayalı ekonomi*”, “*...yerli ve milli ekonomi*”, “*...dış güçler ekonomimize saldırıyor*”, “*...dış müdahale*” ve “*...mandacı ekonomistler*” gibi argümanlarla söylemsel üstünlük kurmaya çalışmıştır (Erdoğan, 2022b ve 2022c).

4.4. Erdoğan’ın 6 Şubat 2023 Depremlerinden 31 Mart 2024 Seçimleri’ne Kadar Geçen Süredeki Dil ve Söylemleri

14 Mayıs 2023 Genel Seçimleri’nden yaklaşık iki buçuk ay kadar önce 6 Şubat 2023 günü, ülkenin güney doğusunda Kahramanmaraş ve Hatay başta olmak üzere 11 ili doğrudan etkisi altına alan ve yıkıcı sonuçları olan iki büyük deprem yaşayan Türkiye’de Erdoğan, mezkûr söylemiyle ve toplumdaki güven duygusunun bütünlüğüyle seçimi kazanmayı başarmıştır. Kriz anlarında karizmatik lidere olan ihtiyaç, ilgili durumu kanıtlar niteliktedir. Dehşet yönetim kuramının ve kolektif gurur yaklaşımının ifade ettiği gerçekliğin Erdoğan söylemlerinde ön plana çıktığını görmek gerekmektedir. Siyaset psikolojisi açısından 6 Şubat depremlerinin oluşturduğu tahribatın ülkenin son çeyreğinde önemli siyasal, sosyal, ekonomik ve hukuki dönüşümler üretmiş Erdoğan’a toplumun 5 yıl daha yönetme imkânı vermesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Erdoğan’ın “imar”, “inşa” ve “ihya” gibi kavramları deprem sürecinde yeniden söylemselleştirmesi, 2023 seçimlerindeki zaferinin de bir başka psiko-

politik sebeplerindendir (Erdoğan, 2023b). Onun eylemi ile söylemi arasındaki başarılı uyumu ve ona bağlı tecrübesi, toplum nezdinde karşılık gören bir olgu olduğundan bir seçim zaferi kazanmasında deprem bölgesinden almış olduğu ciddi ve büyük oyun belirleyici olması da şaşırtıcı görünmemektedir. Deprem bölgesi başta olmak üzere pek çok seçim çevresinde Erdoğan'ın ve hükümetlerinin geçmişte ve geçmiş afetlerde Toki aracılığıyla yaptığı pek çok proje, altyapı ve üst yapı faaliyetleri, eylem ile söylem arasındaki uyumun inkişafına yol açmış ve Erdoğan'a beş yıllık bir iktidar döneminin kapılarını açan bir dinamiğe dönüşmüştür. (Erdoğan, 2023c).

Dolayısıyla Erdoğan'ın söylemlerinin halk nezdinde önemli bir itibar taşıdığına, siyasal kültür ve siyaset psikolojisi bağlamında siyasal iletişimi güçlü bir bağ yakaladığına, siyasal olarak kurumsallaştığına, iç ve dış politikada etkin bir belirleyici rol oynadığına dair önemli emareler mevcuttur. Erdoğan'ın hemen her seçimde ve özellikle de 2023 seçimlerinden önce popülist bir dil kullanmasının dönüştürücü olduğuna ilişkin varsayım, seçimlerden sonra dilin değişmesiyle de doğrulanabilir.

4.4.1. İç Siyasete ve Ekonomiye Dair Söylemlerin Değişmesi

Erdoğan'ın geniş kesimlerden aldığı desteğin 2023 seçimlerinde de devam etmesi, Türkiye siyasetinde başlı başına bir dönüşüm hikâyesini ortaya koymaktadır. Mikro iktisat açısından zorluklar altında geçen 14-28 Mayıs 2023 Genel Seçimleri'nden galip çıkan Erdoğan, salt iktisadi temellere dayalı teknokrat siyasi analizlerin hemen tamamını boşa çıkaran bir zafer kazanmıştır. Muhalefetin sadece “teknokrat ekonomi” söylemi değil, ilgili politikalar yanında rakiplerinkine nazaran Erdoğan'ın söylemsel dinamizminin nedenleri arasında geleneksel, yerel, kültürel ve milliyetçi dokularla ve halkçı ve popülist kodlarla bezeli olan ancak evrensel ve küresel anlamda söylemsel çıkışlar yapması ve eylem ile dönüştürücü söylem arasındaki bağı kuvvetlendirmesi de sayılabilir.

Çarkoğlu'nun makalesinde cevabını merakla beklediği (2018) siyasi söylemde güvenlik temelli siyasetin mi iktisadi temelli siyasetin mi üstün geleceği sorusu, en azından kısa vadede, güvenlik temelli olanın

üstünlüğüyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla siyasal kültürü, siyaset sosyolojisini, siyaset psikolojisini göz ardı eden teknokrat ve tek yönlü yaklaşımlar, teoriler, tespitler ve analizler, Erdoğan'ın 14 ve 28 Mayıs 2023'te yapılan TBMM ve Cumhurbaşkanlığı Genel Seçimleri'ni kazanmasını anlamakta zorlanıyor görünmektedir.

2023 seçim sonuçları, iktisadi sorunların önemini gölgelemese de siyaset pratiğinde politik psikolojinin önemi açısından bazı önemli neticeler içermektedir. Öncelikle sadece mikro ekonomik koşulları ve hane halkının iktisadi darboğazını teknokrat bir dille söylemleştirmek ve salt mezkur politik çerçeveden siyaset üretmek muhalefete kaybettirirken, deneyimleri ve avantajları seçmenle olan duygusal geçişlerde pragmatik ve stratejik olarak kullanan Erdoğan, sonuç alan bir seçim zaferi kazandırmıştır. Muhalefet açısından insana ve topluma salt ekonomik temelli bakış, bir nevi psikolojik olarak onu yok sayma ya da metalaştırma çağrışımı yapabilecek yöntemsel ve stratejik bir eksiklik olarak sığ ve yüzeysel bir sol popülizmi çağrıştırırken, Erdoğan ise eylem ve söylem uyumu ile önemli avantaj sağlamıştır (Türk, 2018; Erdoğan, 2018b ve 2021a). Sol popülizmin muhalefet tarafından temellendirilememesi, Erdoğan'ın ise seçime uzun süre önce anılan söylemleri geleneksel ve kültürel kodlarla güçlü ve bezeli bir biçimde hazırlık yapması, psikolojik olarak Erdoğan'ın halkçı diline katkı sağlamış görünmektedir. Toplumların, Richards'ın da belirttiği gibi tıpkı bireyler gibi maddi olmayan onur ve itibar gibi psikolojik temelli kavramlara önem vermekte olduğu söylenebilir (2019). Onur ve itibar kavramları ise toplumun bir arada ve uyumlu yaşaması açısından psikolojik bir motivasyondur. Toplumu metalaştırmanın sonucu olarak, hem toplumsal motivasyonun yok sayılmasına hem de toplum psikolojisi açısından toplumun bizatihi kendisinin yok sayılmasına ve metalaştırılmış bir nesne olarak görülmesi sonucunu doğurmuştur. Seçmen muhalefette toplumu ve insanı salt metalaştıran bir dil ve söylem görürken iktidarda ise en azından kısa vadede toplum psikolojisine uyumlu bir söylem bütünü görmüştür. Özellikle Erdoğan'ın söylemleri, öncelikle bir arada yaşama ve geleceğe dair toplumsal kaygıları en aza indirmeye dair duygulara ve insani-

toplumsal hislere karşılık gelen bir dil kullanmayı sürdürmüştür. Toplumun bir arada yaşamasına dair söylemi önceleyen Erdoğan, daha milliyetçi popülizme oldukça yakın olarak gözüken duygulara ve hislere hitap eden söylemini kuvvetlendirmiştir. Kısacası Erdoğan'ın, özellikle 2017-2023 dönemleri arasında, sol ve sağ popülizm konusunda muhalefete alan bırakmayacak derecede paradigma değiştirici ve dinamizm kazandırıcı söylemsel bir propagandaya sahip olduğu söylenebilir. Öyle ki Erdoğan söylemi tabana ve halka yaslanan bir meşruluk üzerinden temellendiğinden, söylemlerinin dönüştürücü etkisi, çağdaşı olan diğer ülke liderlerinden ve rakiplerinden farklılaşmaktadır. Fakat sol popülizm, Erdoğan açısından kısa vadede başarı getirmekle birlikte orta ve uzun vadede teknik, iktisadi ve mali sıkıntıları derinleştirdiğinden eylem ile söylemin farklılaşması yoluyla anılan dönüştürücü siyasal stratejiye dönüşme tehlikesi içermektedir. Hatta Erdoğan, sol popülizmin getireceği tahribatların farkında olduğundan 14-28 Mayıs 2023 Genel Seçimleri sonrasındaki ve özellikle de 31 Mart 2024 seçimleri sonrasındaki ifadelerine bakıldığında ekonomi söylemini ve politikasını yeniden dönüştürmüş görünmektedir:

“...Mehmet Şimşek'e Karışmıyorum. Ekonomiyle ilgili kararları kendisi veriyor...” (Erdoğan, 2023d).

“...Ekonomide yol haritamız olan Orta Vadeli Program ve 12'inci Kalkınma Planımızı bugüne kadar kararlılıkla uyguladık. Ülkemize, milletimize ve gelecek nesillere bedel ödeyecek popülist adımlardan uzak durduk. Enflasyon başta olmak üzere uyguladığımız ekonomi programımızın olumlu sonuçlarını, yılın ikinci yarısında görmeye başlayacağız...” (Erdoğan, 2024a).

“...Enflasyon meselesini göz ardı etmiyoruz. Ekonomide yetkin isimlerden oluşan güçlü bir kadro kurduk. Batman'ın evladı olan Mehmet Şimşek'e bu konuda tam itimadım var. Yılın ikinci yarısından itibaren uyguladığımız ekonomi programının olumlu yansımalarını daha net göreceğiz...” (Erdoğan, 2024c).

4.4.2. Dış Politikadaki Söylem

Küresel ölçekte, özellikle de Orta Doğu, Orta Asya, Kuzey Afrika, Balkanlar ve Kafkaslardaki gelişmeler, kriz anlarında operasyonel kod ve lider-kitle teorilerinin bir sonucu olarak seçmenin göz ardı etmediği ve yadsımadığı dinamiklerdir. Pek çok siyaset bilimci, yorumcu, analist ve siyasetçinin aksine Türkiye’de ve dünyada seçmen kararlarında dış politikanın etkisi oldukça önemlidir. Dış politika, seçmen nezdinde önemli bir psikolojik unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Çağdaş dünya siyasetinde küresel olarak iç siyasetin dış siyasetten ayrılamayacağı ve bütünleştirici olacağı da bir gerçektir. Kitleler, Erdoğan’ın dış siyasetini de iç siyasetle bütünleşik olarak okuyor görünmektedir. Yine iyi bir Nutuk okuyucusu olan Erdoğan’ın “iç cephe” söylemini (Atatürk, 2015) “beka”, “yerli-milli” “medeniyetimiz” kavramlarıyla sürdürdüğü ve dönüşen söylem biçiminin dış politikayla bağdaştırılarak iç politikada gündemin belirleyici unsuru olması, çift yönlü değerlendirilmesi gereken bir gerçektir.

Siyaset bilimi açısından hem iç siyaset hem de dış siyaset bağlamında liderin inandırıcı, ikna edici ve belirleyici bir aktör olmasının pek çok noktada söylem, tarihsel geçmiş ve konjonktürel birikim gerektirdiği olgusal bir gerçekliktir. Siyaset açısından liderliğin belirleyici dinamiğin doğası ve tarihselciliği, toplumsal dayanışmanın bütünleşmenin ve etkiselliğin önemini vurgulamıştır. Toplumsal ve siyasal dinamikler belirleyici bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Fakat aynı zamanda Erdoğan’ın söylemlerinde Tanzimat’tan bugüne kadar Türkiye siyasetinde iç siyaset, dış siyaset, bürokrasi ve ekonomi kavramlarının dönüştürülerek ilgili popülizm dinamizmine katıldığını da ifade etmek gerekir.

Erdoğan söyleminin, BM’nin 78. Genel Kurulu’nda yapmış olduğu konuşmada olduğu gibi, ülkede olduğu kadar bölgede ve küresel ölçekte de dönüştüren ve yenilik getiren söylem olduğu ifade edilebilir:

“...Suriye ve Irak başta olmak üzere Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Sahel’de kendi siyasi ve ekonomik çıkarları için DEAŞ ve benzeri örgütleri paravan olarak kullananların riyakârlıklarından bıktık usandık. Bu bölgelerdeki tehdit sadece DEAŞ değildir. Asıl tehdit vekâlet savaşlarının aracı olarak kullanılmak üzere beslenen, palazlandırılan terör örgütleridir.

Paramiliter guruplardır, paralı askerlerdir ve kim daha fazla para verirse onlara çalışan kimi yerel unsurlardır. Karşımızdaki bu gerçeğe rağmen sırf kendi siyasi ve ekonomik çıkarları için terör örgütleri ile çalışmaya devam eden ülkelerin terörden ve bununla bağlantılı sorunlardan şikâyet etmeye hakkı yoktur...” (Erdoğan, 2023g).

“...Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki görüşme sürecini başından beri destekledik. Ancak Ermenistan'ın bu tarihi fırsatı yeterince değerlendiremediğini görüyoruz. Ermenistan'ın başta Zengezur Koridoru'nun açılması olmak üzere verdiği sözleri yerine getirmesini bekliyoruz. Artık herkesin kabul ettiği gibi Karabağ Azerbaycan toprağıdır. Bunun dışında bir statünün dayatılması asla kabul edilmeyecektir...” (Erdoğan, 2023g).

“...Kıbrıs'ta yaşanan son hadiseleri bu işi boşalmış adalet ve güven telkin etmeyen kurumsal yapının bir tezahürü olarak değerlendiriyoruz. Barış ve istikrarın güçlendirilmesine yönelik sayısız inisiyatifte öncülük etmiş bir ülke olarak Sayın Guterres'in barış için yeni gündem oluşturulması çağrısına önem veriyoruz. Bu anlayışla Rusya-Ukrayna savaşının başından beri savaşın kazananı barışın kaybedeni olmaz tezi ile hem Rus hem Ukraynalı dostlarımızı masada tutmaya gayret ediyoruz. Savaşın Ukrayna'nın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü temelinde diplomasi ve diyalog ile sona erdirilmesine yönelik çabalarımızı artırarak sürdüreceğiz...” (Erdoğan, 2023g).

“...Birleşmiş Milletler ile birlikte başlattığımız Karadeniz Girişimi ile dünya piyasalarına 33 milyon ton tahıl ürünü sevk edilmesini sağlayarak, küresel açlık krizi tehlikesinin önüne geçtik. Şahsi gayretlerimiz neticesinde girişim 3 kez uzatıldı. Ancak girişimin 17 Temmuz itibarıyla çıkmaza girmesi dünyayı yeni bir kriz ile yüz yüze bıraktı. Küresel açlık tehlikesi ile karşı karşıya bulunan coğrafyalara uzanan bu insani köprüünün bir şekilde idamesi için temaslarımız sürüyor. Öncelikle 1 milyon ton tahılın Afrika ülkelerine sevkini öngören planı bu bakımdan önemsiyoruz. Amacımız çevremizdeki çatışma ve ihtilaflar karşısında dünya barışına ve refahına mümkün olan en büyük katkıları sunmaktır...” (Erdoğan, 2023g).

Erdoğan'ın diplomasi ve siyasetteki söyleme ilişkin liderliği, ülke açısından önemli bir stratejik öneme dönüşmüştür. ABD ile Rusya arasındaki gerginliğin temel düzeyde artışının içeride güçlü bir lidere ve operasyonel koda sâri bir kurumsallaşma dönemine denk gelmesinin uluslararası alanda Türkiye jeopolitikasına katkı sağladığı açıktır. Bu bağlamda iktisadi, siyasi ve sosyal koşulların eylem belirlemeciliğiyle birlikte Erdoğan'ın liderliğini perçinlediğini ve fakat onun dönüştürücü söyleminin de ilgili olgu ve olaylarda katkısının bulunduğunu ifade etmek gerekir. Diğer bir ifadeyle şartların ve koşulların Erdoğan'ın liderliğini perçinlediği gibi Erdoğan'ın da uluslararası ilişkilerin statüsünde şartları ve koşulları değişime ve dönüşüme zorladığını göstermesi bakımından anlamlıdır.

Benzer biçimde küresel sistemin, uluslararası ilişkilerin ve uluslararası hukukun güce bağlı olan ve hukukun üstünlüğüne dayanmayan yapısını uzun yıllardır eleştiren Erdoğan açısından BM'nin reforme edilmesi meselesini söylemselleştirmiştir:

“Genel Sekreter Sayın Guterres'in geçtiğimiz günlerde yaptığı 2. Dünya Savaşı sonrası kurulan kurumların bugünün dünyasını yansıtmadığı tespitine biz de katılıyoruz. Bu tespit bizim dünya 5'ten büyüktür çağrımızı ifade ediyor. Güvenlik Konseyi artık dünya güvenliğinin teminatı olmaktan çıkmış 5 ülkenin siyasi stratejilerinin çarpışma alanı haline gelmiştir...” (Erdoğan, 2023g).

Erdoğan liderliğinin ve dönüştürücü söyleminin gelecekteki etkisinin anlaşılması için liderlik çalışmalarının operasyonel kod ve uluslararası ilişkilerden ayrı düşünölemeyeceği gerçeği de temel alındığında bundan sonraki süreçte ülke, bölge ve küresel ölçekteki etkileşimler, toplumsal talepler, beklentiler yakından takip edilmeli ve izlenmelidir (Derman ve Oba, 2017). Çünkü uluslararası ilişkilerdeki belirleyici rolü Erdoğan'ın dış politikada da dönüştürücü bir aktör olduğunu resmetmektedir. Erdoğan'ın dış politikadaki değiştirici ve dönüştürücü etkisi, pragmatik bir iyimser söylemsel dönüştürücülüğe dayanmaktadır.

31 Mart 2024 seçimleri ve sonuçları açısından ise Erdoğan söylemi ve dönüştürücülüğü hem siyasal iletişim açısından hem de siyasal söylem açısından önemli bir krizi kendi içerisinde barındıran bir olguyu ortaya çıkarmıştır. Erdoğan'ın siyasi vesayet krizlerini çözdüğüne dair söylemleri, halk ile arasına yeni bir bürokratik bariyer oluşmasından dolayı eylem ve söylem arasındaki uyumsuzluğa sebep olarak dönüştürücülüğündeki keskinliği azaltmıştır. Örneğin Çaylak, Erdoğan'ın merkezileşerek geleneksel ve kültürel kut anlayışına benzeyen resmi ideolojiye yakınlaşan kült liderlik geliştirdiğini savunmaktadır. Dolayısıyla Çaylak, Erdoğan'ın zaman zaman kült haline getirildiğini iddia eder (2016). Benzer şekilde Türk (2018) de Erdoğan'ın siyasal bir kült olduğu iddiasını dile getirir. Türk'e göre Erdoğan'ın siyasal iletişimi 2013 yılından itibaren kütleleşen, eleştirilerin kanaat teknisyenleri eliyle eritilmesi ve yapıcı eleştirilerin görmezden gelinilmesi sonucunu ortaya çıkardığını değerlendirmesi bakımından önemlidir. Özellikle 14 Mayıs 2023 ve 31 Mart 2024 seçimlerine giderken Erdoğan'ın söyleminin dönüştürücülüğü çeşitli faktörlerle kitleler ile duygusal geçişlerde sorunlar yaşadığından, Çaylak'ın (2016: 33-34) ve Türk'ün (2018: 383-385) eleştirileri makul bir zemine oturmuştur. Erdoğan söylemindeki dönüştürücülük ile AK Parti politikaları arasındaki uyumun ilgili dönemlerde zayıflaması, eylem ve söylem arasındaki uyumu zayıflatan bir görünüm çizmiştir. Fakat, 14 Mayıs 2023 ve 31 Mart 2024 seçimlerinden sonra aralıklarla özeleştiri yapma zarurieti duyacak biçimde eylem-söylem uyumsuzluğunu hissetmesi, Erdoğan'ın kriz dönemlerinde yeni fırsatlar yaratabilecek söylemleri ön plana almasını sağlayan bir özeleştiri avantajına da dönüşmektedir:

“Seçim sonucuna göre Cumhur İttifakı olarak 322 vekile ulaştık. Muhalefette böyle bir çoğunluk söz konusu değil. Partimde maalesef bir düşüş var, az da olsa bir eksiklik söz konusu. Dün yaptığımız toplantıdan sonra çalışıyorlar. Nerede ne tür eksiklerimiz oldu bunları gidermek üzere hazırlığımızı yapmamız lazım. İç muhasebemizi yapacağız ve gereken adımları atacağız.” (Erdoğan, 2023f).

Benzer biçimde 31 Mart 2024 Mahalli İdareler Seçimleri'nde AK Parti'nin seçmeni sandığa götürmeye ikna edememesi ve oy kaybetmesinin ardından seçim akşamı balkon konuşmasında özeleştirici ve yenilenme sinyalleri vermesi de dikkat çekicidir:

“...Biz de partimizin organlarında 31 Mart seçimlerinin neticelerini açık yüreklilikle değerlendireceğiz, özeleştirimizi cesaretle yapacağız. Henüz kesinleşmemiş olmakla birlikte sandık sonuçları bize ülkemiz genelinde irtifa kaybı yaşadığımızı gösteriyor. Elbette yerel bazda yaşanan bu gerilemenin sebeplerini masaya yatıracağız. Kaybettiğimiz, geriye düştüğümüz her yerde, sebepleri çok iyi tespit edecek ve gerekli müdahalelerde bulunacağız...” (Erdoğan, 2024a). Erdoğan'ın seçimlerde oy kaybı yaşamasına rağmen balkon konuşması yapması ve yukarıdaki ifadeleri kullanması, onun söylemsel açıdan sorumluluk alan dönüştürücü yönünü de kanıtlamaktadır:

“...Ortada sadece oy kaybı değil, kan ve ruh kaybı da olduğu görülüyor. Millettin sinesinden doğmuş bir siyasi partinin en büyük düşmanı vatandaşla arasına duvarlar örmesidir. Ben dâhil AK Parti yönetiminde yer alan kimsenin 31 Mart seçim sonuçlarının sorumluluğundan kaçamayız. Oy kayıpları tek bir soruna ve tek bir başlığa indirilemez, bunun kolaycılık olacağı ortadadır ve nerede eksik, hata, kasıt ya da ihanet varsa üzerine gitmek boynumuzun borcudur. Güneşi gören buz gibi erimemek, eleştirdiği partilere benzememek ve daha ağır bedeller ödememek için AK Parti hatalarını görüp kendini toparlamak, milletle gönül köprülerini yeniden güçlendirmek zorundadır. 22 yıllık zorlu mücadelenin heder edilmesine izin verilemez...” (Erdoğan, 2024b).

Söylemin değişimi ve söylemdeki keskin dönüşlerin toplumda karşılık bulmasının sosyo-psikolojik yönü de anılan sebeplerden kaynaklanıyor görünmektedir. Pek çok alanda değişen ve dönüşen dinamiklerin, Erdoğan'ın söylem üstünlüğünü belirgin bir biçimde teyit ettiğini ifade etmek mümkündür. Erdoğan'ı söylemsel açıdan zorlayan bir muhalefet olmaması, onun siyasal başarısını öne çıkaran önemli siyasal belirleyicilerden sayılabilir. Aydın-Düzgit, ve diğerlerinin de belirttiği gibi

(2023), Erdoğan'ın 2010'lu yıllardan sonra Batı'nın politikalarına karşı eleştiri yapmaktan çekinmeyen, yerli politikalara ve yerli üretime olan desteğini, uluslararası arenadaki güç şartlara rağmen sürdürmekte kararlı olduğu iddiasında bulunan bir söyleme ve dile dönüşmüştür. Dolayısıyla Erdoğan'ı dönüştürücü yapan olgunun popülist ya da halkçı dil olduğu söylenmelidir.

Örneğin Erdoğan'ın 14 ve 28 Mayıs 2023 Genel Seçimleri süreci öncesinde yürüttüğü kampanyasında başlattığı “hemen şimdi” söylemini sloganlaştırması, deprem bölgesi başta olmak üzere pek çok bölgede güven veren başarılı bir söyleme ve propagandaya dönüştüğünden söz etmek gerekir. Erdoğan'ın 14 Mayıs ve 28 Mayıs 2023 seçimlerindeki başarısının pek çok yorumcunun, siyaset bilimcinin ve otoritenin şaşırtıcı bulması, siyasal kültür ve siyaset psikolojisinin dinamikleri göz ardı edilerek analizler yapılması ile açıklanabilir. Erdoğan liderliğinin siyasal başarısı, onun siyasal iletişimi başarılı bir biçimde yürüten kampanyasının yanında kitleler ile olan siyasi kültürün ve psikolojinin nüvelerini içeren duygusal bağıyla da örtüşmektedir. Erdoğan, kitleler ile yoğun elitizm karşıtlığı ve halk temelli siyaset üretmek bağlamında eylemleri ve söylemleriyle duygusal bağ kurabilen ender bir siyasetçi olduğundan dönüştürücü liderliği de şaşırtıcı olarak algılanmamalıdır. Bu nedenle 2002'den beri yirmi üç yıllık siyasal başarısı ve bizzat kendisinin girdiği yedi seçim ve üç referandum zaferinin bu bağlamda değerlendirilmek gerektiği oldukça açıktır. Siyasal iletişimin başarısından ziyade kitleler ile kurduğu duygusal bağın gelişimi, pek çok açıdan değişim ve dönüşümü temsil etmektedir.

Erdoğan'ın 2013'ten beri, hatta Davos'taki “*one minute*” çıkışı milat olarak alınırsa 2009'dan beri geliştirdiği dil, konjonktürün de zorlamasıyla yereli ön plana çıkaran dönüştürücü bir söylem ve siyaset yapma biçimini zorlamaktaydı. Bir yanda değişime ayak direyen bir muhalefet, diğer yanda ise başta Cumhurbaşkanlığı makamı olmak üzere ülkenin pek çok kurumunda bir reform ve dönüşüm arayışında olan bir siyasal lider olarak Erdoğan, pratik siyasetin iki ana ucu olarak tarif edilmiştir. “*Yeni Türkiye*”, “*Güçlü Türkiye*” ve “*200 yıldır özgüveni hırpalanan ve yağmalanan*

Türkiye’den kendi bölgesinde ve dünyada ben de varım diyen bir ülkeye dönüştürdük” ifadeleri, 2014 yılından itibaren söylemleştirilen ifadeler olmuştur (Miş ve Aslan, 2014). İlgili söylemlerin 2016 Darbe Girişimi’nden sonra “yerli”, “milli” ve “beka” gibi söylemlerle güçlenerek devamı, ülkenin uluslararası ilişkilerindeki dönüşümü anlamlandırmak açısından önemlidir. Eylem ile söylemin uyumu ise Erdoğan’ın, partisinin ve hatta ülkenin siyasetinin kurumsal bir kimlik kazanmasına neden olmuştur. Sürecin meydan okumasına karşın geliştirdiği siyasal söylem, iktidarının kalıcı hale gelmesinin yanında dönüştürücü ve eylemle uyum içerisindeki söylemden kaynaklanmaktadır.

İlgili politika biçimi ve söylem, Türkiye toplumu için ise imparatorluğun geçmişteki çok sesli ve çoğulcu yapısını psikolojik olarak “yad etme” ve “cumhuriyetin kazanımlarını demokratik bir biçimde ileriye taşıyarak bir arada yaşama istenci ve inancı gösterme” sürecidir:

“...Biz kökü tarihin binlerce yıllık derinliklerine uzanan bir millet ve devletiz. Sadece Cumhurbaşkanlığı Forsu’muzda temsil edilen 16 devletimizin 2 bin 200 yılı aşkın bir geçmişi vardır. Mesela yaklaşık bin yıl önce Sultan Alparslan’ın Malazgirt’te kazandığı zafer sadece iki ordunun çarpışmasının sonucundan ibaret değildir. Bu zafer aynı zamanda milletimiz için geleceğini kuracağı yeni bir coğrafyanın kapılarının açılışının müjdecisidir.” (Erdoğan, 2019e)

“...Esasen son 6 yılda yaşadıklarımız ülkemiz ve milletimizle ilgili niyetlerde en küçük bir değişiklik olmadığını gösteriyor. Fırsat bulduklarında bizi içimizden bölmeye, fırsat bulduklarında dışarıdan kuşatmaya çalışıyorlar. Her ne olursa olsun her kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi, nerede durduğumuzu ve nereye gittiğimizi biz çok iyi biliyoruz. Unutmayalım, 26 Ağustoslar, 29 Mayıslar, 18 Martlar, 19 Mayıslar, 23 Nisanlar, 29 Ekimler, 15 Temmuzlar bize işte bunu hatırlatan tarihler olarak nesiller boyunca hafızlarımızdan silinmeyecektir.” (Erdoğan, 2019e).

2002’den 2023’e kadar liderlik rolü, Erdoğan’a ve partisine toplum tarafından verilirken bu sorumluluğun sosyal psikoloji ve siyaset psikolojisi

açısından imparatorluk ile cumhuriyetin bir kopuş değil, süreklilik olduğunun toplumsal kabulü anlamına gelmektedir.

Nitekim 100. Yıl kutlamalarında Erdoğan'ın hitabı, kendi siyasal liderliğinin kolektif gururu ve kibri artıran dönüştürücü söyleminin sosyo-psikolojik ve siyasal psikolojik fonksiyonunu tanımıyor gibidir:

“...Cumhuriyet bir kopuş bir kesinti değil, tam tersine yeni bir filiz vermedir. Türkiye Cumhuriyeti köksüz, tarihsiz, hedayinabit ve nevzuhur bir devlet değildir, hiçbir zaman da olmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti, binlerce yıldır elden ele, gönülden gönüle ve nesilden nesile aktarılan muazzez bir hazinedir.” (Erdoğan, 2023e)

Siyasal kültür açısından Erdoğan ve Ak Parti iktidarının, uzun yıllar süren siyasal başarısının sırrını toplumun bir büyük grup kimliği eylem ve söylem arasındaki uyumdan kaynaklanmaktadır. Eylem ve söylem arasındaki uyum sağlandıkça dil dönüştürücü olmuş, uyumsuzluk ortaya çıktığında ise dönüştürücülüğün etkisi zayıflamıştır. Erdoğan'ın söyleminin halkta karşılık bulmasının, hatta dönemsel olarak söylem değişikliğine gitmesine rağmen toplumun geniş kesimlerinde saygınlık duyulmasının arkasında eylem söylem uyumu toplumda coşkunluk, empati ve kolektif gururu artırıcı söylemsel ifadelerin dayanak olarak sunulabileceği aşikârdır.

Tablo 2: Söylem Analizi Tablosu

	Mikro Analiz	Meso Analiz	Makro Analiz
2002-2013 yılları arasındaki söylem	Demokratikleşme, AB uyum yasaları, reformlar ve uzlaşının belirgin olduğu bir dil kullanılmıştır. “İmar ve “inşa” söylemleri, sosyal psikoloji açısından ikna edici bir metot olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak muhalefeti dışlayan ve seçim dönemlerinde kimi zaman sertleşen bir dil kullanılmıştır. “Milli irade” kavramı ilk kez söylemselleştirilmiş ve demokratik seçimlere müdahalesizlik istemi ile birlikte kullanılan bir ifadeye dönüştürülmüştür.	Çoğulcu ve çok sesli bir dilin varlığından bahsetmek mümkündür. Sistemsel krizler nedeniyle siyasal dilin zaman zaman keskinleştiği görülmüştür. “Yenilik” ve “eskisi gibi olmayacak” ifadeleriyle geçmişten farklı bir siyasal söylem oluşturularak psikolojik olarak farklı bir siyasal imaj yaratılmaya çalışılmıştır.	Toplumla duygusal bağ, empati duygusuyla güçlendirilmiştir. İç-grup dış grup paradigması ya da sosyal kimlik anlayışından ziyade demokratik ve insani değerler temelinde bir söylem bütünlüğünden bahsetmek mümkündür. Ayrıca Erdoğan, ilgili ifadelerle kolektif gurur ve kibri artırıcı bir liderlik sergilemiştir.
2013-2017 Arasındaki Söylem	Giderek sertleşen ve iç grup-dış grup kimliğini öne çıkaran bir dil ve söylem kullanılmıştır. “Yerli”, “milli” ve “medeniyetimiz” sözcükleri söylemselleştirilerek iç siyaset domine edilmeye çalışılmıştır. Her döneminde olduğu gibi “zamanın diline ve siyasasına” uygun bir söylemsellik geliştirerek popülizme yakınlaşan bir dil ortaya konmuştur. Güvenlik kaygılarının doğal olarak ortaya çıkışı da dilin anılan yönünde belirleyici olmuştur.	Algılanan tehdit düzeyini yüksek tutan bir söylem ön plandadır. Terör olayları ve 15 Temmuz Darbe Girişimi’nin etkisiyle güvenlik politikalarının doğal olarak ortaya konduğu bir siyaset psikolojisi dinamiğinden bahsetmek mümkündür. Pragmatik ve popülizmin dinamizminden faydalanan bir söylem ve ona bağlı liderlik gözlemlenmektedir.	Yaşanılan iç ve dış siyasal olaylar ve konjonktürel kırılmalar, dehşet yönetim kuramının ifade ettiği gibi güvenlik meselesinin birincil öncelikli bir hale gelmesine neden olmuş ve söylem güvenlik temelli bir keskinlik kazanmıştır.

2017-2023 Arasındaki Söylem	Geleneksel değerleri ön plana çıkaran söylemlere ağırlık verilmiştir. Dil ve söylem keskin, ayrıştırıcı ve kimi zaman kutuplaştırıcı olmakla eleştirilmiştir. Dönemin sonuna doğru dilin yumuşamasından bahsetmek mümkündür. “Milli irade” kavramının söylemselleştirilmesinden, Mayıs 2023 seçimlerine kadar “yerli ve milli” “beka”, sol popülizmle örtüşebilecek “faiz sebep, enflasyon sonuç” ve sağ popülizmle perçinlenen “onların dolarları varsa bizim Allah’ımız var” ifadeleriyle ekonomide popülizme kayan bir dil geliştirilmiştir.	6 Şubat 2023 depremlerine kadar söylemde, “yerli ve milli”, “beka” “mili birlik”, “kardeşlik”, “birlik” ve beraberlik”, “nas” ve “faiz sebep enflasyon sonuç” gibi kavramları ile popülizmin dinamizminden faydalanılmaya devam edilmiş, 6 Şubat depremlerinden sonra söylem yumuşamış ve “hemen şimdi”, “inşa” ve “ihya” söylemine dönülmüştür.	Geleneksel değerleri ön plana çıkaran söylemlere ağırlık verilmiştir. Dil ve söylem müdahaleci, ve kimi zaman irrasyonel karar almaya savrulan söylem içermekle eleştirilmiştir. İktisadi ve siyasi söylemde özellikle de siyasal iletişimde rasyonellikten kopuşlar yaşanmıştır. Dehşet yönetim kuramının izlerinin görüldüğü bu dönemde algılanan tehdit kuramının da işaret ettiği güvenlik kaygılarına dayalı bir söylem ön plana çıkar.
---	--	---	---

Tablo 3: Bulgular ve Sonuç Tablosu

Dönemler	Söylemsel İfadeler	Mikro, Meso ve Makro Söylem Analizi
2002-2013	“Eskisi gibi olmayacak”, “Türkiye ak bir sayfa açacak”, “liderlik sultası olmayacak”, “demokrasi”, “ileri demokrasi”, “liberal ve özgür demokrasi”, “kalkınma”, “serbest piyasa”, “özgürlükler”, “vesayet”, “prangalardan kurtuluyoruz”	Yenilikçi ve aynı zamanda gelenekten beslendiğini ifade eden bir söylem olarak değerlendirilebilir. “Demokrat” olduğu iddiasını ve siyaseten meşruluğunu artırma girişimleri olarak okunabilir. Ayrıca statüko (status quo) yerine dinamizm arayan bir lider olduğu da mevcut söylemlerden yola çıkarak söylenebilir. Ayrıca ülkenin siyasal tarihi ve kültürüyle harmanlanmış siyasal liderliği sayesinde geleneksel değerlerle liberal değerleri birlikte harmanlayan bir propaganda söylemi oluşturmayı başarmıştır.
2013-2017	“medeniyetimiz”, “dünya beşten büyüktür”, “uluslararası kurumlar reforme edilmelidir”, “icracı bir cumhurbaşkanı olacağım”, “eskimiş, köhne zihniyet”, “muhafazakar demokratiz”, “yol medeniyettir”, “saldırıları milli irade ve millet desteğiyle geri püskürttük”	Geçmiş ile bağ kurularak günün ve desteğin önemli olduğuna ait vurgular, siyaseten meşruluk arama çabaları ve gücünü siyasi ve hukuki açıdan artırmanın söylemsel manevraları olarak görülebilir. İç ve dış politikada manevra aramaya gayret eden bir siyasa amaçlandığı da söylenebilir. Geleneksel değerlerin liberal değerlerden daha fazla ön plana alındığı bir söylemsel geçişten söz etmek de mümkündür. Özellikle 7 Haziran- 1 Kasım 2015 ile 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında güvenlikçi ve teyakkuz halinde bir dile geçiş gözlenmiştir.

2017-2023	“saldırılar”, “Yerli ve milli”, “dış güçler”, “dış müdahaleler”, “ülkemiz saldırı altında”, “saldırı”, “milli güvenlik”, “milli irade”, “kumpas” “benim milletim terör sevicileri desteklemez”, “bir olacağız, beraber olacağız, kardeş olacağız”, “Onların Dolarları Varsa Bizim Allah’ımız var”, “Sevdası vatan olmayan bizi anlayamaz”, “Sisi’ye mi oy vereceğiz Binali beye mi?”, “faiz sebep enflasyon neticedir.”, “Nas var nas. Nas ortadayken sana bana ne oluyor?”	Giderek popüler ve popülist bir dilin kullanıldığı söylenebilir. Erdoğan popülizmi halkın ve toplumun kolektif gurur ve kibrini artırıcı ve dinamizmi sağlayıcı bir araç olmuştur. İlgili dönemde sağ ve sol dinamizm kazandırıcı, popülist hareketlere ve dönüştürücü dile oldukça yaklaşan bir hava mevcuttur. Yaşanan olaylar ve olgularla da bağlantılı olarak teyakkuz halinde olan bir söylem mevcuttur. 2020 Covid Salgını’na kadar dilin sivri olduğu ifade edilebilir. Özellikle 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri dönemine kadar anılan söylemin sıklıkla kullanılmaya devam edildiğini söylemek mümkündür. 6 Şubat 2023 süreci sonrasında ise dilin yumuşadığı ifade edilebilir. Fakat “faiz” ve “enflasyon” konusunda müdahaleci ve fakat eylem ile söylem arasındaki ilişkinin koptuğu bir dil 14 ve 28 Mayıs 2023 seçimlerine kadar sürdürülmüştür.
-----------	--	--

SONUÇ

Erdoğan'ın söylemleri dönemlere ayrılarak incelendiğinde onun söylemlerinin eylemleriyle tamamlayıcı bir yapıda olduğu görülmektedir. Ayrıca Erdoğan'ın söylemlerinin de kitle psikolojisi açısından ikna edici bir fonksiyon oluşturduğu görülmektedir. Eylem ile söylemin uyumu, kitle ile lider arasındaki duygusal bağı kuvvetlendiren bir dinamik olsa da aynı zamanda Erdoğan'ın kişisel özelliklerinin ve kriz dönemlerindeki tavırlarının belirleyici olduğu söylenmelidir. Bizatihi Belediye Başkanı olarak çıktığını iddia ettiği aktif siyaset görevlerinde, taban ve halk ile bağını koparmayan, tam aksine onu geliştiren ve genişleten bir lider olmuştur.

Ayrıca Soğuk Savaş döneminin bitişinin ve sonuçlarının ortaya çıktığı 1980'deki küreselleşme dönüşümüne şahit olmuş ve ilgili olgusal süreçleri siyasal pratik içerisinde tecrübe etmiş olan Erdoğan, var olan sistemin, yönetim yapısının ve sistemin aksak ve ağır yönleriyle uyumlu olmayan onları değişime ve reforma zorlayan bir liderlik söylemi sergilemiştir. Benzer şekilde pragmatik ve kimi zaman Makyavelist bir lider profili çizen Erdoğan, söylemsel manevra kabiliyeti sayesinde son yirmi üç senedeki seçimlerde ulaşmış bir liderdir. Toplumsal talepler ve beklentiler doğrultusunda senelerce kördüğüm olmuş ülkenin önemli meselelerini çözen ya da en azından çaba harcayan bir lider görünümü ve izlenimi de Erdoğan'ın liderliğinin güçlenmesinde belirgin bir ortam sağlamıştır. Söylem gücü, hitabeti ve bunları siyaseten eylem ve politikalarına uyumlu olarak kullanımı, Erdoğan liderliğinin karakterize halidir.

Siyasal süreç içerisinde seçmenle önemli psikolojik bir bağ yakalamış olan Erdoğan ve partisi, siyasetin doğası gereğince belirli düzlem ve etki yakalamış ve politikasını söylemle birleştirerek karakterize edebilmiştir. Muhafazakâr kimliğe sahip, toplumsal değerleri koruma ve savunma içgüdüsüne sahip bir gelenekten gelen Erdoğan ve arkadaşları, siyasal olarak askeri bürokratik elitizmden demokratikleşmeye geçmek açısından pek çok kez sivil bir siyaset için mücadele vermiştir.

Her seçimin dinamiği farklı olsa da kitlelerin Erdoğan'a olan desteği, AK Parti'nin aldığı oydan çok daha fazladır. Hatta partiyi büyük ölçüde Erdoğan liderliğinin ve söyleminin taşıdığından bahsetmek hata olmaz. Erdoğan'a destek, 2014, 2018 ve 2023 seçimlerinde de görüldüğü gibi AK Parti'ye verilen destekten fazladır. Halkla, kitlelerle ve kısacası toplumla kurduğu yakın diyalog ve söylem, onun lider özelliklerinden bir diğeridir. Erdoğan; yerel, ulusal ve küresel siyaseti rakiplerine göre belirgin bir biçimde okuyup ona göre politika üretebilen ve değişime açık bir lider olduğundan ve içinde bulunduğu sosyal çevrenin ve hareketin pratik akla ve siyasete yatkın yapısından kaynaklı olarak dönüşümcü ve dönüştürücü bir liderdir. Kurumları reforma, değişime ve dönüşüme zorlaması, Erdoğan'ın siyasi hayatının özetidir. Tüm özellikler Burns'un bahsettiği dönüştürücü lider tipolojisine karşılık gelmektedir. Burns'un bahsettiği dönüşümcü, dönüştürücü ve yapıcı liderlik türünün özelliklerini taşıyan Erdoğan'ın siyasal liderliği, elbette ki lider kişiliğinin yanında topluma, kurumlara ve siyasal kültüre bağlı ve ona has dinamiklerle perçinlenen bir yapıya da sahiptir.

Erdoğan'ın liderliğini ve söylemdeki dönüşümün hangi faktörlerden kaynaklandığını anlamak açısından söylemdeki siyasal kültüre dair kodların iyi okunması gerekmektedir. Liderlik psikolojisi çalışmalarında liderin kişiliği kadar onu ortaya çıkaran siyasal, kültürel ve toplumsal yapıyı da incelemek anlamlıdır. Siyaset psikolojisi ve liderlik psikolojisi çalışmalarında toplumsal yapı, sosyolojik durum, siyasal şartlar ve koşullar ile sosyal psikoloji gibi beşeri ve duygusal sermayeyi oluşturan dinamikler irdelenmeli ve değerlendirmeler içerisinde hesaba katılmalıdır.

Türkiye siyasetinde değişen ve dönüşen yapılar son yirmi üç yılda özellikle iktidar kanadında kendisini gösterirken, her krizde ya da problemli anlarda kendisini yenileyebilen, değişip, dönüşebilen bir Erdoğan iktidarından bahsedilebilir. Diğer yanda ise seçmenle ideolojik ve kısıtlı bir bağ haricinde duygusal ya da psikolojik bir bağ kuramayan bir muhalefet mevcuttur. 3 Kasım 2002 tarihinden itibaren iktidarda olan Erdoğan yönetimi 2007, 2009 ve 2011 yılları içerisinde Türkiye'ye has olan siyasi

tıkanıkları ve krizleri kolaylıkla aşmayı başarmış bir hikâyeye sahiptir. Siyasi krizlerin önemli düzeyde etki alanını azaltmayı ve dizginlemeyi sağlayan temel dinamik ve motivasyon ise demokratik işleyiş ve demokratikleşmede kararlı atılmış adımlardır. Bu krizlerin ve problemlerin aşılmasında ve iktisadi sorunların çözümünde Erdoğan liderliğinin, söylemlerinin ve eylem-söylem uyumunun payı büyüktür ve yıllar içerisinde artarak devam etmiştir. Çünkü son yirmi üç yıldaki siyasi krizlerin kısa vadede çözülebilme başarısı, Erdoğan'ın ve Türkiye'nin 2011'den itibaren artan dış tehditler ve baskılar, psikolojik çok yönlü saldırılara söylem ve politikalarla karşı duruşla da perçinlenmiş görünmektedir. Erdoğan'ın "ülkemize yönelik saldırılar kararlılığımızı daha da artırmaktadır" söylemini ilgili zaman diliminde sıklıkla ifade etmesi, eylem, söylem ve aktör uyumunu lider-kitle etkileşiminde başardığının önemli bir dinamik olmuştur. İlgili olay ve olgular, Erdoğan'ın lider olarak daha da ön plana çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca ilgili olguların ve olayların tamamının lider ile kitle arasında kurulan duygusal bağın oluşmasında etkili olduğunu ifade etmekte fayda vardır.

Topyekûn bir saldırı altında olma hissi ve psikolojisi, toplumun pek çok kesiminin bir arada ve birlikte olmaya yönelik teyakkuzu kuvvetlendirmiştir. Sosyal psikolojik ve siyaset psikolojisi açısından durum değerlendirildiğinde toplumun bir arada olma bilincine hazır ve nazır olduğu sonucu çıkarılabilir. Özellikle 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi'nden sonra, ontolojik güvenlik ve algılanan tehdit kuramı kavramsallaştırılmasıyla ifade edilebilecek olan dehşet yönetimi kuramı, toplumun geniş kesimlerini bir araya getiren bir sonuç yaratmıştır. Saldırının gerçekleştiği andan itibaren toplumun meydanlarda verdiği reaksiyon, ilgili sonucun en önemli delilidir. Dehşet yönetim kuramına göre Erdoğan'ın kendisinin, etrafındakilerin ve tüm toplumun hayati tehlikeleri karşısında ilgili terör tehdidinde darbe girişimine karşı reaksiyon geliştirdiğini kabul etmek gerekir. Yaklaşık bir ay süren darbe karşıtı protestolar ve halkın demokrasiyi sahiplenmesi ve Yenikapı buluşmasında Erdoğan'ın liderliği etrafında toplanan milyonların gösterisi, sosyal psikoloji ve politik psikoloji açısından önemli ipuçları

barındırmaktadır. İlgili kenetlenme halinin Erdoğan liderliğini perçinlediğine şüphe götürmeyeceği gibi aynı zamanda toplumun reaksiyon alma ve söz söyleme gücünün de siyasi tarihteki çevreden gelen siyasilerin de ötesinde bir dönüştürücülük göstermesi bakımından önemlidir. Erdoğan'ın isteğiyle yaklaşık bir ay boyunca meydanı dolduran kitleler, onun söylemlerini ve liderliğini eskisinden daha önde tutmuşlardır. Lidere olan bağlılık, yaşanan travmatik olayın büyüklüğüyle ilgilidir. Demokrasiye sahip çıkan ve darbeye karşı duran milyonların verdiği mesaj ve ilgili mesajdan çıkarılabilecek sonuç, Erdoğan liderliğinde toplumun sivilleşme, özgürleşme ve demokratikleşme taleplerini yine bizzat kendi eliyle yerine getirdiğidir. İster demokrasi teorilerinden isterse de Türkiye'nin siyasal hayat tecrübesinden çıkılarak bakılsın, ülkenin demokratikleşme vizyon ve misyonu önemli bir biçimde başarılmıştır.

15 Temmuz Darbe Girişimi sırasındaki söylemsel örneğinden de anlaşıldığı üzere Erdoğan'ın lider olarak geliştirdiği dilin, siyasal kültürle, toplumla ve toplumun hemen tüm değerleriyle uyumlu olması ve liderlik tecrübesi, yaşanan travmatik süreçlerdeki tutumu, onun liderliğini perçinleyen olgulardır. Erdoğan'ın kriz ve kaos anlarında dönüştürücü liderliği ve söylemi, kolektif kibir ve gurur olarak ifade edilen toplumsal özgüveni artırıcı bir role bürünmüştür. Ayrıca Erdoğan, geniş halk kitlelerin talep ve beklentilerini önemli ölçüde karşılamış ve mezkûr beklentiler dışında bir siyaset geliştirmemiş olduğundan söyleminin duygusal karşılık bulması da şaşırtıcı olmamalıdır. Toplumun en az yarısının Erdoğan liderliğine olan ve uzun yıllar süren teveccühü, salt iktisadi ve maddi dinamiklerin ötesinde toplumsal psikolojinin ilgi alanına giren duygularla ve liderin ilgili güveni karşılayan tecrübesiyle açıklanabilir. Değişim ve dönüşümün şifreleri, toplumsal beklentilerin ve toplum psikolojisine dokunan sorunları söylem ve eylem uyumu çerçevesinde çözme kapasitesi ve ehliyetiyle doğrudan ilgili görünmektedir. Erdoğan, kendisinden önceki merkez sağ siyasetçilerden farklılaşarak vesayete karşı halkçı söylemi bayraklaştırmış ve yukarıda sayılan tüm kolektif travmalarda topluma eylemsel ve söylemsel açıdan liderlik yapmıştır.

Erdoğan söylemi ve dönüştürücülüğü, ülkenin son yirmi beş yılına damga vuran, onun önemli ve kritik virajları aşmasında katkısı bulunan, iç ve dış kayaklı sorunların çözümünde tek başına iktidar olmanın da avantajıyla iktidarların kriz yaratma alışkanlığını terk ederek kriz çözme ve sorunlara karşı ön almayı bir gelenek haline getiren bir yönetsel mantığa sahiptir. Genel olarak Erdoğan'ın iktidarı boyunca siyasetin demokratikleşmesi ve sivilleşmesi, siyasi meşruluk ve toplumsal güvenin psikolojik olarak güçlenmesini sağlamıştır. Benzer şekilde Türkiye'nin yaklaşık son yirmi üç yılındaki kesintisiz iktidar başarısında da ilgili psikolojik güçlenmenin belirleyici olduğu gerçeğiyle birlikte siyasi meşruluğun sağlanmasının devlete kurumsal bir kimlik kazandırmış olması da vurgulanmalıdır. Özellikle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle birlikte Erdoğan, hem partisinin kurumsallaşmasını ve dinamizmini sağlamış hem de ülkenin köklü kurumlarında önemli reformları hayata geçirerek çağdaş dünya ile rekabet edebilen bir devlet kurumsallaşması sağlamıştır. Devletin kurumsallaşan yapısı, güvenlik meselelerinin ve dış politikanın belirlenmesi konularında Türkiye'nin elini güçlendirmiş ve uluslararası ilişkilerde önceki dönemlerdeki çok başlı ve çok sesli politikanın yerini daha etkin, dinamik ve kimlikli bir politika almıştır. İç siyasette başarılan demokratik girişimler, çok sesli ve çoğulcu ortamın sağlanması adına yürütülen politikalar, kalkınma hamleleri ve sivilleşme hareketleri, ülkenin kurumsallaşarak enerjisini dış politikaya ve uluslararası sisteme harcamasını kolay kılmıştır. Erdoğan söylemleriyle hem iç politikada kendi yerini ve liderliğini güçlendirirken, dış politikada elini kuvvetlendiren ve güçlendiren bir siyasal ortam oluşturmaya da başarmıştır.

Erdoğan, söylem üzerinden toplumun kolektif gurur ve kibrini artıran bir lider olarak söylem aracılığıyla siyasal dönüşümü sağlayan bir liderdir. Söylemin dinamizmiyle kurumsallaşmaya geçişin önünü açmış, eylemlere ve politikaya da yansımıştır. Ekonomi, dış politika ve askeriye gibi stratejik alanlarda kurumsal dönüşüm, askeri, siyasi, dış politika, diplomasi ve insani yardım gibi pek çok alana sirayet ederek uluslararası ilişkilerde özgün bir konum ve yumuşak bir güç yakalama imkân ve

ihtimalini ortaya koymuştur. Kısacası Erdoğan söylemlerinin, siyaset psikolojisi literatüründe kolektif gurur ve kibir olarak ifade edilen ülke insanının özgüvenini ve toplum psikolojisindeki söylemde ve eylemde birliği sağlayarak dönüşüm dinamizmine katkı yaptığı ifade edilebilir.

Sonuç olarak söylemsel ve psikolojik olarak değiştirmeyi ve dönüştürmeyi süreklilik hale getirebilen Erdoğan'ın başarısının arkasındaki psikolojik dinamiklerin ortak özelliği, siyasal kültüre, sosyal yapıya, toplumsal değerlere olan bağlı görünmektedir. Yine benzer biçimde Menderes, Özal, Erbakan ve diğer pek çok siyasal figürün siyasal tıkanıklığı aşmadığı durumları kolaylıkla aşabiliyor olması, siyasal kültürün birikmiş tepkiselliği ile birlikte Erdoğan'ın anılan siyasal stratejiyi sürdürmesiyle ilgili görünmektedir. Diğer bir ifadeyle Erdoğan'dan önceki liderlerden farklı olarak siyasal tıkanıklıklar, sosyal dokuyla uyumlu olarak anılan dönümde çözümlenmiş görünmektedir. Erdoğan'ın rakiplerinin toplumsal yapıya, toplumsal kültüre ve siyasal yapıya olan yabancılığının, Erdoğan'a en büyük avantaj sağladığı da bir diğer gerçektir. Siyasal olaylar ve olguların yorumlanması ve siyaset yapma süreçlerinde Erdoğan'ın muhalefeti halktan kopuk siyaset geleneğinden kurtulma başarısı gösterememişken, Erdoğan siyasal kültürü, sosyolojik dokuyu, toplum psikolojisine dair dinamikleri ve duyguları söylemine yansıtmış ve dönüşümdeki dinamizmi sağlamıştır.

İlgili başarının son yıllarda siyasal iletişim problemleri ve iktidar yıpranması üzerinden yapılan eleştiriler ile birlikte Erdoğan dönemi, siyasal kültürün popülizmin devingen etkisiyle birlikte muhaliflerini söylem yoluyla alt etmeyi başarabilen ve bunu başarabildikçe başarılı olan bir siyasal figürdür. Dönüştürücü liderliğinin dinamizmi haline getirmeyi başaran, pragmatist ve aynı zamanda hem dönüşen hem de dönüştürebilen bir söylev sayesinde Cumhuriyet Tarihi'nin yaklaşık –en azından şimdilik– çeyrek asrına damgasını vurmanın ötesinde kurumsal dönüşümleri sağlamış, muhalefetin söylemlerini en zor dönemlerinde dahi alt ederek gündem belirlemeyi başarmıştır. Erdoğan'ın söylemsel üstünlüğü ve dönüştürücü

etkisi, kendisinden sonraki siyasal düzeni de belirleme potansiyeli barındıran bir olgu olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

- Abayhan, Y. (2016). Sosyal Psikoloji Perspektifinden İnsan Doğası ve Liberalizm. *Liberal Düşünce Dergisi*(81), 39-46.
- Acton, L. (1887). Power tends to corrupt. a letter to Bishop Mandell Creighton, April, 3.
- Akdağ, M. (2018). “Yakın Çalışma Arkadaşlarının İzlenimleriyle Geçmiş Merkez Sağ Liderleriyle Recep Tayyip Erdoğan’ın Siyasi Liderlik Pratiğinin Karşılaştırılması”, *Political Communication in Theory and Practice: Non-Western Approaches*, PICS2018, 12-13 October 2018, Aydın, ISBN: 978-975-8254-77-4, 249-274.
- Akdoğan, Y. (2019). *Political Leadership and Erdoğan*. Cambridge Scholars Publishing.
- Aktürk, Ş. (2018). “AK Parti ve Türkiye’nin Sivil Haklar Hareketi: Dindar Muhafazakârlığa ve Etnik Kimliklere Yönelik Siyasi Tecridin Kaldırılması”, içinde Miş Nebi ve Arslan Ali (Eds.), *Ak Parti’nin 15 Yılı: Siyaset*, Seta Yayınları, İstanbul, 297-314.
- Albayrak O. (2021). “Saha Çalışmaları ve Etik İlkelerin AK Parti’nin Seçim Sonuçları Üzerine Etkileri”, içinde Alim Yılmaz ve İkrâm Bağcı (Eds.), *Teoriden Pratiğe Türkiye Siyaseti*, Liberte Yayınları, Ankara, 223-249.
- Anarat, Cemal Cem(2023). “Türkiye ve Fransa’da Siyasal Söylem: “Öteki”nin İnşası (2007-2012).”, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2023, Yayımlanmış Doktora Tezi.
- Angermuller, Johannes and Kollmorgen, Raj (2019). *Discourse Approaches*. İçinde: Merkel, Wolfgang; Kollmorgen, Raj and Wagener, Hans-Jürgen (Eds.), *The Handbook of Political, Social, and Economic Transformation*. Oxford: Oxford University Press, pp. 212–220.

- Arkanoc, S. (2014). Psikolojide söz ve anlam analizi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Arndt J, Lieberman JD, Cook A, Solomon S (2005) Terror management in the courtroom: exploring the effects of mortality salience on legal decision making. *Psychol Public Policy Law*, 11:407-438.
- Arnhart L. (2011). Siyasi Düşünceler Tarihi: Platondan Rawls'a, Adres Yayınları, Ankara.
- Ascher, W. Ve Hirschfelder-Ascher, B. (2005). Revitalizing Political Psychology: The Legacy of Harold D. Lasswell, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey.
- Aslan, A. (2015). 7 Haziran'dan 1 Kasım'a Türkiye'de Siyaset ve Seçimler. SETA.
- Aydın-Düzgit, S., Kutlay, M., ve Keyman, E. F. (2023). "How Erdoğan Rules Through Crisis". *Journal of Democracy*, 34(4), 80-93.
- Bağcı, İ. (2021). "Türkiye'de Muhafazakarlığın Siyasal Hayattaki Süreci ve Kurulan Yeni Partilerin Durumu", içinde Alim Yılmaz ve İkrâm Bağcı (Eds.), *Teoriden Pratiğe Türkiye Siyaseti*, Liberte Yayınları, Ankara, 53-86.
- Barber, J. D. (1988). *Politics by humans: Research on American leadership*. Duke University Press.
- Barry, N. (2014). *Modern Siyaset Teorisi, Çevirenler: Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin*, Liberte Yayınları, Ankara.
- Baykal, Ö. ve Çaha, Ö. (2021). Milli Görüş Hareketi ve Sivil Toplum, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Cilt:17, Sayı: 60: 138-163.
- Bechev, D. (2022). *Turkey Under Erdoğan*. Yale University Press.
- Berlin, I. (2007). "İki Özgürlük Kavramı", Çeviren: Mustafa Erdoğan, *Liberal Düşünce Dergisi*, 12 (45): 59-72.
- Brian W. Alberto A.A. ve Homero G. Z. (2017). "Online Influence? Social Media Use, Opinion Leadership, and Political Persuasion", *International Journal of Public Opinion Research*, Cilt: 29, Sayı: 2, 214–239.
- Birand, M.A. (1991). *Demirkırat Belgeseli*, 32. Gün.

- Bora, T. (2017). Cereyanlar: Türkiye’de Siyasal İdeolojiler, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Burns, J. M. (2007). Transforming Leadership, Grove Press, New York.
- Cüceloğlu, D. (1974). Dil psikolojisi yönünden kelime türetme. Psikoloji Çalışmaları, 11, 49-78.
- Çaha, Ö. (1997). “Sivil Toplum Devlet Karşıtlığında Türkiye’de Cumhuriyet”, içinde Nuri Bilgin (Eds), Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Bağlam Yayınları.
- Çaha, Ö, ve Guida, M. (2011). Türkiye’de Partilerin Oy Toplama Stratejisi ve Seçmen Davranışına Etkisi: 2009 Yerel Seçimleri İstanbul Örneği1. Üç Aylık Dergi Yıl 16, Sayı 61-62, Kış-Bahar 2011, 167.
- Çaha, Ö. ve Toprak M. (2002). “Siyasal Parti Üyelerinde Siyasal Katılım Düzeyi: Kırıkkale Örneği”, İçinde Seçmen Davranışı ve Siyasal Partiler , İstanbul: Gendas Yayınları.44-115.
- Çarkoğlu, A. (2014). “Consolidation of the AKP’s Predominance in the March 2014 Local Elections in Turkey”, South European Society and Politics, Cilt:19, Sayı: 2, 169-192.
- Çarkoğlu, A. (2018). Ak Parti Seçmen Tabanının Değişimi (2002- 2015), içinde Miş Nebi ve Arslan Ali (Eds.), Ak Parti’nin 15 Yılı: Siyaset, Seta Yayınları, İstanbul, 115-126.
- Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2021). Conclusion: Turkish 2018 general elections: Competitive but illiberal. In Elections and Public Opinion in Turkey (pp. 218-223). Routledge.
- Çaylak, A. (2016). “İslamcı Siyasette İktidar ve İtikat”, Birikim Dergisi, Sayı: 328-329 Ağustos/Eylül, 27-36.
- Çelik, N. B. (2001). “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, içinde Murat Gültekingil ve Tanıl Bora (Eds.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 75-91.
- Çelik, H. ve Ekşi, H. (2008). Söylem analizi. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt: 27 Sayı: 27, 99-117.
- Dahl, R. (2015). Demokrasi Üzerine, Çeviren: Betül Kadioğlu, Phoenix Yayınları, Ankara.

- Demirel, A. (2013). Tek Parti'nin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demirel, T. (2019). Türk Siyasetini Anlamak, Liberte Yayınları, Ankara.
- Derman, G. S. ve Oba, H. (2017). Reading the Moves of the Leaders on the Eurasian Chessboard Comparative Operational Code Analysis of Vladimir Putin and Recep Tayyip Erdogan. International Journal of Business Perspectives & Social Science Information, 2-17.
- Dess, G. G. ve Picken, J. C. (2000). Changing roles: Leadership in the 21st century. Organizational dynamics, 28(3), 18-34.
- Duman, D., ve Sun İpekşen, S. (2013). "Türkiye'de genel seçim kampanyaları (1950-2002)". Turkish Studies, 8(7), 117-135.
- Duman, M. ve Kasımoğlu, M. (2023). "Küresel Liderlik Ve Paradigma Geliştirme: Recep Tayyip Erdoğan Modeli". Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi , 4 (1) , 105-138 .
- Duran, B. (2018). Ak Parti'nin İdeolojik Dönüşümünün Kodları, içinde Miş Nebi ve Arslan Ali (Eds.), Ak Parti'nin 15 Yılı: Siyaset, Seta Yayınları, İstanbul, 47-73.
- Elms, A. (1986). "From House to Haig: Private Life and Public Style in American Foreign Policy Advisers", Political Psychology, 42, 33-53.
- Erdoğan, M. (1993). Liberal Toplum Liberal Siyaset, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Erişen, C. (2018). Political Behavior And The Emotional Citizen: Participation and Reaction In Turkey, Palgrave Macmillan, London.
- Fairclough, N. (2001). Chapter three: critical discourse analysis. How to analyze talk in institutional settings: A casebook of methods, 25-38.
- Freud, S. (1998). Grup Psikolojisi ve Ego Analizi, Çeviren: Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, Ankara.
- Gevgilili, A. (2001). "Kemalizm ve Bonapartizm", içinde Murat Gültekingil ve Tanıl Bora (Eds.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 192-196.
- Göka, E. (2012). Psikoloji ve Siyaset Arasında, Yarın Yayınları, İstanbul.

- Göksu, O. (2019). Siyasal Liderlikte Yeni Bir Model Önerisi: Recep Tayyip Erdoğan Örneği, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt: 18 Sayı: 3, 1058-1080.
- Greenstein, F. (1992). “Can Personality and Politics Be Studied Systematically?”, *Political Psychology*, 13, 105-128.
- Günay, H. (2024). “2010-2016 Yılları Arasında Türkiye-Rusya İlişkilerini Sektöre Uğratma İhtimali Olan Olaylar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 9(17), 20-33.
- Günay, V. D. Söylem Çözümlemesi. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim, 2018.
- Güngör, B. (2020). Söylem Yaklaşımı Üzerine Bir Kavram Çalışması ve Eleştirel Söylem Analizi. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 1-11.
- Hart, H.L.A. (2015). “Pozitivizm ve Hukuk ile Ahlâkın Ayrılması”, Çev. Ertuğrul Uzun, H.L. A Hart ve Hukuk-Ahlâk Ayrımı, Ed. Sercan Gürler, Tekin Yayınevi, İstanbul, 101-151.
- Hayek, F. V. (2013). Özgürlüğün Anayasası, BigBang Yayınları, Ankara.
- Heper, M. (2010). Türkiye’de Devlet Geleneği, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Heywood, A. (2018). Siyaset Teorisine Giriş, Çeviren: Hızır Murat Köse, Küre Yayınları, İstanbul.
- Hobbes, T. (2013). Leviathan, Çev: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Houghton, D. (2018). Siyaset Psikolojisi, Çeviren: Hüsamettin İnaç ve Duygu Şekeroğlu, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Hume, D.(1889). “Essays,Moral, Political and Literary”(1742) “ Political Discourses” (1752), Combined: 1777, Edited by: Eugene F. Miller, Publisher: Liberty Fund; Inc.
- İlhan, R. ve Çevik, A. (2003). “Önyargıların Psikolojisi: Psikodinamik Bir Gözden Geçirme”, *Nesne Psikoloji Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 52-67.

- İnsel, A. (2001). “Giriş”, içinde Murat Gültekingil ve Tanıl Bora (Eds.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 15-25.
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Z. (2014). Düünden Bugüne İnsan Ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş, Evrim Yayınevi, İstanbul.
- Karpat, K. (2001). Ortadoğu’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk, İmge Kitabevi, Ankara.
- Karpat, K. (2009). Osmanlı’dan Günümüze Elitler ve Din, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. (2010). Türk Demokrasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kayaoğlu, A. G. (2003). “Kitlenin Psikolojisi ya da Sosyal Psikolojinin Kitleleri: Kitlede Yeni Bir Anlayışa Doğru”, Kurgu Dergisi, Sayı:20, 205-218.
- Keyman, E. F. (2014). AK Parti: Egemen Parti ve Yeni Türkiye. İletişim ve Diplomasi, (3), 143-151.
- Kinnvall, Catarina. (2002). “Nationalism, Religion and the Search for Chosen Traumas”, Ethnicities, Vol: 2, No: 1, p. 79–106.
- Kinnvall, C. (2004). Globalization and Religious Nationalism: Self, identity, and the Search for Ontological Security. Political Psychology, 25(5), 741-767.
- Koçak, B. (2021). “CHP ve Yeni Siyaset Anlayışı”, içinde Alim Yılmaz ve İkrâm Bağcı (Eds.), Teoriden Pratiğe Türkiye Siyaseti, Liberte Yayınları, Ankara, 2021, 185-222.
- Köker, L. (2001). “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, içinde Murat Gültekingil ve Tanıl Bora (Eds.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 97-112.
- Kurt, V. (2018). Özal’ın Dış Politikası: Uluslararası Siyaset, Değişim ve Süreklilik. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 15(55), 157-171.
- Lanzetta, J., Sullivan, D., Masters, R., ve McHugo, G. (1985). “Emotional and Cognitive Responses to Televised Images of Political Leaders”,

- S. Kraus ve R. Perloff (eds.), içinde Mass Media and Political Thought. Beverly Hills, California, Sage Press.
- Le Bon, G. (2015). ; Kitlelerin Psikolojisi, Çeviren: Esranur Bozdemir, Hayat Yayıncılık, İstanbul.
- Lewis, B. (2004). Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Makyavelli, N. (2011). Prens. Alter Yayınları, Ankara.
- Mardin, Ş. (2018). Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (1998). Jurnal, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Masters R.ve Sullivan D. (1993). “Nonverbal Behavior and Leadership: Emotion and Cognition in Political Information Processing ‘’, içinde Explorations in Political Psychology, Shanto Iyengar, William J. McGuire (eds.), Duke University Press, Durham, N. Carolina, 150-182.
- McDermott R. (2004). Political Psychology in International Realitons, The University Of Michigan Press, Michigan.
- Moffit, B. (2020). Popülizmin Küresel Yükselişi: Performans, Siyasi Üslup ve Temsil, Çeviren: Onur Özgür, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Miş, N. ve Aslan, A. (2014). Erdoğan Siyaseti ve Kurucu Cumhurbaşkanlığı Misyonu, SETA.
- Miş, N. (2023). AK Parti'nin Uzun Dönemli İktidarda Kalmasını Sağlayan Dinamikler”, içinde AK Parti ve Türkiye'nin Dönüşümü - Cilt 1. (n.p.): SETA Vakfı İktisadi İşletmesi.
- Özkan, A. (2016). 7 Haziran ve 1 Kasım Seçimlerinde Siyasal İletişim. Seta.
- Poper, K. (2006). Hayat Problem Çözmektir: Bilgi, Tarih ve Politika Üzerine Çev: Ali Nalbant, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Post, J. (1991). Saddam Hussein of Iraq: A Political Psychology Profile. Political Psychology 12: 279-89.
- Post, J. (1993). “Current Concepts of the Narcissistic Personality”, Political Psychology, 14: 99-121.
- Richards, B. (2019). The Psychology Of Politics, Routledge, New York

- Sartori, G. (2017). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çeviren: Tuncer Karamustafaoğlu- Mehmet Turhan, Sentez Yayıncılık, İstanbul.
- Simonton, D. (1981). “Presidential Greatness and Performance: Can We Predict Leadership in the White House?”, *Journal of Personality* 49: 306-323.
- Simonton, D. (1988). “Presidential Style: Personality, Biography and Performance”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 55: 928-936.
- Solomon, S; Greenberg, J; Pyszczynski, T. (1991). “A terror management Theory of social Behavior: The psychological functions of self-esteem and culturel worldviews”, *Advances in Experimental Social Psychology*, 24: 93-159.
- Söğütü, İ. (2010). “Cumhuriyet Türkiye’inde Modernleşme ve Bürokratik Vesayet”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:19, Sayı: 1: 49-68.
- Söğütü, İ. (2008). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Modernleşme: Kırılmalar Ve Süreklilikler”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 5. Sayı: 18: 33-54.
- Surowiecki, J. (2007). *Kitlelerin Bilgeliği*, Çeviren: Osman Deniztekin, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Şah, U. (2020). “Eleştirel Söylem Analizi: Temel Yaklaşımlar”, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2020, Sayı: 7, 210-231.
- Şahin, S. (2021) “Türkiye’de İslamcılığın Serencamı”, içinde Alim Yılmaz ve İkrâm Bağcı (Eds.), *Teoriden Pratiğe Türkiye Siyaseti*, Liberte Yayınları, Ankara, 159-183.
- Şerif, M. (1985). *Sosyal Kuralların Psikolojisi*, Çeviren: İsmail Sandıkçıoğlu, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Şirin, C. V., Valentino, N. A. Ve Villalobos, J. D. (2021). *Seeing Us in Them: Social Divisions and the Politics of Group Empathy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tanör, B. (2015). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Türk, H. B. (2018). Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan. İletişim Yayınları.
- Van Dijk, Teun A. (2001). "Multidisciplinary CDA: A Plea for Diversity". *Methods of Critical Discourse Analysis*. Eds. Ruth Wodak, Michael Meyer. London: Sage, 95-120.
- Van D. ve Teun A. (2009). "Critical Discourse Studies: A Socio-cognitive Approach". *Methods of Critical Discourse Analysis (2nd edition)*. Eds. Ruth Wodak, Michael Meyer. London: Sage, 95-120.
- Volkan, V. (2013). *Divandaki Düşmanlar, Çeviren: Serap Erdoğan Taycan*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Volkan, V. (2005). *Körü Körüne İnanç: Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri*, Çeviren: Özgür Karaçam, Okuyan Us Yayınları, İstanbul.
- Volkan, V. (1993). *Politik Psikoloji, Çevirenler: Birsen Ceyhun ve Abdulkadir Çevik*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Yayla, A. (2000). *Kölelik Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*, Liberte Yayınları, Ankara.
- Yayla, A. (2014). *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, Adres Yayınları, Ankara.
- Yeğen, M. (2001). "Kemalizm ve Hegemonya?", içinde Murat Gültekingil ve Tanıl Bora (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 56-74.
- Yılmaz, A. ve Geylani, D. (2021). "Post-Truth (Hakikat Sonrası), Global Siyaset ve Türkiye: Metodolojik Bir Yaklaşım", içinde Alim Yılmaz ve İkrâm Bağcı (Eds.), *Teoriden Pratiğe Türkiye Siyaseti*, Liberte Yayınları, Ankara, 15-52.
- Walker, S. ve Falkowski, L. (1984). *The Operational Code of U.S. Presidents and Secretaries of State: Motivational Foundations and Behavioral Consequences*, *Political Psychology*, 5, 237-266.

- Winter, D. (2003). “Personality and Political Behavior”, İçinde David O. Sears, Leonie Huddy ve Robert Jervis (Eds.), Oxford Handbook Of Political Psychology, Oxford University Press, 110–145.
- Winter, D. M. Hermann, W. Weintraub, ve S. Walker. (1991). “The Personalities of Bush and Gorbachev Measured at a Distance: Procedures, Portraits, and Policy. Political Psychology 12, 215-244.
- Zürcher, E. J. (2001). “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, içinde Murat Gültekinil ve Tanıl Bora (Eds.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 44-55.
- Zürcher, E. J. (2000). Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, Çeviren: Yasemin Güven, İletişim Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynakları

- Anadolu Ajansı, (2017). “Merhum liderler sistem değişikliğini savunmuştu”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/merhum-liderler-sistem-degisikligini-savunmustu/734580>, Anadolu Ajansı Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 04.04.2024.
- Anadolu Ajansı, (2018). “Gezi Parkı’nda yakılan çadırlara ilişkin davada karar”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/gezi-parkinda-yakilan-cadirlara-iliskin-davada-karar/1097243>, Anadolu Ajansı Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 02.12.2023.
- Anadolu Ajansı, (2020). “FETÖ’nün hükümeti yıkmaya yönelik ilk kalkışması: 7 Şubat 2012 MİT kumpası”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/fetonun-hukumeti-yikmaya-yonelik-ilk-kalkismasi-7-subat-2012-mit-kumpasi/1884609>, Anadolu Ajansı Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 06.08.2023.
- Anadolu Ajansı, (2022). “7 Şubat MİT kumpası üzerinden 10 yıl geçti.”, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/7-subat-mit-kumpasi-uzerinden-10-yil-gecti/2495868>, Anadolu Ajansı Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 06.08.2023.
- Atatürk, Mustafa Kemal (1928). “Cumhuriyet bilhassa kimsesizlerin Kimsesidir”, , TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:3 İçtima Senesi: 2, Cilt:

5,https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/01_11_1928.pdf.

Birand, Mehmet Ali, (2000). “Erdoğan'ın Dönüm Noktası: 1999, 32. Gün Arşivi”, <https://www.youtube.com/watch?v=Zm5DLM3ABLo>, 32.Gün Youtube Kanalı, Erişim Tarihi: 16.03.2023.

BloombergHT, (2021). “Merkez Bankası Başkanı Naci Ağbal görevden alındı”, <https://www.bloomberght.com/merkez-bankasi-baskani-naci-agbal-gorevden-alindi-2277022>, BloombergHT Ekonomi Haber Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 21.03.2024.

Erdoğan, Recep Tayyip (1997). “Erdoğan, “Göreve geldiğimiz günlerde medya bizimle dalga geçiyordu. ‘Tayyip'in işi Allah'a kaldı' diye. Göreve geldiğimizde İstanbul'a günde 500 bin metreküp su veriliyordu. Bugün 1 milyon 600 bin metreküp su veriliyor. Dün akşamki ölçümler itibariyle bugün 610 milyon metreküp suyumuz var. Sessiz yığınların sesi, İstanbulluların hizmetkârı, kimsesizlerin ‘kimi'yim”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-sessiz-yiginlari-sesiyim-39278715>, Hürriyet Gazetesi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 16.03.2024.

Erdoğan, Recep Tayyip (2001). “Partide asla bir lider diktatöryası oluşmayacaktır.”, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/tayyip-erdogan-partide-asla-bir-lider-diktatryasi-olusmayacaktır-379173>, Milliyet Gazetesi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 18.09.2022.

Erdoğan, Recep Tayyip (2002a). “Erdoğan: Liderlik sultasına son vereceğiz.”, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/135322.asp#BODY>, Ntv Haber İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 11.03.2023.

, Recep Tayyip (2002b), “Bu seçimden sonra Türkiye yeni bir döneme girmiştir, yeni bir ak sayfa açılmıştır.”, <https://www.yenisafak.com/video-galeri/secim/erdoganin-2002-genel-secimleri-sonrasi-yaptigi-konusma-2133848>, Yenişafak Gazetesi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 11.12.2023.

- Erdoğan, Recep Tayyip (2007a). “Erdoğan: Gömleği kaç kez çıkardık”,
<https://www.haber7.com/siyaset/haber/257136-erdogan-gomlegi-kac-kez-cikardik>, Haber7 İnternet Sitesi, Erişim Tarihi:18.09.2022.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2007b). “Zira demokrasilerde millet iradesi esastır”,
<https://www.haberler.com/politika/ak-parti-erken-secim-karari-aldi-haberi/>, haberler.com İnternet Haber Sitesi, Erişim Tarihi: 19.07.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2009). “One minute... Olmaz!... One minute!..”,
https://www.youtube.com/watch?v=K_NNPfMqduo, Youtube İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 09.04.2024.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2010). “Prangalardan kurtuluyoruz.”,
<https://www.haberturk.com/gundem/haber/508618-prangalardan-kurtuluyoruz>, Habertürk İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 30.11. 2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2011a). “2011'de ustalık dönemi başlayacak”,
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-2011de-ustalik-donemi-baslayacak-17450622>, Hürriyet Gazetesi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 16.07.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2011b). “Demokrasi Sarsılmaz Güce Ulaşıyor”,
<https://www.bursadabugun.com/haber/basbakan-dan-ucuncu-balkon-konusmasi-28300.html>, bursadabugün.com İnternet Haber Sitesi, Erişim Tarihi: 05.08.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2011c). “Milleti de, milliyeti de, vatan ve millet sevgisini de biz sizlerden öğrenecek değiliz”,
<http://www.akparti.org.tr/site/haberler/dunya-bu-projeyi-gipta-ile-izliyor/19138>, AK Parti Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 15.06.2022.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2013a). “Bu süreç "İstiklal Mücadelesi" sürecidir.”,
<https://www.aa.com.tr/tr/politika/bu-surec-istiklal-mucadelesi-surecidir/195171>, Anadolu Ajansı İnternet Sitesi, Erişim Tarihi:03.12.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2013b). “İki Büyük Saldırıya Maruz Kaldık”,
<https://www.ntv.com.tr/turkiye/2-buyuk-saldiriya-maruz->

- [kaldik,mYgDGNzcoU6sMOi-TWA68A](#), NTV Haber İnternet Sitesi,
Erişim Tarihi: 30.07.2023
- Erdoğan, Recep Tayyip (2013c). “Şantiyelerimiz kuruluyor. Harıl harıl çalışıyoruz.”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/huzuru-kaciranlar-bedelini-odeye-cek/51277>, AK Parti İnternet Sitesi,
Erişim Tarihi: 30.07.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2013d). “Yolun medeniyet olduğunu bilmiyorlar”, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/yolun-medeniyet-oldugunu-bilmiyorlar/217676>, Anadolu Ajansı İnternet Sitesi, Erişim Tarihi:12.12.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2013e). Milleti de milliyetçiliği de sizden öğrenecek değiliz”, <http://haber.gazetevatan.com/Haber/546123/l/>, Vatan Gazetesi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi:10.06.2022.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2013f). “Biz çözüm için her yola başvururuz. Baldıran zehri içmekse, biz o baldıran zehrini de içeriz. Yeter ki bu ülkeye huzur gelsin, refah gelsin”, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cozum-icin-baldiran-zehrini-de-iceriz/270891>, Anadolu Ajansı İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 31.01.2024.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2014a). “Paralel yapıya hesabını soracağız”, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/paralel-yapiya-hesabini-soracagiz-0>, Aljazeera Türk Haber Sitesi, Erişim Tarihi: 19.05.2022.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2014b). “Dünya 5’ten Büyüktür.”, <https://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-dunya-5ten-buyuktur>, Erişim Tarihi: 07.08.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2015a). “Alışıldık Bir Cumhurbaşkanı Olmayacağım”, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/alisilmis-bir-cumhurbaskani-olmayacagim-183874.html>, TRT Haber Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi 19.07.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2015b). “Kendi Medeniyetinden Kopuk Olanlar Yeni Türkiye’yi Anlayamaz”, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/30107/kendi-medeniyetinden->

- [kopuk-olanlar-yeni-turkiyeyi-anlayamaz](#), T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi Haberler Bölümü, Erişim Tarihi: 31.07.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2015c). “Milli birliğimize ve kardeşliğimize kast edenlerle çözüm sürecini devam ettirmek mümkün değil.”, https://www.ntv.com.tr/turkiye/cozum-surecini-devam-ettirmek-mumkun-degil,TPgK0zP_gUKKatDInNOFWw, NTV Haber Sitesi, Erişim Tarihi: 31.07.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2015d). “Bunlar Kürdü Kürde öldürttü.”, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/06/04/bunlar-kurdu-kurde-oldurttu>, Sabah Gazetesi Haber Sitesi, Erişim Tarihi: 30.07.2023.
- Erdoğan Recep Tayyip (2015e). “Siz milli de yerli de olamazsınız.”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150929_erdogan_yerli_i_milli, BBC Haber İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 05.08.2023.
- Erdoğan Recep Tayyip (2015f). “Ben atamayla gelmiş bir Cumhurbaşkanı değilim, ben milletimin oylarıyla gelmiş bir Cumhurbaşkanıyım. Ve cumhurun, yani sizin, halkımın verdiği yetkiyi de sonuna kadar kullanırım.”, <https://tccb.gov.tr/haberler/410/34104/terorle-mucadelemiz-amansiz-devam-edecek-en-ufak-bir-rehavet-olmayacak>, T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi Haberler Bölümü, Erişim Tarihi: 04.04.2024.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2016a). “15 yaşında kurban eti dağıtan Yasin Börü'yü katlettiler. Vicdan diye bir şey yok.”, <https://www.yenisafak.com/gundem/cumhurbaskani-erdogan-boru-ailesiyle-gorustu-hesabi-sorulacak-2472862>, YeniŞafak Gazetesi Haber Sitesi, Erişim Tarihi: 31.07.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2016b). “15 Temmuz gecesinden beri atılan her adımda 79 milyon tek yürek oldunuz. Yenikapı meydanında bugün demokrasi nöbetini taçlandırıyorsunuz. Hepimiz ay yıldızlığı bayrağımızın altında buluştuk”, <https://www.aljazeera.com.tr/haber/yenikapi-ruhu>, Alijazeera Haber İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 31.07.2023.

- Erdoğan, Recep Tayyip (2016c). “Türkiye’den böyle bir insani yardımı götürmek için günün başbakanına mı sordunuz? Biz zaten yardımı yaptık, yapıyoruz. Bunları da yaparken, gövde gösterisi olsun diye mi yapıyoruz?”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-mavi-marmara-cikisi-gunun-basbakanina-mi-sordunuz-40123952>, Hürriyet Gazetesi İnternet Sitesi. Erişim Tarihi: 24.11.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2016d). “Erdoğan yeni güvenlik stratejisini açıkladı: Sorunları kapıya dayanmadan çözeceğiz.”, BBC Türkçe İnternet Haber Sitesi, <https://www.bbc.com/turkce/37703106>, Erişim Tarihi: 30.03.2024.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2017a). “Hızlı Karar Almak İçin Yönetim Sistemimizi Değiştirmekten Başka Çaremiz Yok”, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/70974/hizli-karar-almak-icin-yonetim-sistemimizi-degistirmekten-baska-caremiz-yok.html>, T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi Haberler Bölümü, Erişim Tarihi: 16.07.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2017b). “Kültür Emperyalizmine Karşı Yerli ve Milli Olmalıyız”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-dirilis-ertugrul-aciklamasi-40383307>, Hürriyet Gazetesi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 30.11.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2017c). “Kandil’le beraber 'hayır' diyenler onlarla aynı değil mi?”, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-kandille-beraber-hayir-diyenler-onlarla-ayni-degil-mi-679033>, Cumhuriyet Gazetesi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi:12.12.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2017d). “Evet diyen ne kadar saygınsa, hayır diyen de o kadar saygındır. Ancak bizim 'Evet’i anlatırken, bir uyarı görevimiz var.”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-bu-millet-penaltiyi-iyi-atar-40414711>, Cumhuriyet Gazetesi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi:12.12.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2017e). “Atı Alan Üsküdar’ı Geçmiştir”, <https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2017/04/16/erdogan->

- [turkiye-200-yillik-tartismada-kararini-verdi](#), Gazete Duvar İnternet Sitesi, Erişim Tarihi:12.12.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2017f). “Bunlara 5 tane koyun verin, 5 tane keçi verin kaybeder geri gelirler.”, https://www.youtube.com/watch?v=fG-Sgsz-2_Q, Youtube İnternet Sitesi, Erişim Tarihi:25.01.2024.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2017g). “Cumhurbaşkanı Erdoğan yol arkadaşı Erol Olçok'u yazdı.”, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-yazdi-15-temmuzda-sehit-olmasaydi,hJ2GJw12n0KPwHy9Cx-zJw>, NTV Haber İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 31.03.2024.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2018a). “Geçmişte hastane sırası almaya sabah namazından sonra gidiyorduk. Gençlerimizin bunları bilmesi lazım”, <https://www.haberler.com/guncel/cumhurbaskani-erdogan-kilicdaroglu-cikiyorsun-10973484-haberi/>, Haberler.Com İnternet Haber Sitesi, Erişim Tarihi: 18.03.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2018b). “Faiz sebep enflasyon neticedir.”, https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/ekonomi-haberleri/cumhurbaskani-erdogan-faiz-sebep-enflasyon-neticedir_ID1446136/, Hürriyet Gazetesi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 27.11.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2018c), “Bayrağımız inşallah çok daha nazlı dalgalanacak. Ezanlarımız çok daha huşuyla okunacak. Her bir vatandaşımızın huzurunu ve refahını daha ileriye taşıyacağız.”, <https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskani-erdogan-balkon-konusmasinda-vatandaslara-hitap-etti/>, AK PARTİ Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 13.12.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2018d). “Ana muhalefet partisinin gerçekten çapsız, kifayetsiz tavrı ülkemizin en büyük handikapıdır. Halbuki insan şöyle siyaset meydanına çıktığında bir alternatif, bir rakip görmek istiyor.”, <https://www.mynet.com/cumhurbaskani-erdogan-ana-muhalefet-partisinin-gerçekten-capsiz-kifayetsiz-tavri-ulkemizin-en-buyuk-handikapidir-halbuki-insan-soyle-siyaset->

[meydanina-ciktiginda-bir-alternatif-bir-rakip-gormek-istiyor-bizim-karsimiza-da-cika-cika-ch-5260653-myvideo](#), Mynet İnternet Haber Sitesi, Erişim Tarihi:10.03.2024.

Erdoğan, Recep Tayyip (2018e). “Onların dolarları varsa bizim Allah'ımız var”, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-onlari-dolarlari-varsa-bizim-allahimiz-var/1234706>, Anadolu Ajansı Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 21.03.2024.

Erdoğan, Recep Tayyip (2019a). “Erdoğan: Sandıklara Menderes, Özal, Türkeş ve Erbakan için gideceğiz”, <https://www.yenisafak.com/gundem/erdogan-sandiklara-menderes-ozal-turkes-ve-erbakan-icin-gidecegiz-3451070>, Yenişafak Gazetesi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi:11.02.2023.

Erdoğan, Recep Tayyip (2019b). “Sevdası vatan olmayan bizi anlayamaz”, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/03/17/cumhurbaskani-erdogan-antalyada>, Sabah Gazetesi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 20.05.2022.

Erdoğan, Recep Tayyip (2019c). “40 yıldır gece gündüz demeden şehirlerimizi imar ve ihya etmek için koşturuyoruz”, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/101953/-40-yildir-gece-gunduz-demeden-sehirlerimizi-imar-ve-ihya-etmek-icin-kosturuyoruz->, T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Sitesi Haberler Bölümü, Erişim Tarihi: 16.07.2023.

Erdoğan, Recep Tayyip (2019d). “Pazar günü Sisi mi diyeceğiz, Binali Yıldırım mı? Mesele bu kadar önemli... Biz kefenimizi giyerek bu yola çıktık.” <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/sisi-mi-diyecegiz-binali-yildirim-mi-2892045>, Milliyet Gazetesi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 30.11.2023.

Erdoğan, Recep Tayyip (2019e). “Her ne olursa olsun her kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi, nerede durduğumuzu ve nereye gittiğimizi biz çok iyi biliyoruz.”, <https://www.yenisafak.com/gundem/biz-binlerce-yillik-devletiz-3471693>, Yenişafak Gazetesi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 03.12.2023.

- Erdoğan, Recep Tayyip (2020a). “‘Erdoğan: Mühür kimdeyse sultan odur.’”, <https://www.birgun.net/haber/erdogan-muhur-kimdeyse-sultan-odur-311856>, Birgün Gazetesi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi 20.05.2022.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2020b). “Ülkemize yönelik saldırılar kararlılığımızı daha da artırmaktadır”, <https://www.star.com.tr/guncel/baskan-erdogan-cumhuriyetin-97-yilinda-dunyaya-meydan-okudu-haber-1583652/>, Erişim Tarihi: 16.07.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2021a). “Nas varken sana bana ne oluyor?” <https://www.karar.com/guncel-haberler/son-dakika-erdogandan-grup-toplantisinda-kritik-aciklamalar-1639765>, Erişim Tarihi: 01.12.2023.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2021b). “Biz bu millete efendi olmaya değil, hizmetkar olmaya geldik.” <https://tr.euronews.com/2021/09/17/erdogan-bizim-hizmet-anlay-s-m-zla-partizanl-k-otekilestirmek-yok-mezhebine-gore-ay-rmak-y>, Euronews Haber İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 12.02.2024.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2021c). “Türkiye istikbalini asla küresel ekonomik vesayet kurumlarının reçetelerine teslim etmeyecek”, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-istikbalini-asla-kuresel-ekonomik-vesayet-kurumlarinin-recetelerine-teslim-etmeyecek/2435519>, Anadolu Ajansı Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 21.03.2024.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2022a). “Erdoğan: Bana saldıranlar aslında Türkiye’ye düşmanlık ediyor demektir”, <https://www.birgun.net/haber/erdogan-bana-saldiranlar-aslinda-turkiye-ye-dusmanlik-ediyor-demektir-390646>, Birgün Gazetesi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi 20.12.2022.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2022b).Cumhurbaşkanı Erdoğan: Faiz lobileri çökmeye başladı”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-cumhurbaskani-erdogandan-onemli-aciklamalar-42157673>, Hürriyet Gazetesi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi 20.12.2022.

Erdoğan, Recep Tayyip (2022c). “Vatandaşımızı Enflasyona Karşı Ezdirmemek Boynumuzun Borcudur”
<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-vatandasimizi-enflasyona-ezdirmemek-boynumuzun-borcudur/2541669>, Anadolu Ajansı Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 30.07.2023.

Erdoğan, Recep Tayyip (2022d). “Emeklilik hakkının kullanılması hususunda herhangi bir yaş sınırı uygulanmayacaktır.”,
<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-eyt-duzenlemesini-acikladi/2774692>, Anadolu Ajansı Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 25.03.2024.

Erdoğan, Recep Tayyip (2023a). “Yeni Vizyonumuz Türkiye Yüzyılı’nın Başlangıcıdır”, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/142559/-2023-yeni-vizyonumuz-turkiye-yuzyili-nin-baslangicidir->, Erişim Tarihi: 16.05.2023

Erdoğan, Recep, Tayyip (2023b). “Deprem sınımasından alınının akıyla çıkan TOKİ’mizi bu süreçte çok aktif şekilde kullanmayı hedefliyoruz”, <https://haberglobal.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-onemli-aciklamalar-240483>, Haber Global İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 17.07.2023.

Erdoğan, Recep, Tayyip (2023c). Şehirlerimizi Yeniden İmar ve İhya Edeceğiz”, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-konutlari-bir-yil-icinde-yeniden-insa-ve-ihya-edecegiz-746231.html>, TRT Haber Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 16.07.2023.

Erdoğan, Recep Tayyip (2023d). “Mehmet Şimşek’e Karışmıyorum. Ekonomiyle ilgili kararları kendisi veriyor”,
[https://www.kamudanhaber.net/cumhurbaskani-erdogan-mehmet-simseke-karismiyorum-o-kendi-karar-veriyor](https://www.kamudanh Haber.net/cumhurbaskani-erdogan-mehmet-simseke-karismiyorum-o-kendi-karar-veriyor), Kamudan Haber İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 02.12.2023.

Erdoğan, Recep Tayyip (2023e). “Cumhuriyet bir kopuş bir kesinti değil, tam tersine yeni bir filiz vermedir. Türkiye Cumhuriyeti köksüz,

tarihsiz, hüdayinabit ve nevzuhur bir devlet değildir, hiçbir zaman da olmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti, binlerce yıldır elden ele, gönülden gönüle ve nesilden nesile aktarılan muazzez bir hazinedir.”, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/son-dakika-haberi-cumhurbaskani-erdogandan-100-yil-hitabi,iKLOYJews0ym2sXf4WjcmQ>, NTV Haber İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 03.12.2023.

Erdoğan, Recep Tayyip (2023f). “Partimde maalesef bir düşüş var, az olsa da bir eksiklik söz konusu. Dün yaptığımız toplantıdan sonra çalışıyorlar. Nerede ne tür eksiklerimiz oldu, bunları gidermek üzere hazırlığımızı yapmamız lazım. İç muhasebemizi yapacağız ve gereken adımları atacağız.”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/son-dakika-cumhurbaskani-erdogandan-canli-yayinda-flas-aciklamalar-666266h.htm>, Yeniçağ Gazetesi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 18.03.2024.

Erdoğan, Recep Tayyip (2023g). “Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Birleşmiş Milletler Genel Kurul Salonu'nda BM'nin 78'inci Genel Kurulu görüşmelerinde katılımcılara hitap etti.”, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-karabag-azerbaycan-topragidir-796773.html>, TRT Haber Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 06.04.2024.

Erdoğan, Recep Tayyip (2024a). “Partimizin organlarında 31 Mart seçimlerinin neticelerini açık yüreklilikle değerlendireceğiz, özeleştirimizi cesaretle yapacağız.”, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-31-mart-bizim-icin-donum-noktasidir-848062.html>, TRT Haber Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 06.04.2024.

Erdoğan, Recep Tayyip (2024b). “Sadece oy kaybı değil, kan ve ruh kaybı da var.”, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c8844prmrp5o>, BBC News Türkçe İnternet Haber Sitesi, Erişim Tarihi: 06.04.2024.

Erdoğan, Recep Tayyip (2024c). “Erdoğan: Şimşek'e itimadım tam”, <https://www.bloomberght.com/erdogan-simsek-e-tam-itimadim-var->

[2350151](#), , BloombergHT Ekonomi Haber Resmi İnternet Sitesi,
Erişim Tarihi: 08.04.2024.

Yaslıçimen, Faruk (2014). “Erdoğan’ın Söyleminde Medeniyet Mirası”,
<https://www.setav.org/erdoganin-soyleminde-medeniyet-mirasi/>,
Seta İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 31.07.2023.